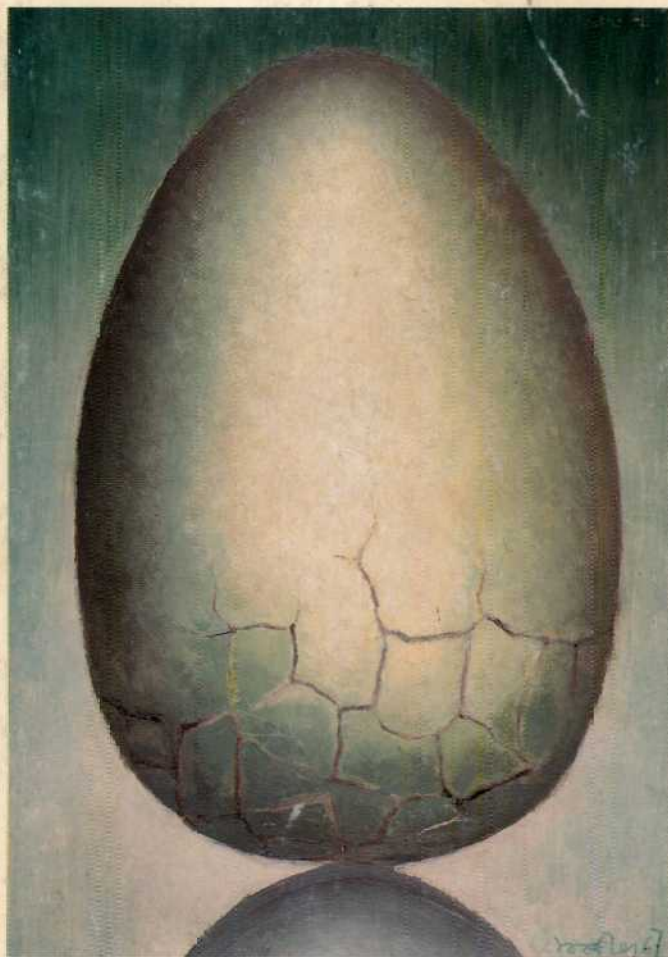

Vikerkaar

11-12/2001

ARAABIA MUISTSED ÖÖD JA TÄNASED PÄEVAD: lugusid 1001 ööst ning **Idrisi**, **Jellouni** ja **Leonora Peetsi** novellid, **Mohammed Dibi**, **Qabbani** ja **Adonise** luulet. **Haljand Udam** ja **Kalle Kasemaa** koraani rollist araabia kultuuris ja islamis. Koraani ajaloolisest uurimisest (**T. Lester**). **Rein Taagepera** demokraatia väljavaadetest islamimaades. **Kaplinski** kilde Lähis-Idast. **Rachid Mimouni** raadiovested ja **Bernard Lewis** bin Ladini tapakäsust. Vaatenurgas **H. Udami**, **Lévi-Straussi**, **Frazeri**, **Pelevini** jt raamatud. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 15. Aastakäik.
November-detsember, 2001. Nr. 11-12.

SISUKORD

Nizar Qabani *Morfium* 1
Tubat üks ööd 2
Mohammed Dib *Luulet* 20
Leonora Peets *Ohvri lammas* 29
Rein Taagepera *Arhitekt Latoni
kivikesed* 41
Adonis *Luulet* 48
Tahar Ben Jelloun *Salakaubavedajast
eesel* 55
Yusuf Idris *Lihakarn* 61
Nizar Qabani *Leib, hašiš ja kuu* 70

Leonhard Lapin
Soosteri alkeemia 73
Haljand Udam *Araablased ja islam.
Tee prohveti ajast tänapäeva* 76
Kalle Kasemaa *Koraan islamis* 89
Toby Lester *Mis on koraan?* 95
Rein Taagepera *Demokraatia
võimalikkusest islamimais* 111
Jaan Kaplinski *Lähis-Ida kilde* 117
Rachid Mimouni
Tangeri päevakaja 126

VAATENURK

Amar Annus *Orientalisti
teekond* 137
Toomas Gross *Mõtiskledes läbi
nukrakstegeva maailma* 140
Heinapuu Ott *Eakas telliskivi
metslaste elust* 146
Rein Kuresoo *Lugedes looduse
raamatit* 151
Piret Kruuspere *Väike tundeline
helind* 155
Jaak Urmet *Posijatebande
paljastamine* 158
Priit Kruus *Naljad
jäägu naljadeks* 167
Ilona Martson *Tühjus Viktor Pelevini
moodi* 169
Boris Burachinchi *Venemaa kui
hüljatud armuke* 172

KALEIDOSKOOP

Bernard Lewis *Luba tappa* 176
Vikerkaare sisu 2001 183

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar", 2001.

Toimetus tänab Eesti Araabia Seltsi abi eest käesoleva numbriga ettavalmistamisel

Esikaanel:

Ülo Sooster. Mõranenud muna.
Õli, papp. 1967.
Eesti Kunstimuuseum.

Tagakaanel:

Ülo Sooster. Autoportree.
Õli, papp. 1957-1958.
Tartu Kunstimuuseum.

NIZAR QABBANI

Morfium

Tõlkinud Paul Hämar

Sõna on valitseja rōdult
Alla visatud pōrkepall.
Rahvas jookseb pallile järgi,
Keeled ripakil kui näljastel koertel.

Araabia maailmas on sõna
Peen marionett,
Kes kõneleb seitset keelt
Ja kannab punast mütsi.
Ta müüb paradiisi ja kirevaid võrusid,
Müüb suuresilmsetele lastele
Valgeid jäneseid ja tuvisid.

Sõna on ületōotanud hoor:
Kirjanik on temaga maganud,
Ajakirjanik on temaga maganud,
Mošee imaam on temaga maganud.

Seitsmendast sajandist saadik
On sõna olnud morfiumisüst.
Valitsejad vaigistavad kõnedega rahvast.
Minu maal on sõna naine,
Kes on mangunud mehi
Sestajast peale, kui Raamatust sai seadus.

TUHAT ÜKS ÖÖD

Lugu kuningas Šahrijārist ja kuningas Šāh-Zamānist

Araabia keelest tõlkinud Amar Annus

Jutustatakse (sest Allah on teadjaim, võimsaim, tugevaim ja aulisim), et ammuses möödanikus, muistsel ajal, kaugel ajastul ja igiaegadel oli kuningas Sassaani kuningate seast Poolsaarelt kuni India ja Hiinani sõjavägede, kaaskondlaste, teenijate ja saatjaskonna omanik, ja tal oli kaks poega, kellest üks oli vanem ja teine noorem. Nad mõlemad olid ratsamehed ja vägilased ning vanem oli kangem ratsutaja kui noorem, tema sai maa kuningaks ja valitses õigluses oma alamate üle ning tema maa ja kuningriigi rahvas armastas teda. Tema nimi oli kuningas Šahrijār ja ta väiksema venna nimi oli kuningas Šāh-zamān. Tema oli Samarkandi ja Pärsia kuningas. Nende mõlema valitsemine oli sirge omal maal ja mõlemas kuningriigis valdas õiglus nende alamate üle kahekümne aasta vältel, ja nad olid väga õnnelikus olukorras.

Ja seda jätkuvalt, kuni vanem vend kuningatest hakkas igatsema oma noorema venna järele ja käskis oma vesiiril tema juurde reis ette võtta. Ta kutsus tolle, see vastas kuulekalt ja alandlikult ning reisis, kuni jõudis tervena kohale. Ta läks tolle venna juurde, andis edasi tema tervitused ja teate, et vend igatseb ta järele ning palub end külastada. Ning too vastas kuulekalt ja alandlikult ning hakkas valmistuma reisiks. Ta asus teele oma telkide, kaamelite, hobuste, teenijate ja kaaskondlastega ning pani oma vesiiri maad valitsema. Ta asus teele oma venna maa poole, kui korraga keset ööd talle meenus, et oli midagi lossi unustanud. Ta pöördus tagasi oma lossi ja leidis oma naise magamas tema voodis ühe ta musta orja embuses.

Kui ta seda nägi, läks maailm ta silme ees mustaks ja ta ütles iseendale: “Kui see asi nõnda välja kukub, kui ma pole linnastki lahkunud, kuidas on selle litsiga siis, kui ma olen pikka aega oma venna juures ära?” Nõnda tõmbas ta mõõga ja lõi neid mõlemaid ja tappis nad voodis. Ning ta läks otsekohe tagasi ja käskis teele asuda. Ta reisis, kuni

“Alf laila wa-laila”. Kairo Bulāqi väljaande (1835) järgi.

jõudis kohale oma venna linna. Tema vend rõõmustas ta saabumise üle, siis tuli teda kohtama ja tervitama. Ka noorem vend rõõmustas tema üle väga, linn paistis talle ilusana; ta istus maha koos temaga ja vestles rõõmsalt, kuid siis meenus kuningas Šāh-zamānile, mis oli olnud tema naisega, ja see tegi talle tohutut kurbust, tema jume läks kollaseks ning tema keha vajus norgu.

Ja kui tema vend nägi seda seisundit, siis ta mõtles oma südames: "See on sellepärast, et ta on eemal oma maast ja kuningannast", ning jättis ta rahule ning ei küsinud temalt selle kohta. Siis ütles ta talle ühel päeval: "Oo, mu vend, ma näen, et su keha on norgu vajunud ja su jume on kollaseks muutunud!" Ning too vastas: "Oo, mu vend, ma olen sisemiselt haavatud!", ega jutustanud talle, mida oli näinud oma naise kohta. Teine aga ütles: "Ma tahan, et sa tuleksid koos minuga jahile küttima, võibolla sinu süda muutub rõõmsamaks!"

Kuid too keeldus ja tema vend läks üksinda jahile. Ja kuninga lossid olid aknad, kust paistis tema venna aed ning tema vaatas sealt välja. Ja ennäe, lossi värav avanes ja sellest tulid välja kakskümmend orjatar ja kakskümmend orja ja tema venna naine kõndis nende vahel ning ta oli erakordselt kena ja kaunis. Kui nad jõudsid purskkaevu juurde, võtsid nad seljast oma riided ja istusid üksteisega kokku. Siis kuninga naine hüüdis: "Mas'ūd!", ja tema juurde tuli must ori ja embas teda ning tema embas vastu ja mees nikkus teda ning nõnda tegid ka ülejäänud orjad orjataridega ning ei lõppenud nende suudlused, kallistused ega keppimine sel viisil, kuni päev sai otsa. Ning kui kuninga vend oli seda näinud, ütles ta endale:

"Allahi nimel, minu häda on väiksem sellest hädast ja kergem sellest õnnetusest ja kurbusest mis temal!" Ja ta ütles: "See on tõsisem sellest, mis juhtus minuga!" Ning ta ei vältinud enam söömist ega joomist ning pärast seda tuli tema vend rännakult tagasi ja nad tervitasid üksteist. Kuningas Šāhrijār vaatas oma venda kuningat Šāh-zamāni, et tolle jume oli tagasi tulnud ja tema nägu punetas, sest ta oli hakanud jälle isuga sööma pärast seda, kui ta oli olnud väikese söömaga, ning ta imestas selle üle.

Ta ütles: "Oo mu vend, ma nägin sind enne kollase jumega, kuid nüüd on su näole jume tagasi tulnud. Jutusta mulle oma käekäigust!" Ning too ütles talle: "Mis puutub minu jume kahvatumisse, siis ma

võin rääkida sulle sellest, kuid ma keeldun sulle jutustamast oma jume tagasituleku põhjusest!” Ta ütles: “Jutusta mulle siis esiteks oma jume kahvatumisest ja keha norguvajumisest!” Ning too võttis kuulda ja ütles talle: “Oo mu vend, ma annan sulle teada, et kui sa saatsid minu juurde oma vesiiri paluma, et ma tuleksin sinu juurde, siis ma seadsin ennast valmis, ja kui ma jõudsin välja oma linnast, meenus mulle, et pärl, mille ma tahtsin sulle kinkida, oli jäänud lossi. Ma leidsin aga oma naise musta orjaga, kes magas minu voodis, ja ma tapsin nad mõlemad ning tulin sinu juurde. Ma mõtlesin selle asja üle ja see on minu jume kahvatumise ja keha norguvajumise põhjus, kuid mis puutub minu jume tagasitulekusse, siis ma keeldun sulle jutustamast!”

Kui vend neid sõnu kuulis, ütles ta talle: “Ma vannutan sind Allahi nimel, et sa jutustaksid mulle oma jume tagasituleku põhjusest!” Ning too kordas talle kõik, mis ta näinud oli, ja Šahrijār ütles oma vend Šāh-zamānile: “Ma tahan näha seda oma silmaga!” Ja tema vend Šāh-zamān ütles talle: “Korralda nõnda, just nagu sa läheksid retkele, jahile küttima, peida aga ennast minu juurde ära ning sa saad tunnistajaks ja meie silmad veenduvad selles.”

Kuningas andis otsekohe teada oma retkest, ajas oma sõjasalgad ja telgid linnast välja, läks siis ka ise, istus ühte telki maha ja ütles valvuritele: “Ärgu tulgu keegi siia minu juurde!”, ja siis läks valeriities ära lossi peitu, kus oli tema vend, ja istus akna juurde, kust paistis aed. Ja ühel tunnil, ennäe, tulid orjatarid koos oma perenaistega ja orjad ning tegid nõnda, nagu tema vend oli öelnud, kuni päev sai otsa. Kui kuningas Šahrijār seda nägi, tõusis mõistus tema peast lendu ja ta ütles oma vend Šāh-zamānile: “Lähme otsekohe oma teed reisima, sest meie ei saa valitseda enne, kuni näeme, kas kellegagi juhtub veel niimoodi nagu meiega, sest surm on parem kui meie elu!”

Too oli päri ja siis nad väljusid kahekesi palee salaukse kaudu ning rändasid päevi ja öid, kuni jõudsid puu juurde karjamaa keskel, kus oli veeallikas soolase mere ääres. Nad jõid sellest allikast ja istusid puhkama. Ja kui üks tund oli päevast kulunud, siis ennäe, meri hakkas rahutuks muutuma ja sellest kerkis välja must sammak, mis tõusis taevani ja tungis edasi selle karjamaa poole. Kui nad seda nägid, nad hakkasid kartma ja ronisid puu otsa. See oli kõrge ja nad said vaadata seal, mis juhtub. Ja ennäe, seal oli džinn kõrge kuju, hiiglasliku kroo-

ni ja laia rinnaga ning selle kuju pea peal oli kohver ja ta lähenes kuiva maa ja puu poole, mille otsas olid nemad; ta istus puu alla ning kohver avanes.¹ Sellest tuli välja karp, siis ka see avanes ja sellest tuli välja neiu. Ta oli nagu särav päike, nagu üks luuletaja on öelnud:

Kena päevahele pimedusse paistab ja oma valgusega puud kõik särastab
kui tema hiilgus päikestena paistab tõusevad ju kuud ja loojuvad
kogu loodu ainult teda kummardab kui ta tõuseb ja kõik loorid eemaldab,
ja kui välgud oma pilke heidavad suured linnad pisaraidki pillavad.

Kui džinn teda märkas, ütles ta temale: “Mu auline emand, kelle ma öösel tema peiu juurest ära röövisin, ma soovin nüüd pisut magada!” Siis pani džinn oma pea tema põlvedele ja jäi magama. Neiu tõstis oma pea puu ladva poole ja nägi seal kahte kuningat, et nad olid seal puu otsas. Ta kergitas džinni pea oma põlvede pealt ära ja pani selle maha. Ta seisatas puu alla, ütles ja viipas neile, et nad alla tuleksid: “Ärge kartke seda tonti!”² Aga nemad ütlesid talle: “Allahi nimel tänu sulle, et sa meisse hästi suhtud selles asjas!” Tema ütles: “Allahi nimel, palun teid, et te tuleksite alla, sest muidu märkab teid see tont ja ta tapab teid koledal viisil!” Nad kartsid, kuid tulid alla tema juurde. Ta tõusis neile vastu ja ütles: “Hakake nüüd mind ägedalt keppima, sest muidu märkab teid see tont!” Ning hirmu käes ütles kuningas Šahrijār oma vend kuningas Šāh-zamānile: “Oh mu vend, tee, mida ta sul käs kis!” Ja tema ütles: “Mina ei tee seda, kui sina pole teinud enne mind!”, ja nad hakkasid omavahel märke tegema tema nikkumise kohta. Tema ütles neile: “Ma näen, et te teete omavahel märke minu kohta? Kui te ei jõua seda kiiresti ära teha, siis märkab teid tont!”

Ja hirmust džinni ees nad tegid seda, mida ta neile käskinud oli, ja kui nad lõpetasid, ütles ta neile: “Hästi tehtud!”, ja ta võttis välja oma taskust pakikese ja võttis sellest välja kokku seotuna viissada seitsekümmend sõrmust ja küsis nende käest: “Kas te teate, mis need on?” Ja nemad vastasid talle: “Ei, meie ei tea!” Ja tema ütles neile: “Kõikide

¹ Džinnid on Koraani järgi (nt 15:27) tulest valmistatud olendid, neisse usuti juba islamieelses araabia kultuuris. Nad võivad olla nii head kui kurjad ning elutsevad üksildastes ja mahajäetud paikades. Samast sõnajuurest tuletatakse araabia keeles sõna “hullumeelus” (džunūn).

² “Tondiks” on siin tõlgitud araabia sõna *ifriit*, mis tähistab ühte džinni variatsiooni, keda enamasti peetakse inimeste vastu kurjaks.

nende sõrmuste omanikud on teinud mulle samasuguse üllatuse tondi teadmata; andke siis teiegi, kaks venda, mulle sõrmused!” Ning nad andsid oma käest talle kaks sõrmust.

Ta ütles neile: “Kui tont öösel mind peiu juurest ära varastas, siis pani ta mu karpi ja karbi aetas kohvrisse ning tegi kohvrile seitse lukku ja aetas minu märatseva mere põhja, kus laksusid lained, aga ta ei teadnud naiste kohta, et kui nood midagi tahavad, ei suuda neid miski kinni hoida, nagu on öelnud üks luuletajatest:

Ära usu naiste sisse ja nende lubadusi ära usalda,
sest nende soosing, nende põlg nende vittudest ju sõltub ära.
Nende armastus on tõesti petlik rõivastesse reetlikkus on kätket,
mis juhtus Joosepiga, võta õppust, näitena neist valelikest:
või näe, ju Iblis Aadamagi nende pärast välja ajas.³

Ja üks teine nendest on öelnud:

Välgi teotust, homme tugevneb see hädaks
ja kasvab iha kireks kohutavaks.
Kui tõsikirglejaks ma saan, siis tuleb ainult see,
mis langes osaks meestele, kes ammu minust ees.
Tõesti, suurem imetus on ainult temast,
kes täies turvas viibib naissoost kenast.”

Kui nad kuulsid neid tema sõnu, siis nad imestasid üliväga ja ütlesid teineteisele: “Ennäe, sellele tondile on juhtunud palju tõsisem asi, kui meile juhtus, ja see asi paneb meid enda oma unustama!” Siis nad lahkusid sealt otsekohe ja läksid tagasi kuningas Šahrijāri linna. Nad sisenesid lossi ja siis tema lõi kaela maha oma naisel ja samamoodi ka orjataride ja orjade kaelad. Ning kuningas Šahrijār hakkas nüüdsest võtma enese ligi neitseid tüdrukuid, rikkus nende neitsilikkuse ja pärast ööd tappis nad ja see kestis kolm aastat. Kuid rahvas hakkas kartma oma tütarde pärast ja põgenes koos oma tütardega ja nõnda ei jäänud enam sellesse linna ühtegi tütart, kes oleks enese peale võtnud alandust. Siis käskis kuningas vesiril tuua enesele tüdruk oma harju-

³ Iblis on Saatan ja mõistagi on jutt paradisisist väljaajamisest. Kui Jumal käskis kõikidel inglitel Aadamat kummardada, siis Iblis keeldus (vt Koraan 2: 34jj). Nii see kui ka Joosepi lugu Koraanis põhinevad heebrea Piibli pärimusteisendeil.

muspärase tegevuse tarvis.

Vesiir läks ja otsis, kuid ei leidnud ühtegi tüdrukut ja ta suundus oma koju vihasena ja hirmust haaratuna kuninga ees enese pärast. Vesiiril oli kaks tütart, kellest vanema nimi oli Šahrazād ja noorema nimi oli Dunjazād. Vanem tütar luges hoolega raamatuid ja lugusid kuningate sõjakäikudest, muistsetest aegadest ja möödunud sugupõlvete tegemistest. Räägiti, et ta on lugenud ühtekokku tuhat raamatut lugusid, vanu luuletajaid, mineviku rahvaste kohta ja kaugetest kuningatest ning luuletajatest.

Ning ta ütles oma isale: “Ma näen, et sa oled muutunud ja kannad eneses murelikkust ja kurbust, just nagu on öelnud keegi neist ühes sarnase mõttega luuletuses:

Ütle, mille üle kannab muret ta et mure enam edasi kesta ei saaks,
taoliselt kui rõõm tal kadus ära nõndamoodi muredki ju hävinevad!”

Kui vesiir kuulis neid oma tütre sõnu, siis ta jutustas talle algusest lõpuni, mis oli juhtunud kuningaga. Ning tema ütles talle: “Nai mind selle kuningaga, sest kui ma jään elama, saan ma muslimite tütarde päästjaks ja nende vabastamise põhjuseks tema käte vahelt!” Kuid tema ütles: “Allahi nimel, ära pane iialgi selliselt oma elu ohtu!” Kuid tütar ütles: “Ma pean seda tegema!”, ja tema: “Ma kardan, et sinuga juhtub seesama, mis juhtus eesli, härja ja põllumehe loos!”, ja ta küsis: “Mis siis nendega juhtus, isake?” ning isa jutustas:

Lugu eeslist ja härjast

“Ma räägin sulle, tütreke, et ühel kaupmehel oli vara ja karja ja tal olid naine ja lapsed ning ülev Allah oli talle andnud loomade ja lindude keelte taipamise võime. Ning selle kaupmehe elukoht oli maal ja tal olid majapidamises eesel ja härg. Ühel päeval tuli härg eesli paiga juurde ja leidis selle pühituna ja veega piserdatuna ning tema sõimes olid sõelutud oder ja sõelutud õlekõrred. Tema ise magas ja puhkas, ainult vahetevahel ta peremees ratsutas temaga asjatoimetuste pärast, tegeles temaga ja viis ta siis jälle tagasi oma olekusse.

Aga ühel päeval kuulis kaupmees, kuidas härg kõneles eeslile: “Sul on hüva põli – mina olen väsinud, aga sina puhkad ja sööd sõelutud otra, sinu eest nad hoolitsevad ja ainult vahetevahel sinu peremees ratsutab sinuga ja toob su siis jälle tagasi, aga mina muudkui künnan ja käian veskikivi.” Ja eesel ütles talle: “Kui sa lähed välja põllule ja nad panevad sinu kaela ikke, siis heida maha ja ära tõuse, isegi siis, kui nad sind peksma hakkavad; ja kui sa tõused, siis heida uuesti maha. Ning kui nad toovad su tagasi ja panevad sulle ube, siis ära söö neid, just nagu sa oleksid nõrk, ja hoidu söömast ning joomast üks päev või kaks päeva või kolm ja nõnda sa puhkad väsimusest ja vaevast!”

Aga kaupmees oli nende sõnu pealt kuulmas. Ja kui härjaajaja tõi härgjale ette sõime, siis ta sõi sellest ainult pisukesti palasid. Kui hommikul võttis härjaajaja härja kündmisele, leidis ta tema nõrga olevat ja kaupmees lausus talle: “Võta eesel ja künnna temaga tolle asemel terve päev!” Mees tuli tagasi ja võttis eesli härja asemel ja kündis temaga terve päeva. Ning kui see tuli tagasi hilisõhtul, siis härg tänas teda heategude eest, mis olid lasknud tal puhata tööst sellel päeval, kuid eesel ei sõnanud talle midagi vastuseks, vaid tundis sügavat kahetsust. Kui järgmisel päeval põllumees tuli, võttis ta eesli ja kündis temaga kuni hilisõhtuni. Ja eesel pääses sealt tagasi äratõmmatud kaelaga ja täiesti nõrkenuna. Härg vaatas teda hoolega, tänas ja ülistas teda. Aga eesel ütles talle: “Lebades ja puhates ei teinud mulle mitte miski muu halba kui minu enda ohjeldamatus!” Siis ta ütles: “Ma annan sulle teada ja ma olen sinu vastu siiras, et ma kuulsin, kuidas meie peremees ütles: “Kui härg oma seisundist ei parane, siis ma annan ta lihunikule tõurastamiseks ja naha tükeldamiseks” – ma kardan sinu pärast ja annan sulle siirast nõu. Rahu olgu sinuga!”

Kui härg kuulis eesli sõnu, siis ta tänas teda ja ütles: “Homme ma lähen koos nendega!” Seejärel sõi härg oma sõime tühjaks, kuni lakkus selle servadki oma keelega. Kõike seda kuulis ka nende peremees pealt. Ja kui päev kätte jõudis, läksid kaupmees ja tema naine lauda juurde ja istusid sinna. Ning ka härjaajaja tuli, võttis härja ja viis ta välja. Kui härg nägi oma peremeest, siis ta liigutas oma saba ja peeretatas ning pistis tuhatnelja jooksu. Ja kaupmees hakkas naerma, kuni kukkus selili. Tema naine küsis ta käest: “Mispärast sa naerad?” Tema ütles: “Ühe asja pärast, mida ma olen näinud ja kuulnud, aga ma ei

või seda avaldada, sest siis ma suren.” Ja tema ütles: “Sa pead mulle tingimata teada andma oma naermise põhjuse, isegi kui sa pead surema!” Ning tema ütles: “Ma ei või seda avaldada, sest ma kardan surma!” Ja naine ütles talle: “Sina ei naera millegi muu kui minu üle!”

Seejärel ta ei lõpetanud tema anumist ja käis talle sõnadega peale, kuni sai temast võitu ja mees täiesti nõutuks jäi. Siis kutsus ta kohale oma pojad ja saatis kohtuniku ning tunnistajate järele, sest tahtis teha testamendi, siis ilmutada oma naisele saladus ja surra, sest ta armastas oma naist üliväga, kuna ta oli tema onutütar ja ta laste ema ning ta ise oli juba sada kakskümmend aastat vana. Siis ta saatis kõikide naise sugulaste ja oma naabrite järele ning kirjeldas neile oma olukorra ära, ja sellegi, et avaldades oma saladuse, ta sureb. Ja siis ütlesid kõik, kes ta kohale oli kutsunud, tema naisele: “Allahi nimel, jäta see asi sinnapaika, sest muidu sureb sinu mees ja sinu laste isa!” Aga tema ütles neile: “Ma ei anna järele enne, kui ta ütleb mulle, isegi kui ta sureb!”, ja siis nad vaikisid. Seejärel tõusis kaupmees nende juurest ja suundus talli ennast pesema, et siis tagasi tulla, öelda neile ja surra.

Aga temal oli kukk, kelle alluvuses oli viiskümmend kana, ning tal oli ka koer. Ja kaupmees kuulis, kuidas koer hüüab kukele ja ütleb talle: “Sina rõõmustad, aga meie peremees hakkab surema.” Ja kukk küsis koeralt: “Kuidas siis niimoodi?” Koer kordas talle kogu loo ja kukk ütles: “Jumala pärast, meie peremees on vähese aruga! Minul on viiskümmend naist, see on minu rahuldus ja raev; aga temal on üheainsa naise pärast muret! Ta vist ei tea, kuidas oma naise asja lahendada. Ta peaks võtma tema jaoks mõned mooruspuu oksad, siis minema tema tuppa ja lööma teda, kuni ta sureb või muudab meelt ega küsi enam temalt midagi.” Kui kaupmees kuulis kuke sõnu, mida see ütles koerale, tuli ta tagasi mõistusele ja otsustas naist peksta.”

Siis ütles vesiir oma tütar Šahrazādile: “Võibolla ta teeb sinuga sedasama, mida kaupmees tegi oma naisega.” Ja tema küsis: “Mida ta siis tegi?” – “Ta läks oma tuppa pärast seda, kui oli lõiganud mooruspuu oksa tema jaoks, ja peitis need tuppa ära. Siis ta ütles naisele: “Tule siia tuppa sisse, et ma saaksin sulle öelda, nii et keegi mind ei näe, ja siis surra.” Siis naine sisenes koos temaga, mees sulges toa ukse nende järel ja hakkas teda peksma, kuni naine hakkas nõrkema ja ütles talle: “Ma kahetsen!”, siis ta suudles tema käsi ja jalgu, kahetses ning

läks välja koos mehega. Kõik koosolijad ja tema perekond rõõmustasid ning nemad elasid kõige meeldivamas olukorras kuni surmani.” Ja kui vesiiri tütar oli ära kuulanud oma isa jutu, siis ta ütles talle: “Ma pean seda tegema.” Isa seadis ta valmis ja läks kuningas Šahrijāri juurde.

Kuid tütar andis juhiseid oma nooremale õele, öeldes talle: “Kui mina olen läinud kuninga juurde, siis ma saadan sinu järele, ja kui sa tuled minu juurde ning näed, et kuningas on täitnud minuga oma vajaduse, ütle: “Oh mu õde, hakka jutustama mulle mõnda imelikku lugu, et lühendada meie ärkvelolekut!” Ja mina hakkas sulle jutustama lugu, milles saab olema meie pääsemine, kui Allah tahab.”

Siis vesiir, tema isa, viis tema kuninga juurde, kes, kui ta teda nägi, rõõmustas ja ütles: “Kas sa tõid mulle, mida mul vaja on?” Ja tema ütles: “Jah!” Aga siis kui ta tahtis temasse siseneda, hakkas tüdruk nutma. Tema küsis: “Mis sinuga on?” Ta vastas: “Oh kuningas, minul on noorem õde ja ma tahan temaga hüvasti jätta.” Ning kuningas saatis tema järele ja too tuli oma õe juurde, kallistas teda ja istus voodi alla. Siis tõusis kuningas ja võttis ta süütuse. Seejärel nad istusid ja vestlesid ning tema noorem õde ütles talle: “Allahi nimel, oh õde, jutusta meile mõni lugu, et lühendada sellega meie öist ärkvelolekut!” Tema vastas: “Suurima heameelega, kui see õilis kuningas mul lubab.” Ja kui kuningas kuulis neid sõnu, olles ise ärevuses, siis ta rõõmustas jutu kuulamise mõttest.

Lugu kaupmehest ja džinnist

Ja kui oli esimene öö, ütles ta: “Ma olen saanud kuulda, oh õnnelik kuningas, et elas kord üks rikas kaupmees kaupmeeste seast, kes pidas kaubavahetust mitmel maal. Ühel päeval ta ratsutas retkele ühe teise maa poole, kuni kuumus muutus talumatuks ning ta istus siis ühe puu alla. Ta ajas oma käe sadulakotti ja sõi leivapalukese. Tal olid kaasas ka datlid, ning kui ta oli söönud ühe datli, viskas ta selle kivi minema. Ja ennäe, kohe oli sealsamas väga pikka kasvu tont ja tema käes oli mõõk. Ta lähenes kaupmehele ja ütles talle: “Tõuse, et ma su tapaksin, nagu sina tapsid minu poja!” Kaupmees ütles talle: “Kuidas ma

sinu poja tapsin?” – Tont vastas: “Kui sa sõid seda datlit ja viskasid selle kivi minema, siis see kivi lendas minu poja rinda ja nagu saatus oli talle määratud, ta suri otsekohe.”

Kaupmees ütles tondile: “Ma annan sulle teada, oh tont, et minul on võlgu ja mul on palju raha, mul on lapsed ja naine ning minu käes on pante. Luba mind, et ma lähen oma koju ja annan igapähele tema jao kohaselt; siis ma pöördun tagasi sinu juurde ja selle kohta saagu sulle minu töötus ja leping, et mina tulen tagasi sinu juurde, ning sina tee minuga, mida sa tahad. Allah olgu tunnistajaks selle peale, mida ma ütlen!” Ning džinn usaldas töötust, mille ta oli andnud, ja vabastas tema.

Kaupmees pöördus tagasi oma maale ja lõpetas kõik oma pooleliolevad asjad ning andis kõigile oma rahva seast oma jao kätte. Ta andis teada siis oma naisele ja lastele, mis oli temaga juhtunud, ning kõik nutsid – nii tema majalised, tema naised ja lapsed. Ta istus nende juures kuni aasta täitumiseni, siis pani oma surnurõivad kaenla alla ja hakkas minema, ta jättis hüvasti oma perega, oma naabritega ja kõigi oma majalistega ning väljus, hoolimata sellest, mis teda ees ootab, ja nemad tõstsid tema järele hädakisa ja karjed.

Ta kõndis, kuni jõudis selle aiani, ja see oli selle aasta esimene päev ning sellal, kui tema istus ja nuttis selle pärast, mis temale juhtuma hakkab, siis ennäe, üks vana šaik lähenes talle ja temaga oli gasell kõie otsas.⁴ Ta tervitas seda kaupmeest, soovis talle pikka iga ning ütles talle: “Mis on sinu siin istumise põhjus, sa oled üks, aga see on ju džinni puhkepaik.” Ning siis andis kaupmees talle teada sellest, mis oli temaga juhtunud selle tondiga, ja oma sealistumise põhjuse. See gaselliomanikust šaik imestas ja ütles: “Sinu ustavus töötusele on suurejooneline ja sinu lugu on väga hämmastav! Kui see oleks kirjutatud punase tindiga silmalaugudele, siis see oleks hoiatuseks nendele, kes tahavad õppust võtta!” Siis ta istus maha tema kõrvale ja ütles: “Allahi nimel, oh mu vend, ma ei lahku sinu juurest enne, kui ma olen näinud, mis sinu ja selle tondi vahel juhtub.” Nõnda ta istus tema juurde temaga vestlema. Aga sellele kaupmehele tuli peale hirm ja ärevus

⁴ “Šaik” tähendab peaausjalikult “vana mees” ja sellest tulenevalt – “(hõimu, seltskonna) pea-lik”, kuid on tarvitusel ka üldisemalt austava tiitlina (vrd nt “söör”).

ja ta sai väga kurvaks ning tema mure kasvas.

Ja kui gaselliomanik oli tema kõrval, siis ennäe, teine šaik lähenes neile kahele ja temaga olid kaasas kaks emast musta jahikoera ning ta küsis, pärast seda kui oli neid tervitanud, nende sealistumise põhjust, kuna see oli ju džinni puhkepaik, ning nad andsid talle teada kogu loo algusest kuni lõpuni. Ja vaevalt oli ta jõudnud nende juurde istuda, kui neile lähenes kolmas šaik valgetäpilise muulaga. Ta tervitas neid ja küsis nendelt nende sealistumise põhjust ning nad andsid talle teada kogu selle loo algusest kuni lõpuni, mida korrata ei ole vaja.

Ning ennäe, siis kerkis üles tolmupilv ja tohutu torm, mis lähenes neile selle kõrbe keskelt. Ning see tolmupilv selgines ja ennäe, seal oligi see džinn ja tema käes oli väljatõmmatud mõök ja tema silmad pildusid sädemeid. Ta tuli nende juurde ja tõmbas välja selle kaupmehe nende vahelt ja ütles talle: "Tõuse, et ma su tapaksin, nagu sina tapsid minu poja, minu südamerohu!" Ning see kaupmees hädaldas ja nuttis ning ka kolm šeiki päästsid valla nutu, soigumise ja hädalduse. Kuid siis toibus esimene, gaselliomanikust šaik, suudles selle tondi kätt ja ütles talle: "Oh džinn ja demonite kuningate kroon, ennäe, ma jutustan sulle oma loo selle gaselliga ja kui sa leiad selle olevat hämmastava, kas sa loovutad mulle kolmandiku selle kaupmehe hingest?" Too ütles: "Jah, kui sa jutustad mulle jutu ja ma leian ta hämmastava olevat, siis ma loovutan sulle kolmandiku tema hingest."

Ning see šaik ütles: "Ma annan sulle teada, oo tont, et see gasell on minu onutütar, minu lihast ja minu verest, ja ma abiellusin temaga, kui tal oli veel vähe aastaid, ja ma elasin temaga koos umbes kolmkümmend aastat, kuid tema läbi ma ei saanud õnnistatuks lapsega ning ma võtsin endale liignaise ja tema läbi ma sain õnnistatuks poisslapsega, kes oli nagu tõusev täiskuu, imeilusa silmapaari ja kulmudega ning täiuslike ihuliikmetega. Ta kasvas vähehaaval, kuni jõudis viieteistkümnenda eluaastani. Siis tuli mul ootamatult reisida ühte linna ning ma asusin teele hiiglasliku kaubakoormaga.

Kuid minu onutütar, see gasell, oli õppinud nõidumist ja ennustamist juba oma noorusest alates ning ta nõidus minu poja vasikaks ja ta nõidus tema orjatüdrukust ema lehmaks ning andis nad mõlemad üle karjusele. Ja kui mina pika aja pärast tulin oma reisilt, siis ma küsisin oma poja ja tema ema järele ning tema ütles mulle: "Sinu orjatüdruk

on surnud ja sinu poeg põgenes ja ma ei tea, kuhu ta läks.” Siis ma istusin aasta aega kurvastava südame ja nutva silmaga, kuni saabus Ohvripüha ning ma saatsin karjuse järele, et ta tooks mulle ühe rasvase lehma. Ning tema tõi minule ühe rasvase lehma, kes oli minu liig-naine, kelle oli ära nõidunud see gasell. Ma käärisin oma riided ja haarasin noa oma kätte ning olin valmis teda surmama, kuid see karjus ja kisendas nii tugevasti, et ma jätsin ta sinnapaika ja käskisin sellel karjusel ta surmata. Tema tegi talle lõpu ja surmas tema. Ja kui ta oli talle lõpu teinud, siis ei leidnud ta tema seest ei rasva ega liha, vaid ainult naha ja konte. Mina aga kahetsesin tema surmamist, kuid kahetsusest ei olnud mulle mingit kasu ja ma andsin ta karjusele ning ütlesin talle: “Too mulle üks rasvane vasikas!”, ning ta tõi mulle mu vasikaks nõiutud poja. Kui see vasikas mind nägi, siis ta rebis katki nõöri, püherdas minu ees, hädaldas ja kisendas, nõnda et ma tahtsin halastada tema peale ja ütlesin karjusele: “Too mulle lehm ja jäta see alles!””

Kuid siis märkas Šahrazād, et on juba koidiku hakatus ja endale lubatud jutust ta vakatus.⁵ Ning tema õde ütles talle: “Kui hea on sinu jutt, nii tore, nii meeldiv ja nii armas!” Aga tema ütles vastuseks: “See ei ole midagi jutu kõrval, mille ma jutustan teile tuleval ööl, kui ma elan ja kuningas minu alles jätab.” Ning kuningas ütles oma südames: “Allahi nimel, ma ei tapa teda, kuni ma olen kuulnud tema ülejäänud juttu.” Siis nad magasid selle öö kuni hommikuni üksteist kaelustades ning kuningas väljus kohtupidamise paika, ning ka vesiir tuli sinna, surnurõivad kaenla all. Seejärel mõistis kuningas kohut, asetas kohale ja lasi lahti kuni päevaloojanguni ning ta ei andnud vesiirile neist asjust midagi teada ja vesiir imestas üliväga. Siis läks õukond laiali ja kuningas Šahrijār sisenes oma lossi.

Ning kui oli teine öö, ütles Dunjazād oma õde Šahrazādile: “Oh õde, lõpeta meile oma jutt kaupmehest ja džinnist!” Tema vastas: “Suurima heameelega, kui kuningas mul lubab.” Ja kuningas ütles talle: “Jutusta!” ning tema ütles: “Ma olen saanud kuulda, oh õnnelik kuningas, õige vaateviisi isand, et kui šaik nägi vasika nutmist, siis

⁵ See eestikeelne tõlge järgib Uku Masingu eestindust (vt selle kohta minu arvustust Haljand Udami raamatule “Orienditeekond” käesolevas *Vikerkaare* numbris) mõne teisendusega. “Lubatud jutt” tähendab, et Šahrazādile kuninga poolt lubatud kõneaeg sai otsa.

tema süda tundis tolele kaasa ja ta ütles karjusele: "Jäta see vasikas karja juurde!" Ning sellal džinn imestas selle jutu ja nende imelike sõnade üle ning gaselliomanik jätkas: "Oh, džinnikuningate isand, kõike seda, mis juhtus, nägi minu onutütar, see gasell. Ta vaatas ja ütles: "Tapa see vasikas, ta on ju rasvane!" Kuid mina ei olnud suuteline teda surmama ja ma käskisin karjusel ta käsile võtta. Tema võttis ta ja suundus minema. Ning järgmisel päeval istusin mina ja ennäe, karjus lähenes mulle ja ütles: "Oh mu isand, ma ütlen sulle midagi, mis su rõõmsaks teeb, sest mul on rõõmusõnum!" Ma ülesin: "Lase tulla!", ja tema ütles: "Kuule kaupmees, minul on tütar, kes õppis nõidumist oma nooruses ühelt vanalt naiselt, kes elas meie juures. Ja kui me olime eile siin ja sa andsid mulle selle vasika, siis ma läksin sellega tema juurde. Ning minu tütar vaatas teda ja tema nägu läks pilve; ta nuttis, ent siis ta naeris ja ütles: "Kuule isa, kas minu väärtus on sinu silmis nii madalale langenud, et sa tood mulle siia imelikke mehi?" Ja mina küsisin temalt: "Kus on imelikud mehed ning miks sa enne nutsid ja naersid?" Ja tema ütles mulle: "See vasikas, kes sinuga kaasas on, on meie kaupmehest peremehe poeg, kuid ta on nõiutud oma isa naise poolt, kes nõidus tema ja tema ema. Ja see oli minu naeru põhjus. Kuid mis puutub minu nutmise põhjusesse, siis see on tema ema pärast, kelle surmas tema isa." Ning ma imestasin selle pärast üliväga ja ma ei ole kindel, kas ma ootasin ära koiduvalguse, kui ma hakkasin tulema sinu juurde, et sulle seda teada anda."

"Kui ma kuulsin, oh džinn, selle karjuse juttu, siis ma läksin koos temaga välja ning ma olin purjus ilma veinita suurest rõõmust ja õnnest, mis mulle oli sündinud, kuni ma jõudsin tema maja juurde. Karjuse tütar tervitas mind ja suudles minu kätt, seejärel tuli vasikas ja püherdas minu ees. Ning ma ütlesin karjuse tütrele: "Kas see on tõsi, mida sa ütlesid selle vasika kohta?", ja tema vastas: "Jah, mu isand, see on sinu poeg, sinu südamerohi!" Ning mina ütlesin talle: "Oh neiu, kui sina tema vabastad, siis saab sulle kogu kari ja rikkused, mis on sinu isa käe all!" Ning tema naeratas ja ütles: "Oh mu isand, mul ei ole soovi omanduse järele, aga seda ainult kahel tingimusel: esimene on, et sa naiksid mind temaga, ja teine on, et ma võiksin ära nõiduda selle, kes tema ära nõidus, ja teda kahjutuks teha, muidu ma ei saa olla rahu tema septsustest." Ning kui ma kuulsin, oh džinn, neid karju-

se tütre sõnu, ma ütlesin: “Lisaks saagu sulle veel juurde varandus, mis on sinu isa käe all, ja mis puutub minu onutütresse, siis isegi tema veri on sulle lubatud.”

Ja kui ta oli kuulnud minu sõnu, siis ta võttis tassi ja täitis selle vee-ga. Seejärel ta luges loitsu selle kohal ning piserdas sellega vasikat ja ütles talle: “Kui Allah on loonud sind vasikaks, siis jää sellesse kujusse ja ära muutu. Aga kui sa oled nõiutud, siis pöördu kõrge Allahi loa-ga tagasi oma algsesse olekusse!” Ja enne, ta raputas ennast ja siis muutus inimeseks ning mina langesin temale peale ja ütlesin talle: “Allahi nimel, jutusta mulle kõik, mida minu onutütar tegi sinu ja sinu emaga!” Ning tema jutustas mulle kõik, mis nendega oli juhtunud, ja mina ütlesin talle: “Oh mu poeg, Allah oli määranud sulle sinu päästja ja sinu õiguse taastaja!” Seejärel ma, oh džinn, ma naitsin ta karjuse tütre-ga ning tema siis nõidus mu onutütre selleks gaselliks. Ja mina tuln siia ja nägin seda seltskonda ja küsisin nendelt nende istumise kohta ning nemad andsid mulle teada, mis oli juhtunud selle kaupme-hega. Ning minagi istusin vaatama, mis saab, see on minu lugu.”

Ning džinn ütles: “See jutt oli hämmastav ja mina kingin sulle kol-mandiku tema hingest!” Ning siis astus ette teine šaik, kahe emase jahikoera omanik, ja ütles: “Ma annan sulle teada, oo džinnikuningate isand, et need kaks koera on minu vennad ja mina olin nendest kol-mas. Minu isa suri ja jättis endast meile maha kolm tuhat dinaari ning ma avasin poe, et seal osta ja müüa. Üks minu vendadest läks oma kaupadega reisile ja oli meie juurest ära aasta aega koos karavanide-ga. Seejärel ta tuli tagasi ja tal ei olnud mitte midagi. Ma ütlesin tal-le: “Kuule vend, kas ma ei soovitanud sul jätta reisimata?” Aga ta nut-tis ja ütles: “Mu vend, võimas ja kõrge Allah oli määranud selle ja sõnadest ei ole enam kasu, mul ei ole mitte midagi.” Siis ma haarasin temast ja viisin ta üles poodi, läksin temaga sauna ja riietasin ta uh-keisse rõivastesse ning me sõime koos, mina ja tema. Ma ütlesin tal-le: “Oh mu vend, ma arvutan kokku oma poe tulud aasta jooksul ja jagan selle, välja arvatud põhikapitali, sinu ja minu vahel.” Seejärel ma tegin arvutuse oma poe rahatulude kohta ja leidsin need olevat kaks tuhat dinaari ning kiitsin Allahit, kes on võimas ja kõrge, ning rõõ-mustasin üliväga. Ma jagasin selle tulu tema ja minu vahel kaheks osaks.

Siis me elasime koos mõnda aega, kuni minu mõlemad vennad tahtsid minna jälle reisile ja soovisid, et mina reisiksin nendega kaasa, kuid mina ei nõustunud ja ütlesin neile: “Mis kasu teie olete teeninud oma reisidelt, mida mina võiksin teenida?” Ning nad käisid mulle peale, kuid mina ei võtnud neid kuulda ja me elasime oma poodides ostes ja müües terve aasta. Siis nad tegid jälle ettepaneku reisimiseks, kuid mina ei nõustunud, kuni möödus tervenisti kuus aastat ja siis ma soostusin nendega reisile minema ning ütlesin neile: “Oh mu vennad, arvutagem kokku, kui palju meil on varandust!” Siis me arvutasime ja ennäe, seda oli kuus tuhat dinaari. Ma ütlesin: “Matame sellest pool maha, et sellest oleks meile kasu, kui meiega midagi juhtub, ja siis võtab igaüks meist tuhat dinaari ning me saame hakkama!” Nemed ütlesid: “Suurepärane mõte!”, ja ma võtsin raha ning jagasin selle kaheks osaks. Ma matsin kolm tuhat dinaari maha ja mis puutub ülejäänud kolmesse tuhandesse dinaari, nendest ma andsin meist igaühele tuhat. Me panime valmis kaubad ja üürisime endale laeva ja lossisime sellele oma asjad ning me rändasime ühe kuu, kuni me jõudsime ühte linna ja müüisime seal oma kaubad ning me saime kasu iga dinaari pealt kümme dinaari.

Seejärel, kui me pöördusime tagasiteele, me leidsime mererannalt orjatüdruku räbaldunud riietes. Ta suudles minu käsi ja ütles: “Oh mu isand, kas sinus on lahkust ja headust, mille eest ma võiksin sulle tasuda?” Ma vastasin: “Jah, minus on lahkust ja headust, isegi kui sa nende eest mulle ei tasu!” Ning ta ütles: “Oh mu isand, abiellu siis minuga ja võta mind kaasa oma maale ning mina kingin ennast sinule, ole minu vastu lahke, sest mina kuulun nende hulka, kellega on vaja lahkesti ja hästi ümber käia ning kes selle eest ka tasub, ärgu petku sind ainult mu kuju!” Ja kui ma kuulsin tema sõnu, siis minu süda tundis talle kaasa ja et seda asja on soovinud võimas ja kõrge Allah – ma võtsin ta enesega ja panin ta riidesse ja tegin talle ilusa aseme laeva ning ma kohtlesin teda tähelepanu ja austusega.

Siis me asusime reisile, ning minu süda armastas teda suure lembusega ja ma ei lahkunud temast ei öösel ega päeval. Ma tegelesin temaga rohkem kui oma vendadega ning nemad muutusid minu suhtes kadedaks minu varanduse ja kauba rohkuse pärast ning heitsid silma kogu minu varanduse peale. Nad kõnelesid omavahel minu tapmisest

ja minu varanduse eneselevõtmisest ning ütlesid: “Tapame oma venna ja kogu tema varandus saab meile!”, ja Saatan ilustas neile nende tööd. Ning nad tulid minu juurde, kui ma olin magamas oma naise kõrval, nad kandsid mind ja minu naist ja viskasid meid merre. Kuid kohe, kui minu naine ärkas, raputas ta ennast ja muutus tondiks ning ta kandis mind ja tõstis mind ühele saarele ja kadus minu juurest mõneks ajaks.

Ta tuli minu juurde tagasi hommikul ja ütles mulle: “Mina olen sinu naine, kes kandis sind ja päästis sind surmast kõrge Allahi tahtel. Ma annan sulle teada, et ma olen džinnitar; ma nägin sind ja minu jumalakartlik süda hakkas sind armastama, sest ma usun Allahisse ja tema prohvetisse, Allah õnnistagu teda ja andku talle rahu. Ning ma tulin sinu juurde sellisel kujul, nagu sa mind nägid, ja sina abiellusid minuuga ja vaata, mina olen päästnud sinu uppumisest. Kuid ma olen vihane sinu vendade peale ja ma pean tingimata nad tapma!” Kui ma kuulsin seda juttu, siis ma imestasin ja tänasin teda tema teo eest ja ütlesin talle: “Mis puutub minu vendade hävitamisse, siis see ei ole sobilik.” Siis ma jutustasin talle, mis mulle oli nendega juhtunud kõik algusest kuni lõpuni. Ning kui ta oli kuulnud minu sõnu, siis ta ütles: “Mina lendan täna öösel nende juurde ja uputan nende laeva ning hävitavad nad!” Mina ütlesin talle: “Allahi nimel, ära tee seda, sest nagu ühe vanasõna autor ütleb: “Oh sina, kes sa teed tasa sellele, kes tegi sulle halba – talle aitab ta enese pahateost!” ja nemad on igal juhul minu vennad.” Aga tema ütles: “Ma pean nad tingimata tapma!”, ja mina lepitasin teda, kuni ta tõstis mu üles, lennutas mind ja asetas minu majja katusele.

Ma avasin väravad ja kaevasin välja selle, mis ma maha olin matnud. Ma avasin oma poe pärast seda, kui ma olin tervitanud oma naabreid ja kaupa ostnud. Ja kui ma järgmisel õhtul olin sisenenud oma majja, siis ma leidsin need kaks koera sealt kokkuseotuna. Kui nemad mind nägid, siis nad tõusid püsti ja ulgusid ning klammerdusid minu külge, kuid ma ei saanud midagi aru, enne kui minu naine ütles mulle: “Need on sinu vennad.” Ja mina küsisin: “Kes on neile seda teinud?” Tema vastas: “Ma saatsin oma õe järele ja tema tegi seda nendega ning nemad ei saa enne vabaks kui kümne aasta pärast.” Ning mina olin parajasti minemas tema juurde, et ta nad vabastaks,

sest kümme aastat oli neile sellises kujus täis tulnud, kui ma nägin seda noormeest ja nemad andsid mulle teada, mis on temaga juhtunud, ning ma vastasin, et ma ei lahku enne, kui ma näen, mis juhtub sinu ja tema vahel. Ning see on minu jutustus.”

Džinn ütles: “See on tõesti hämmastav jutt ja ma kingin sulle kolmandiku tema hingest tema kuriteo lunaks ...”

Ning kui oli teine öö, ütles Šahrazād: “Ma olen saanud kuulda, et kolmas šaik, muulaomanik, ütles džinnile: “Mina jutustan sulle neist kahest jutust kummalisema loo, kui sa kingid mulle ülejäänud tema hingest ta kuriteo lunaks, oh džinn?” Tema vastas: “Olgu pealegi.”

Ning šaik rääkis: “Oh, džinnide sultan ja pealik, see muul siin oli minu naine. Ma reisisin ja olin ära tema juurest terve aasta, siis lõppes minu reis ja ma tulin tagasi tema juurde öösel ja ma nägin musta orja temaga koos voodis magamas, üksteisega vestlemas, kudrutamas, naermas, suudlemas ja õrnutsemas. Ja kui naine mind nägi, siis ta kiirustas ja tõusis ühe väikese poti manu, milles oli vett, ning ta kõneles selle kohal ja piserdas sellega mind ja ütles: “Mine välja sellest kujust koera kujusse!” Ning ma muutusin otsekohe koeraks ja tema ajas mu majast minema. Ma läksin väravast välja ning ma ei lakanud kulgemast enne, kui ma jõudsin lihuniku poe juurde, läksin selle ette ja hakkasin sööma konte. Kui poeomanik mind nägi, siis ta võttis ja viis mu oma majja sisse. Kui lihuniku tütar aga mind nägi, siis ta nägu läks pilve ja ta küsis: “Kas sa oled hakanud meie juurde mehi sisse tooma?” Tema isa küsis: “Kus on mees?” Siis tütar ütles: “See koer on üks mees, kelle nõidus ära tema naine, aga mina olen võimeline teda vabastama.” Kui tema isa kuulis ta sõnu, siis ta ütles: “Allahi nimel, oh mu tütar, vabasta ta!” Ning tema võttis ühe väikese poti, mille sees oli vett, ta kõneles selle kohal, piserdas mind sellest väheke ja ütles: “Mine välja sellest kujust oma algupärasesse kujusse!” Ning mina pöördusin tagasi oma algupärasesse kujusse, suudlesin tema käsi ja ütlesin talle: “Ma tahan, et sa nõiuksid ära minu naise, nagu sa nõidusid minu!” Ja ta andis mulle väheke vett ja ütles: “Kui sa näed teda magamas, siis piserda seda vett tema peale, ning tema muutub nagu sinagi.”

Ma läksin siis ja leidsin ta magamas, piserdasin tema peale vett ja ütlesin: “Mine välja sellest kujust muula kujusse!” Ning tema muutus otsekohe muulaks ja tema ongi see, keda sa näed siin oma silmaga, oh

džinnikuningate sultan ja pealik!” Seejärel ta pöördus muula poole ja küsis: “Kas see on tõsi?”, ja too noogutas pead, öeldes märkide keeles: “Jah, see on tõsi.”

Kui kolmas šaik oli jutustanud selle kahest eelmisest hämmastava jutu, siis džinn imestas üliväga, ta värises rõõmust ning kinkis talle ülejäänud kolmandiku hingest tema kuriteo lunaks. Ta laskis kaupmehe vabaks ja too astus vanameeste ette, tänas neid ja nemad rõõmistasid tema terveksjäämise üle. Siis pöördus igaüks tagasi oma maale.

“TUHAT JA ÜKS ÖÖD” on nii originaalis kui tõlgetes kättesaadav mitmes eri versioonis. Tekstikriitilise käsitluse jaoks on see araabiakeelne rahvajutukogu liiga amorfne mass ja mingit “algset versiooni” säilinud käsikirjade põhjal ei ole ilmselt võimalik koostada. Araabiakeelsete originaalväljaannete hulgas leidub ka selliseid, mida on toimetajate poolt tsenseeritud. See kehtib ka tõlgete kohta: peaaegu iga “Ööde” tõlkija on teinud materjalist oma valiku ja leiutanud oma meetodi, kuidas groteskset rahvaraamatut oma eurooplasest lugejale vastuvõetavaks teha. Hea ülevaate “Araabia ööde” tõlkimise ajaloost Euroopa keeltesse saab Borgese essee “Tuhat üks ööd” kaudu, mis on hiljuti ilmunud ka tema eestikeelses kogumikus. Siinses tõlkes on võetud aluseks see käsikirjatradsioon, mida esindab Bulāqi väljaanne 1835. aasta Kairost. See on igatahes üks “Ööde” autentsemaid, vähem tsenseeritud tekste. Tõlkida on püütud ausalt originaali järgi, mitte ümber jutustades (luuletõlgete kohta nii kindlalt muidugi öelda ei saa). Tulemuse hindamise ja nt Ehini ja Seppeli tõlkega võrdlemise võib jätta asjahuviliste hooleks. “Lugu kaupmehest ja džinnist” varem eesti keelde tõlgitud ei ole. “Araabia ööde” kogumikus leidub veel terveid tsükleid lugusid, mida ei ole eesti keeles avaldatud (kuulsaim nendest “Sindbadi merereisid”), ja mõnesajaleheküljelise originaalist tõlgitud kogumiku avaldamine uute juttudega peaks olema ihaldatav eesmärk. Pealegi, “Ööde” tõlkimine ei ole vähemalt allakirjutanu kogemust mööda üldse mingi töö, vaid pigemini sulnis löbu, ning selle teostajal hakkab kahju nendest, kes seda kunagi ei ole kogenud.

A.A.

MOHAMMED DIB

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

Kui ta jäätus

Ta vaatas aknast välja.
Aed suurte puhmastega.
Öölind tuli tagasi.

Laps vaatas teda. Lind
vaatas teda. Laps vaatas teda.
Öölind lendas ära.

See tiibade kahin.
Rohkemat laps ei oodanudki.
Ainult näha, ütles ta. Ta läks välja.

Tema selja taga, ta jäätus. Ees
polnud midagi. Lind läks ära.
Siis jäätus ta tema ees.

Koer

Tänavaaäres polnud midagi.
Siis läks mööda üks koer.

Tõlgitud rmt-st: Mohammed Dib, *L'Enfant-jazz*. Paris, Éditions de la Différence, 1998.

Siis jälle mitte midagi.
Varsti tuli öö.

Tuli kaua, kaua.
Kes tuleks seal veel välja?

See ei olnudki koer,
kes mööda läks. See oli aeg.

Laps oleks uskund
ka tuhande aasta pärast,
et ta on ikka seal.

Peegel

See peegel ei maganud.
Ta vaatas end seal, nii
nagu vaadataks teda
lahtisest aknast.

Mis kohe pidigi juhtuma.
Jah ta teadis. See hirm
teadis, mis sind ootab,
kui midagi ei juhtu.

Teadis, mis kätte maksaks,
ja oli juba algamas.
Aga ometi, aga ometi,
miks ta jäi siia?

Mida peitis peegel,
kui mitte ta nägu?
Kuskil ligidal, tornikell
hoidis hinge kinni.

Uni

Tiivad lendasid.
Valgus näitas
oma varjunägu.

Magada, ütles laps.
Kuldsetes lutsernides
kisendasid putukad.

Vari kadus.
Lutsernid kadusid.
Putukad kisendasid.

Uksed

Esimesel uksele ta ütles:
seal taga ei ole Jumalat.

Teisel uksele ta ütles:
aga seal taga on üks poiss.

Kolmandal uksele ta ütles:
aga seal taga on üks loom.

Neljandal uksele ta ütles:
seal taga pole midagi. Ei midagi.

Tahtis lahti teha.
Uks ei lasknud.

Õhupall

Joonistas õhupalli.
Torkas näpuga katki.
Käis alles pauk!

Joonistas teise.
Otsis seda pilguga.
Õhupall oli ära lennand.

Joonistas teise.
Otsis seda pilguga.
Otsis veel. Ei midagi.

Tõstis silmad.
Nägi pärani auku.
Pani silmad kinni.

Asi

Ei teatud mis.
Üks asi, ütles tema.

Üks neid, kuidas öeldagi
tasaseid asju.

Neid vaikseid asju.
Mis püsivad paigal.

Ka tema püsis paigal.
Teine seda ei teadnud.

Ta ütles: tere.
Toetas põlve maha.

Poiss ootas.
Ta toetas teise põlve maha.

Siis ei oodanud midagi,
põlvili maas.

Tüdruk

Tüdruk ütles
sina ei tea, mida mina tean.

Ei, ütles tema.
Poiss pidas paremaks kõndida.
Ta kavatses olla ilus.

Tüdruk tahtis kõike muud kui kõndida.
See on midagi ilusat,
ütles ta. Ja poiss eemalt:
nagu näiteks mis?

Nagu hulk asju.
Ja tema veel kaugemalt:
nagu mis täpselt?
Sa ei saagi teada, kisendas tüdruk.

Poiss kõndis edasi.
Ma ei saagi seda teada, ütles ta.

Ma ei saagi seda teada, ütles ta.
Tüdruk jäi tee äärde.
Poiss ei oodanud teda.

Tee. Ja ikka veel tee.
Üks käsi lehvitas eemalt.
Rohkem polnud tüdrukul selle kohta öelda.

Ingel

Vaikus, ingel.
Juba oled möödunud.

Tundsin seda õhus,
mille olid kaasa toonud.

Ja laps ootas.
Mida? Ta ootas.

Ei midagi. Ootas
silmad laes.

Ingel oli möödunud.
Laps teadis seda.

Panter

See panter,
kes tahtis terve öö
olla ta käte vahel.

Siruli üle ukse.
Magada ei lasknud,
tahtis olla ta käte vahel.

Tahtis panna käe tema peale.
Panter, täiesti must.
Siruli läbi ukse.

Lask

Ta sihtis
läbi akna.
Ja tulistas nimetissõrmega.
Mees kukkus.

Tänaval polnud liikumist.
Vaikus ei liikunud.
Päike ei liikunud.
Taevas vaatas last.

Laps sihtis
nimetissõrmega.
Ei liikunud.
Laps tulistas.

Söömine

Laua peal kõik,
mida söödi,
tema ei tahtnud.

See kõik elas.
Jälestas inimesi.
Jälestas tedagi.

Ta ei hakka seda sööma.
Söö, ütles ema.
Ta neelas pisaraid.

Kuu

Kuu ei tulnud sisse.
Sees oli liiga pime.
Poiss ei näinud ennast.

Ta teadis, et on seal.
Nägi und veest. Ta ütles:
siin on liiga pime.
Ta ei tulegi sisse.

Kuu jäi välja.
Ja tema nägi und veest.
Kõik juhtus hoovis.
Kõik.

Sees oli nii pime.
Nägi und veest.
Kes teda otsis?
Kuu ei tulnud sisse.

Pime

Kõik nägid pealt, kuidas ta kobas
ringi ega näinud midagi.

Pime oli ju tema.
Ja kui ta teeks silmad lahti?

Teeks lahti ja tuleks tagasi
kõigi nende tundmatute asjade sekka?

Tuleks ega löökski end ära, tuleks
nende kõigi poole, kes seda näevad?

Ta läks edasi, aitäh, öö.
Nad ei näinud kedagi saabuvat.

MOHAMMED DIB peetakse üksmeelselt üheks suurimaks Maghrebi kirjanikuks. Maghreb, mis araabia keeles tähendab "oktsidenti", hõlmab kogu Põhja-Aafrika lääneosa (tänapäeva Maroko, Alžeeria ja Tuneesia). Enam-vähem kõik Maghrebi kirjanikud on kakskeelsed ja eelistavad sageli prantsuse keelt, milles on saanud hariduse. Dib on elanud Prantsusmaal juba 1959. aastast ja tema mahukas looming – 15 romaani, 7 luulekogu, lisaks novelle, näidendeid, muinasjutte ja esseid – on tervenisti prantsuskeelne.

Mohammed Dib on sündinud 21. juulil 1920 Tlemsenis, mida peetakse Lääne-Alžeeria intellektuaalseks ja religioosseks pealinnaks. Koolis käis ta sealsamas ja hiljem Oujdas, Marokos. Teise maailmasõja ajal töötas ta liitlaste armee juures tõlgina (prantsuse-inglise). Dibi esimene luuletus ilmus 1947, tuntuks aga sai ta oma romaani triloožiaga (La grande maison, 1952; L'incendie, 1954; Le métier à tisser, 1957). Varsti pärast selle valmimist Dib emigreerus Prantsusmaale, põgenedes Alžeeria koloniaalpolitsei eest. 1964 kolis ta Pariisi regiooni, Versailles' ligidusse. Alates 1970. aastatest on ta käinud paljudes maades ja elanud pikemalt USAs ja Soomes.

60. aastatel kirjutas Dib ka ulmet ning 1977 ilmunud romaaniga Habel nihkub ta romaanide tegevuspaik Alžeerias väljapoole – algul Prantsusmaale, hiljem Põhjamaadesse. Vaheldumisi romaanidega on Dib pidevalt avaldanud luulet, mis ongi tema teine põhižanr: Naget Khadda sõnul on need kaks suunda tal justkui "kontamineerunud", tekitades proosa poetiseerumise, teemade rändamise ühest žanrist teise ja teataval määral ka luule "narrativeerumise". Éluard'i-laadsest sürrealismist olevat Dibi luule liikunud järjest suurema hermeetilisuse suunas: "sõna muutub lõikavamaks, süntaks napimaks, tähendus haaramatumaks ja keerukamaks, resonantsid rikkamaks" (La littérature maghrébine de langue française. Ouvrage collectif, sous la direction de Charles Bonn, Naget Khadda et Abdallah Mdarhri-Alaoui. Paris, 1996). Dibi romaanides suurenevad samal ajal müütiline aine ja teatav orfiline sümbolism, kus olendite ja maailma vahel valitsevat omamoodi "intropaatia".

Eesti keelde jõudis Dibi proosa suhteliselt varakult: 1962. aastal on meil Nelly Toigeri tõlkes ilmunud romaan "Üks Aafrika suvi" (Un été africain, 1959), realistlik jutustus igapäevasest elust Alžeeria-Prantsuse sõja ajal. Kuna meil aga Maghrebi maailmast suuremat ei teata, siis on see väike raamat, mille kare kujundus varjab peenekoelist sisu, praeguseks täiesti unustatud – hoolimata suurest trükiarvust, mis impressumi andmetel oli 16 000 eksemplari.

Siinne luulevalik on tehtud ligi nelikümmend aastat hiljem ilmunud kogust L'enfant-jazz (1998), "Jazz-laps". Dib ise selgitab eessõnas seda pealkirja nõnda: kirjandus on "taasleitnud lapsepõlv" (Bataille), blues ja jazz aga "puhas luule ja vabadus", mille ootamatult löid orjade järeltulijad. "See lapsepõlv. See laps. Jazz-laps. Jazzy... Seotuna samalaadsete piirangutega, avastab jazz-laps nii enda kui meie jaoks vabaduse ruume... Nõnda on jazziga. Nõnda on lapsepõlvega. Lapsepõlv. Jazz. Orjus. Lubamata endale liigseid sõnu, kasutades ainult neid, mis on meie vaevadega üheväärsed, toimivad nad antipoeetidenä, alasti."

H.K.

LEONORA PEETS

OHVRILAMMAS

(Tegevusaeg: 1956)

Sel varahommikul ujutas kevadpäike maastiku üle peaaegu silmipi-mestava valgusega. Astunud autost välja, hingas Sidi¹ Ahmed täie kopsuga puhast õhku. Taevast oli selge nagu klaas. Täpselt aasta oli möödunud päevast, mil ta viimati siinsamas, väljade vahel, teispool Marrakechi linnamüüri oli seisnud. Siis oli olnud lambaohverdamise püha. Ja täna oli jälle seesama püha käes – El Aiid El Kebir.

Sidi Ahmedi pilk haaras määratu laia lagendikku enda ees. Oraste erkroheline pind kaugenest takistamata kümnetesse kilomeetritesse ja pörkas kaugel silmapiiril vastu piimjat vinemüüri, kus kulges nagu jalaalusel Atlase mägede ahel. Sidi Ahmed vaatles seda kivist tahatud ilmutust, teravad saehambad lumest läikimas, lõhestikes ja kuristikes sätendamas jää. “Siitsaadik ja mitte edasi,” näis ütlevat mägede kindlus. Sidi Ahmedile tundus, et Atlase taga ei olegi enam maid, vaid et selle vägeva kriipsuga oli tõmmatud maailmale lõpp.

Üksikult keset põldusid valendas palvela. See oli väike kuupkiostk. Temast lähtusid mõlemale poole valged müürijupid nagu laiali linnutiivad. Palvela ees asus maapinnale laotatud pilliroomattidest tohutu suur plats, seatud valmis palvetajaile. Siin-seal konutas juba üksikuid ühispalve ootajaid.

Päike hakkas juba kallistama linna lamedast katustikust kõrgemale tõusvaid ehitusi. Sidi Mimuni mošee savitorn õhetas, ja sultanilossi katuse läikkividid helkisid rohekalt pudelipõhjana.

“Allah on suurim!” vormisid Sidi Ahmedi huuled. Ta tunnetas järsku kogu oma olemusega, kuivõrd ta kuulus sellesse, mida nägi. Kui mitme tuhande köidikuga oli ta hing seotud kodu ja oma rahva elulaadiga! Ta oli veetnud Prantsusmaal terve pika aasta, oli imetlenud roheluse rohkust, rammusaid lehmi, tulireklaamides linnu, tehaseid.

¹ härra, lugupeetud noormees

Ometi oli tolle maal päike pleekunud, kuu kumas virilalt, tähedki olid endid madalamale nihutanud. Ning inimestel puudus rahu.

Kastekraavides vilas vesi. Ühtelugu neist üle hüpates jõudis Sidi Ahmed palvela ette. Ta istus palvematile ja tõmbas jalast oma savist porised euroopa saapad. Ristijalu, silmad valge müüri poole, peopesad rinnal lahti, hakkas üles ütlema “Fatihat”²:

*Kiidetud olgu Jumal, Maailma Isand,
Armuline, halastav,
Ainuvalitseja arvepidamise päeval.
Sina oled, keda me jumaldame,
Sina oled, kellelt abi anume.
Hoiameid õigel teel,
Nende teel, keda sa oled heategudega üle külvanud,
Ja ära lase meid nende teele, kes su viha alla sattunud või eksinud!
Aminn.*

Sidi Ahmed kummardas, puudutas laubaga matti. Asus siis jälle ristijalu istuma. “Olen vara kohal, seda parem!” mõtles ta. Riivas pilguga mõnd palvelist oma ees ja selja taga, tuttavaid polnud näha. Pööras pilgu palvelale, kus trepp viis üles väikesele kantslile. Müürijupi tagant kostis lamba määgimist. Eks ohvri lammast ootas oma saatust. Täna oli eriline suupäev: kuningas Mohammad Viies³ volitas oma lihast vanda rahvale lammast siin ohverdama – Allah jäädvustagu usu eestseisjaid!

Sidi Ahmedi mõte pöördus koju. Nende omad lambad kodus! Kolm lammast! Prisked ja parajas rasvas. Isa ja noorem vend tahtsid oma käega iseoma lamba kõri läbi lõigata. Ahmedi nimel pidi seda tegema lihunik. Mitte ainult sellepärast, et ta siin üldpalvelas viibis. Ei, ta polnud nagu teised. Tal puudus kindel käsi.

² al-Fatīha – “Avaja”, Koraani 1. suura. Vt ka selle teisi eesti tõlkeversioone Kalle Kasemaalt (Vk 1992, nr 1, lk 2) ja Haljand Udamiilt (käesolevas *Vikerkaare* nr-is). *Toim.*

³ Muhammad V (Sidi Muhammad ben Jussuf; 1909–1961) oli 1927. a-st Maroko sultan, 1957. a-st kuningas. Nõudis pärast Teist maailmasõda Maroko sõltumatuse taastamist, kuid kukutati 1953 troonilt ja pagendati Madagaskarile. Rahvarahutused sundisid Prantsuse võime tema õigusi 1955. aasta novembris taastama ning 1956. aastal Maroko iseseisvus. Niisiis kirjeldatakse Leonora Peetsi novellis esimest iseseisvusaegset ohvripüha.

Mötteräbalad hakkasid rähklema läbi ta aju. Tema ohvrilammas... Kuhu see viiakse pärast pussitamist?... Ikka sinna võõrasse majja, kus hämaras eeskojas tol kummalisel päeval ta oli närveldes tammunud ühelt jalalt teisele, tõrkudes astumast edasi maja siseõue...

Oh Allah, kogu see saatuse hoop oli ju tulnud talle nii äkitselt, seega nagu raksatus taevast! Alates just päevast, mil ema helistas Marra-kechist Bengeriiri vallamajja, kus ta parajasti korraldas kantselei pabe-reid. "Tule laupäevaks koju!" kostis telefonist ema hääl. Ei mingit set-letust. "Allahi õnnistus!" – ja kõnel oli lõpp.

Laupäeval koju saabunult leidis Sidi Ahmed oma imestuseks eest kaugemalt tulnud perekonnaliikmeid ja kogu majas eriskummalise ärevuse õhkkonna. Ema võttis ta sedamaid nelja silma alla:

"Sidi Ahmed, mu poeg! Täna on rõõmupäev! Sinu kihlusepäev! Zraaret!⁴ Zraaret! Allahi hoolevari on mind ümbritsend, – olen leid-nud linna pealt perekonna, kus kaks tütart. Täna kihluvad nendega minu kaks poega. Su noorem vend saab noorukese õe – eks abielu teda kasvata – sina saad vanema õe. Miks mitme perekonna miniate tundmata sugulastega jannata! Mida vähem neid, seda parem! Pulma-kulusid ka vähem! Pruudimaksu suhtes on isad kauplemisega jõudnud kokkuleppele, pulmad võivad tulla kuue kuu pärast. Olgu Allah val-vel su õnne üle ja torgaku kõigevägevam nende silmad välja, kes meile kadedad on!"

Rabatult oli Sidi Ahmed kogelnud:

"Sa ehk võiksid mulle tüdrukust ülesvõttepildi tuua!"

"Allah inääl šitan!"⁵ karjatand raevunult ema. "Nii ebaausalt su ema ei talita! Kas minu silmad pole teda näinud! Kas mina pole ta sulle otsinud ja ei ütle sulle, et ta sulle sobib? Kas tahad oma lihasele emale vastu hakata?"

Alandlikult ja andekspaluvalt oli Ahmed suudelnud ema kätt, oli siis püüdnud sõnu valida:

"Ma ju tean, oh ema, et sinu kohus on mulle valida elukaaslane, ja tean, et sa mulle soovid kõige paremat! Aga vaata – kes meist peab temaga elama? Kas pole see mina, kes teda pulmaööl naiseks peab

⁴ kihlus

⁵ Jumal löögu saatanat!

tegema? Kas pole see mina, kes teda näeb Bengeriiris, kui hommikul magamast tõusen, kui töölt koju tulen, kui süön, kui magama heidan? Ja... Ja kui ta pole mulle meele järele?..."

Enam katkestas teda kategooriliselt:

"Ta ON su meele järele!"

Enam sellest ei kõneldud. Hakati valmistuma pruutidele kihluskin-kide üleandmise pealelõunaseks protsessiooniks. Kummalegi õele üks kalevist kaftan ja kaks ülikleiti, dfiinat, kullast sõrmus ja kullast kõrvarõngad...

...Sidi Ahmed nihutas ennast rahutult palvematil. Ohkas. Vaatas ringi. Lagendik kirendas linnast palvela poole tõttavaist meestest. Palveni oli veel küllaltki aega. Jälle kuuldus ohvrilamba määgimist. Seal-samas torkas Sidi Ahmedile uuesti meelde tema oma ohvrilammas, kelle kingib pruudile õnneliku abielu pandiks. Kihlatud tüdrukule. Missugusele tüdrukule?... Mis nägu ta on?... Milline on ta jume?... valge?... tõmmu?...

Ta silmad – ilusad suured? ... Inetult vidused?... Ta käsivarred?... Rinnad?...

Sidi Ahmed ehmus. Hakkas kähku Koraani suurasid üles ütleva. Õnneks libisesid salvide sõnad täpsusega ja vaevata ajast suhu, olid need ju poisikesepõlvest pähe graveeritud. Tal oli tunne, nagu hoidis praegugi veel põlvel koraanikoolis puutahvlikest *fqih*'i⁶ poolt üles tähendatud kirjamärkidega, nagu kuuleks poiste pähetuupimise mürinat oma ümber, ja tundis, kuidas *fqih*'i pika vitsa ots nüpeldas, oi nii valusasti, ta kõrvaldest. Ja nagu tol ajal õppimise raevus, oli ta valmis ka praegugi puutahvlikele rusikatega põrutama, nüüd aga oma kartlike mõtete peletamiseks...

Sidi Ahmed hingas sügavalt. Vaatas ringi. Tühjad kohad kadusid palvematil. Varsti võis neid olla matil ligi kakssada meest. Džellabaa⁷ litsus ennast vastu džellabaad, kohevil turbanid reastusid. Ta silmas üle välja enda poole hanereas vingerdamas senegallastest sõdurite rivi erkpunastes türgi mütsides ja rohelistes sõdurimundrites.

"Moslemid!" käis Ahmedil uhkusemõte peast läbi. Ta vaatles hää-

⁶ koraanikooli õpetaja

⁷ tänavarüü

tahtlikult musti, kes oma üleliiga pikki käevarsi vibutasid nagu vedelaid vemblaid, naerdes paljastusid tumelillakate huulte vahelt robustsed hambad, ning kes vabalt omavahel pehmel kõlal kõneleda padistasid. Kohale jõudnud, piirasid senegallased hekina palvela mati, laskusid kõik korruga robinal selle veerele istukile, ja algas neilgi jalgade lahtipäästmine, mis ei läinud sugugi ruttu pikkade sääremähiste tõttu. Jaheduse kartjad jätsid sokid jalga, karastatud verega poisid toppisid need saabastesse. “Fatiha” ära lugenud, istusid neegrid rahulikult ootavalt, jalad siruli väljas sõjaväe püksisäärtest. Palvematti palistas nende saabaste must tire.

Ikka rahvarikkamaks läks linnaesine. Poisikesi, üksikult ja rühma-kaupa, kihutas eeslitel ja muuladel üle välja. Kerkisid nagu maa seest poiste kampade keskele palvela kõrvale kaubitsejad kompvekkidega, röstitud mandlitega ja tuhksuhkrust valendavate kookidega. Kolmel pärale jõudnud seadusesilmal olid käed-jalad täis edasi-tagasi sõeluvate poisikeste kantseldamisega, muulade vaigistamisega osava jalahoobiga ja jalgrataste korraldamisega.

“Oh neid poisijõmpsaikaid!” muigas Sidi Ahmed. “Neid on küll igal pool võtta! Eks nad võtnud ka tol zraareti päeval kinkide viijate protsessiooni oma tiirude sisse. Üle neljakümne inimese oli tulnud kokku pidulikuks rongkäiguks – ema poolt kutsutud naised ja Ahmedi ning venna sõbrad. Kogu see trobikond oli rühkinud kiledate jujuu-hüüetega, derbuukade⁸ põristamisega, viledega ja kahe suure tobaalatrummy paukumisega tänavaid pidi pruutide kodu poole. Tähtsamad naised kandsid peadel koonuskorve henna, datlite ja kinkidega. Kõige taga lükati käru kahe elava kihluslambaga.

Ahmed oli lonkinud tolmupilves teiste kannul. Kui kohale jõudes tungiti robinal maja siseõue, noorem vend ettevõtlikult ja lustiga eesotsas, et siseõues ringi keerutada ja annid üle anda, oli Ahmedi jalg jäänud eeskotta kinni. Märkamatu oli ta taganenud ja jõudnud koju tagasi. Seal ootas ema rongkäigu tegelasi kuue uhke lihatazhiiniga⁹ – igaüks pidi saama kõhu täis! Ahmed oli kangekaelselt endaga rahul: miks pidi ta ennast näitama prao vahelt piiluvale tüdrukule, kui see ise

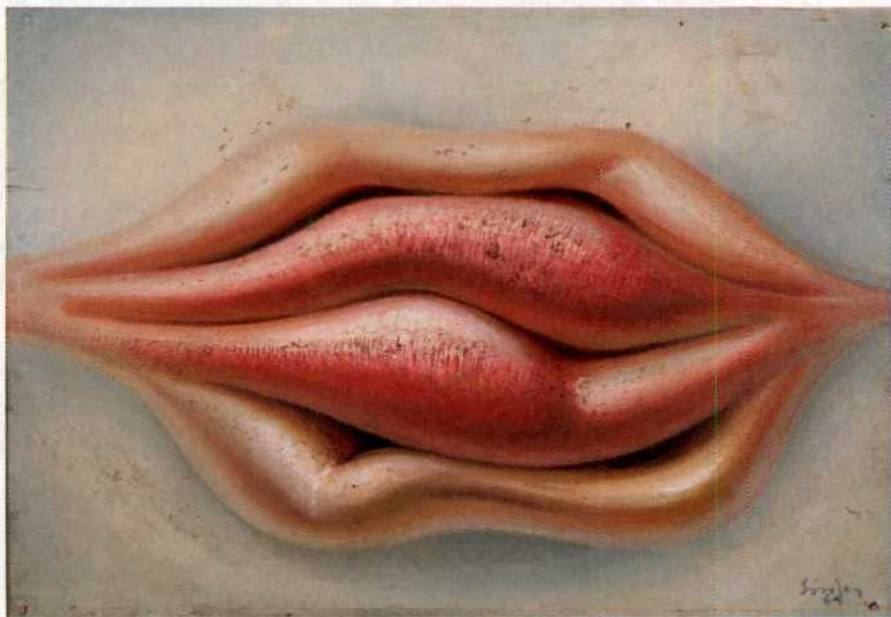
⁸ käega taotav kitsas savitrumm

⁹ sütel hautatud ühepajaroog

ÜLO SOOSTER.

—
Torso. Õli, lõuend. 1967.
Tartu Kunstimuuseum.

ÜLO SOOSTER.

—
Huuled. Õli, vineer. 1964.
Eesti Kunstimuuseum.

jäi nägematuks...

...Sidi Ahmedi mälestused katkesid järsku kui noaga lõigatult. Ta võpatas ja ehmus. Rahvasse ta ümber oli löönud sisse kui tulevälk!

“Sidna! Meie isand!!” hüüti tervituseks aupaklikult nagu ühest suust! Jah, sealt ta tuli, kuninga vend, lumivalge ratsanik, ümbritsetud spaahidest¹⁰. Tuhatnelja tormasid spaahid üle põllu palvela poole, hobused kapjadega kive õhku pildumas. Palvemati lähedal asuti kahte rivisse – need uhked ratsanikud sinistes keepides, kõrged punased mütsid peas, paljad mõõgad käes. Nende spaleeride vahel lähenes Sidna oma valgel ratsul, valge paslik üle pea, kannupoiss tõrjudes temalt pika rätikuga nähtamatuid kärbeid. Kiirsammul tõttasid Isanda ees mokhazniid¹¹, tseremooniameister ja talliülem, käekõrval süsimust hobune Sidna tagasisõiduks.

“Elagu meie Sidna!” käis hüüd suust suhu. Mokhazniid aitasid Kõrge Isanda sadulast, ta sammus püsti tõusnud palvetajate merest ja otse Sidi Ahmedist mööda valge müüri ette.

Samal silmapilgul kõlas eestpalvetajate hüüd üle usklikkude peade: “Allaah akbar!”

Sidi Ahmed langes ühes teistega silmili...

Maailma Looja ees alanduses kummardanud, sukeldus Sidi Ahmed palvusefaasidesse, raakadesse. Seda kogu oma keha ja südamega. Eestpalvetaja hääl kostis selgelt üle ta pea viimastesse ridadesse, juhtides ja koordineerides. Raakad valjus korras painutasid, tõstsid ja murdsid suure kogu, surudes meeste read kord-korralt põlvili, kummargile, püsti, päkkadele, kummuli ja jälle silmili maha. Sidi Ahmedile tundus, et ta oli muutunud veepiisaks avamerel, kust käisid üle tuuleiilid, rabades püsti ja langetades veevoogusid. Ta oli sulanud palvelistega tervikuks, üheksainsaks hingeaks ja mõtteks.

Palvus lõppes.

Kodus oli Sidi Ahmed käsu kohaselt sooritanud seda palvust viis korda päevas, kas oma toa või töökoha põrandal, või väljas lagedal, – täna täitis teda eriliselt põlev usuind.

Harduses ta laulis veel retsiteerides koos kogudusega üht suura

¹⁰ pärismaalastest ratsaväelased Prantsuse koloniaalvägedes

¹¹ sandarmid, politseinikud

värssi, kuulas ka platvormilt kostvaid sõnu usuisa Brahimi¹² ohverdusest ning käsklust jääda alluvaks Allahile ja Tema ettemääramisele.

Siis võisid mehed lahkuda. Ahmed kargas üles ja ruttas teisele poole palvela müüri lambaohverdusele. Kaks lammast ootasid oma korda, üks selili, teine kõhuli. Kõrgeauliku Sidna käes välkus puss. Kaks korda. Sekunditki kaotamata hiivati loomad hobuste selga ja kihutati minema, poistekari taga. Tee kattus verega. Üks ohver oli määratud Marakechi pašale. Tee sinna oli pikem kui sultanilossi, ometi pidi kohale jõudes olema loomal veel hing sees – see olnuks õnnelikuks endeks kogu linnale.

Trrah! paukus suurtükk linnavärava kohal. Igaüks ohverdagu nüüd kodus oma lammas! Sidi Ahmed libistas peopesad üle põskede. Just praegusel silmapilgul voolas veri ka tema lamba kõrist... Looma verega ta ohverdas iseenda... Märkis oma alluvust Allahile ja temale määratud saatusele...

“Jumal, andesta,
Halasta mu peale...”

Ta vajus mõtisklevasse vaikusesse... Lammas viiakse pruudile... Pulmad on ees... Talle viirastusid pulmatseremooniad...

Ja sealsamas tabas teda üks hirmus avastus. Tema tuline usk pühasse möödapääsmatusse ei olnud ikka veel tapnud tema, noormehe inimlikku kartust kohata pulmaööl inetut pruuti, ebameeldivat inimest, kellega koos pidi magama ja elama. Päevad ja ööd olid läinud, tema ei olnud saanud kaotada oma hingest kummitust.

Millegipärast meelestus tal suura:

“Taevaste ja maa loomises,
Öö ja päeva järgnevuses
On tõesti olemas märguandeid
Neile, kellele on antud tarkus,
Neile, kes mõtlevad Jumalale.”

Sidi Ahmed astus kuninglikule ohvrikohale. Nagu mõni teinegi mees, tõstis ka tema maast verist muda. Määris seda oma krae vahele, kaelale.

Sealsamas haaras teda imelik meelegujutus. Nagu leebe hingeõhk

¹² Piibli Aabraham

ÜLO SOOSTER.

—
Valge muna. Õli, pasta, papp. 1968-1970.
Tartu Kunstimuuseum.

ÜLO SOOSTER.

—
Silm munas. Õli, paber. 1962.
T. Soosteri kogu,
Tartu Kunstimuuseumi deposiit.

tunneb ta oma näol neitsiliku kauni põse soojust, täis lahkust ja armastusväärsust...

Ta selg lõi sirgu. Kõik ängistus oli langenud ta õlgadelt. Ta hingas vabanenult. Vaatas üles. Päike säras rõõmsalt. Värskest haljendas oras. Süütult kiiskas lumi Atlasel. Kõju tõttavate palveliste džellabaad helen-dasid puhtvalgelt. Kõik ta ümber oli helgus ja rahu, nagu Maailma loomise päeval.

Rõõmumuie näol, hakkas Sidi Ahmed sammuma oma auto poole.

LEONORA PEETS (1898–1995) sündis Tallinnas, õppis Tartu Ülikoolis arstiteadust. Abikaasa tervise tõttu asus 1927. aastal elama Alžiiri, hiljem Marrakechi Marokos. 1974 siirdus Prantsusmaale. 1983. aastal Stockholmis ilmunud novellikogu "Maroko taeva all" sai Henrik Visnapuu fondi kirjandusauhinna ja on kordustrukina 1997 ilmunud ka Eestis. Samuti on valik jutte sellest Rein Taagepera tõlkes ilmunud inglise keeles pealkirja alla Women of Marrakech (London, 1988).

Siinne, seni avaldamata jutt pärineb Leonora Peetsi järelejäänud käsikirjadest.

REIN TAAGEPERA

ARHITEKT LATONI KIVIKESED

Plaan oli juba niihästi kui heaks kiidetud, kui koosoleku ainus marokolasest osaleja järsku küsis:

“Aga härra Laton, mida te kivikestega mõtlete peale hakata?”

“Mis kivikesed?”

“Nojah, need ju kuhjuvad, sest vesi neid ära ei vii, ja varsti on kogu süsteem umbes.”

Võttis tükk aega, enne kui marokolane aru sai, et teine ei tundnud põhilisemaidki argielu tõiku ja vajadusi. Ja see teine oli tema, Laton. Küsimus oli avaliku käimla rajamises Džemaa el Fna'le, Marrakechi vanalinna peaväljakule.

Arhitekt Laton oli igasuguseid projekte kohanud. Marrakechis oli ta kah asunud juba aastaid. Elas omaenda kavandatud kolmekorruselises hoones eurooplaste linnaosa Casablanca maantee poolses otsas. Ent see probleem tuli ootamatult ja alles siis, kui ta arvas, et arhitektuuriline lahendus on saavutatud. Juba oli ta joonestanud üksikasjalise plaani ja esitanud selle linna kogukondlike teenuste ja tööde osakonnale.

Nüüd aga tuli tagasi minna joonestuslaua juurde. Paljugi tuli muuta. Hullim oli, et ta ei teadnud üldsegi, kust peale haakata. Kõik, mis pähe tuli, oli võimatult kulukas ja kohmakas.

Käimla oli teadagi ainult meestele. Ja muidugi mitte pottidega, vaid Vahemere-äärses kükkstiilis, mida põhja-aafriklastega jagavad ka itaallased ja lõunaprantslased, nii et see polnud Latonile mingi uudis. Koht oli valitud platsikesele, kus Dar el Glaoui tänav suubub Riad el Arous'i, aupaklikus kauguses pühak Sidi Ben Amerri hauakambri. Arhitektuuriline monument see just polnud, millega kolleegide hulgas tunnustust võita, küll aga igati kasulik ühiskondlik asutus, mille eest linn pealegi korralikult maksis. Eeskujusid leidis Lõuna-Prantsusmaal küllaga, nii et lahendus oli peaaegu automaatne. Aga kivikesi ei osanud ta arvesse võtta.

ÜLO SOOSTER.

—
Kala. Õli, papp. 1959.
Eesti Kunstimuuseum.

ÜLO SOOSTER.

—
*Vormid. Õli, pasta, kollaaž, papp. 1962.
Eesti Kunstimuuseum.*

Mida teadis tema sellest, et marokolane ei kasuta paberit, vaid iga mees kannab kaasas paarisentimeetriseid lamedaid kivikesi, mis samas minema heidetakse. Ta esimene mõte oli, et kivid võib ju asetada juuresolevasse kastikesse. Esteetilis-sanitaarne tõrge sai aga peatselt selgeks. Takistada kivikesi alla kloaaki viskamast oli sama võimatu nagu takistada ta enda kaheaastast tütrepoega raamatuid vetsupotti vedamast. (Ehkki vanaema oli vaimustuses lapselapse varasest huvist kirjastõna vastu, märkas härra Laton, et külalised ei jaganud alati ta abikaasa vaimustust.)

Latonil polnud ka kedagi, kellega küsimust arutada. Kolleegid vaid irvitaksid ja ta võiks veel vastiku hüüdnime külge saada. Muud eurooplasist tuttavad lööksid vaid "uih-aih" käsi kokku (nii nagu teiegi, kallid lugejad), et kuidas ometi taolisest asjast võib mõteldagi. Marokolasi ta eriti ei tundnud, ja kui need üldse soostuksidki sellist intiimset küsimust ära kuulama, siis võiksid nad vaid kirjeldada, kuidas asju aetakse kodus. Igal pereliikmel on oma peopesa suurune kivi, mida ta peseb ja uuesti tarvitab. Väljas tarvitavad kivid aga heidetakse minema. See kõik ei lahendanud avaliku koha kuhjumisprobleemi.

Jäi üle vaid tuttav arst ja selle abikaasa, sest meditsiiniski on asju, mis pole kenad, ent vajavad tegemist. Arst on araabia keeles *tbib*, ja tubiibiks hüüdsid seda põhjaeurooplast ka kohalikud prantslased. Tubiibile saadetud arstliku reklaamiprahi tagaküljele ilmusid mitmedki visandid. Mitte et arst suutnuks kasulikke mõtteid pakkuda, aga ta võimaldas arhitektil iseendaga valjul häälel kõnelda.

Käänaku torud kõverasse, nii nagu nad on iga valamu all, ja nad püüavad kivid kinni! Ent kuidas neid sealt eemaldada? Nii palju oli selge, et Marokos on inimtööjõud masinast odavam. Sellest koorus välja päästev nägemus.

Asutuse kogu tegevus tuleb koondada keskse fontääni ümber, tegemaks ruumi kitsa koridori jaoks pearuumi ja välisseina vahel – umbes nagu lavakulisside taga, kus näitlejad lähteasendesse liiguvad. Koridoris liigub tööline. Kivid vajuvad läbi vee süvandikku ja veerevad kaldpinda pidi veelgi sügavamasse auku koridori põhjas. Seal asuvad traatkorvid. Tööline käib aeg-ajalt ringi, rehitseb kivikesed korvist välja ning loputab nad uueks kasutamiseks.

Iga probleem on lahendatav, nii või teisiti. Arhitekt Laton joonestas

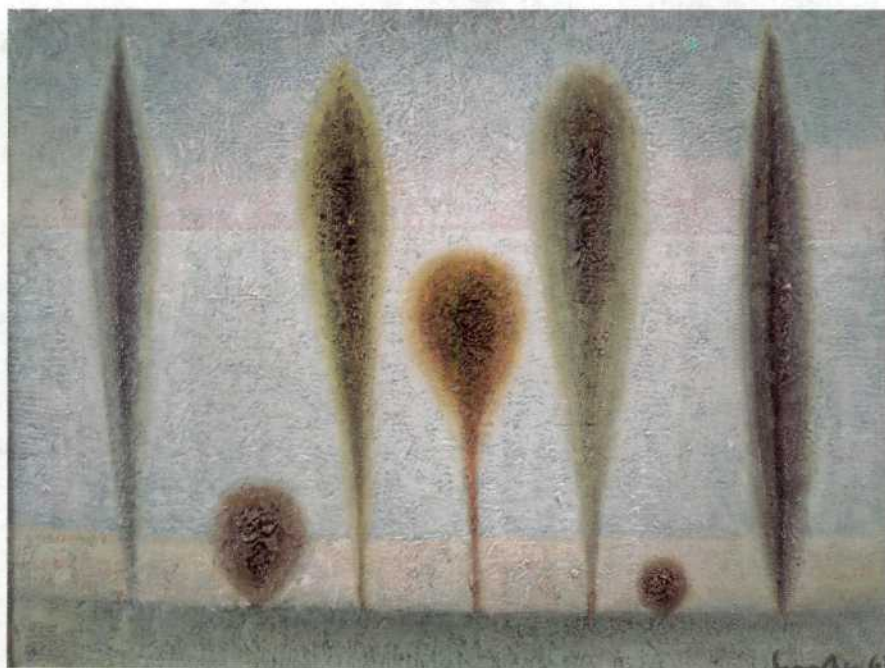
uue plaani. "Groupe de W.C. indigènes à Riad El Arous. Marrakech-Médina. Echelle 0,02 cm p.m. Novembre 1954." Pärismaalaste WC plaan, mõõdus 0,02 cm/m. Nii see ka ehitati, ja kui ta pole vahepeal varisenud, siis asub ta seal ka täna.

Ja kahanevate metsadega maailmas ei saa me üldse olla kindlad, kas säärane loodusvaru säästev süsteem on osa primitiivsest minevikust või meie toormeid taasringlevast tulevikust.

*

24. juulil 1987 näitas Nora Peets mulle Lõuna-Prantsusmaal visandeid reklaamide tagaküljel ning ametlikku plaani. Selle oli talle Laton (nimi muudetud) kinkinud meeneks asjaliku ärakuulamise eest. Nõustusime, et käimlatavad on legitiimne ja vajalik osa rahva tavadest. Märkasime, et ei tunne omaenda rahva ajalehepaberi-eelseid tavu, eriti talvel. Ent Nora ei näinud teed, kuidas sellest kombekat jutustust teha. Esitasin mõned mõtted ja ta küsis: "Miks sina ei kirjutaks selle üles täna õhtul oma hotellis, enne kui asi ununeb?" Olin ju nurisenud, et tema jutud teinekord algavad pika olukirjeldusega, enne kui tegevuse suund selgub ja huvi äratab. Siin on nüüd teema, näita, kuidas otse sisse hüpatakse! Järgmisel hommikul lugesin Norale ette esimese visandi, milles ta mõningaid seiku täpsustas, ja nii on käsikiri siiani seisnud. Vahepeal on Maroko tavades mõndagi muutunud.

Latoni juures käisin külas oma viis aastat enne, kui ta kivikestega maadlema hakkas. Pr. Latoni kiitus oma raamatulembese tütrepoja suhtes, kes seal kah ringi tatsus, jäi meelde. Hr. Laton jälle oli see, kes ilma pikemata küsis: "Kuidas sellega leiba teenitakse?", kui avaldasin mõtet spetsialiseeruda soome-ugri keeleteaduses. Pani mõtlema.

ÜLO SOOSTER.

—
Kadakad. Õli, lõuend. 1967.
Eesti Kunstimuuseum.

ÜLO SOOSTER.

—
Kadakad. Õli, pasta, papp. 1961.
Erakogu.

ADONIS

Araabia keelest tõlkinud Amar Annus

Minarett

Minarett nuttis
kui tuli võõramaalane – ostis ta ära
ja ehitas selle otsa korstna.

Kuldajastu

– “Kuule politseinik, vii ta ära...”
– “Mu härra, ma tean, et võllas
on mind ootamas
aga ma olen kõigest luuletaja, ma kummardan oma tuld
ja armastan Kolgatat.”

– “Kuule politseinik, vii ta ära
ütle talle, et politseiniku king
on tema näost ilusam.”

Ah, kuldse kinga ajastu
sa oled väga kallis sa oled väga kaunis.

Ettekuulutus

(Uni)

Kodumaale, mis on kaevatud meie ellu nagu haud,
meie uimastatud ja tapetud maale
tuleb me tuhandeaastasest unest, me halvatud ajaloost
päike ilma palumata,
ning tapab liivade ja rohutirtsude pealiku.

Aeg kasvab selle tühermail
kuivab selle tühermail
nagu paastu vaheaeg

Päike kes armastab mõrvata ja hävitada
tõuseb selle silla tagant...

Laulud

Ta tuli öö lõppedes, väerika vanuse hooajal
ei maganud müütide süngis
ei tundnud oma lapseõlve.

Minu kehas tõuseb maa
sosistab mu päevad oma akendeks
õpetab mu sammud saama oma nime aabeteks
ja linnukesteks,

Nõnda ma sammun nagu üle õhukese klaasi ja mul pole varju
tiibadest teel
ma olen vaba, ma vangistan oma ihuliikmed oma ihuliikmetesse
ma hakkam pärlhelgi taoliseks:
 ma lõõn vastu silmi ja pöördun tagasi oma silmaterade juurde.

Kes annaks mulle lehe paberit, et ma mässiksin sellesse lõhnaainete ja
sandlipuu kuhilad
teeksin selle tähniliseks nagu mõrsja ja puhastaksin ta
loeksin talle "Mirjami" suurat
raputa minu juuri selle kohal, mis on igatsusest ja unelmast
ja saada see minu armastatute juurde
küps nagu õun
õrn ja haljas nagu Khadiri sälg!

Aga teie,
Kes te jälestate minu nime lausumist

te klammerdute silmadega mu külge kui te loete surmakuulutusi ja kisendate: “Ma vannun, et kindlasti on igas ta taskus relv ja alasti naine!”

Oh teid ingleid

puutumatud

vabastajaid

juhte

tarkasid ... jne.

Ma palun teilt sellel silmapilgul üht imet
et te teaksite kuidas öelda “head aega”, haa ee aa dee aa ee gee aa
üks ime: head aega

Meie vahel on hinge ulatus
meie vahel on sügavused ja teekond sügavuste ruumis.

Psalm

Ta läheneb relvitult nagu mets või nagu pilv mis ei naase, eile ta kandis kohale kontinendi ja liigutas mere paigast.

Ta joonistab päeva selja, valmistab oma jalgadest päevavalguse, laenab öö kingad ja ootab, mida ei tule.

Seal, kus kivi muutub järveks ja vari linnaks elab tema – ta elab ja lollitab ahastust, minema pühkides lootuste avarusi, tantsides põrmule, et see haigutaks ja puudele, et need magasid.

Ja vaata siin ta jutustab piiride ristumisest, maalides meie ajastu otsaette maagilise märgi.

Ta täidab elu, aga keegi ei näe teda. Ta muudab elu vahuks ja sukeldub sellesse. Ta moondub homme saakloomaks ja ajab teda lootusetult taga. Tema sõnad on kaeverdatud hävingu, hävingu, hävingu suunas.

Hämmeldus on tema kodumaa, kuigi ta on täis silmi.

Tema on tuul mis ei tagane pöörduma ja vesi mis ei naase oma allikale. Ta loob oma liigi, alustades iseendast – tal ei ole esivanemaid ja ta jalajälgedes on ta juured.

Ta kõnnib kuristikus ja tal on tuule kuju.

Seitse päeva

Oh ema, kes sa narrid
mu armastust ja vihkamist,
sind loodi seitsme päevaga
ja sina löid lained ja horisondi
ning laulu suled.

Aga minu seitse päeva on haav ja vares
nii et milleks see mõistatus
kui ma olen nagu sina, tuul ja põrm?

Peegel kahekümnendale sajandile

Puusärk rietatud imiku näoga
raamat
kirjutatud rongas sisikonda
metsloom edeneb, enesega kandes õit

kalju
hingab hullu kopsudes:

See ta on
see on kahekümnes sajand

Pärl

(Unenägu-Peegel)

Kuidas ma kõnnin oma rahva poole, iseenda poole
kuidas ma kulgen oma kire, oma hääle poole, kuidas ma üles lähen?

Ma pole muud kui jõgi, mis lahkub, kustub, süttib
kõikehaarav varjatud poeesia pärl
riietatud päikese riugastesse

või

unenäosse

ma olen prohvetluse palavik

ma olen valgus, mis ümbritseb pimedust, alasti

rännates öö kehas,

ja mina

tõrksalt

hoolitsen maa eest nagu naine

ja magan

löön selles oma merekellasid

leek lahvatab

sinna langeb

märk,

ma olen raamat

ja mu veri on tint

ja mu ihuliikmed on sõnad.

Kuidas ma kõnnin iseenda poole, oma rahva poole

kui mu veri on tuli ja minu ajalugu on kuhi?

Toetage minu rinda –

mu rinnas on hõõg

ja psalmid,

mäed ja viinamarjad

ja vahemaad

ning ajastute kehad siplemas

ja taevatähed

ning ajalood on peegliteks

ja tsivilisatsioonid on peegliteks
peenestatud.

Ei, jätke mind rahule:
sest ma kuulen häält, mis laulavad minu tuhas
ma näen neid kõndimas nagu mu maa lapsi.

Uus Noa

Me kulgesime laevaga, me aerud
olid lubadused jumalalt ning vihma
ja pori käes me jäime ellu kui suri kogu liha.
Me kulgesime lainetega ja laotus oli
kõieks surnutelt, mille külge me kinnitasime
oma elud ning taeva ja
meie vahel oli aken palvete tarvis.

“Oh, Issand, miks sa päätsid ainult meid
kogu muu rahva ja loodu seast?
Kuhu sa meid viskad, kas teisele maale,
või meie algsele kodumaale
surma lehtede või elu tuule kätte?
Oh, Issand, meie sees meie soontes
on hirm päikese ees; me heitusime valgusest
me heitusime eelolevast homsest
kuhu me uuesti viisime tagasi oma elu.

Ah, kui me ometi polnuks saanud seemneks
loomise, maa ja selle rahvaste jaoks.
Ah kui me ometi oleksime jäänud mullaks
või hõõguvaks sööks, kui me oleksime jäänud kahevahele
selleks et mitte näha maailma, selleks et mitte näha
põrgut ja selle isandat kaks korda.”

Kui aeg pöörduks tagasi uuesti
ja kataks elu palge veega
ning maa väriseks, jumal muutuks kergeks
ja ütleks mulle kuule Noa päästa meile
elavad – siis ma ei kuulaks jumala juttu
ja lähaksin oma laeva
eemaldaksin kiviklibu ja mulla surnute murdudelt
avaksin veeuputusele nende sügavused
sosistaksin nende soontes: me
oleme naasnud oma eksirännakutel, me oleme väljunud koopast
me oleme muutnud aastate taevast,
me seilame ja me ei kohku tagasi hirmust
ning me ei kuula jumala sõna.

Meie lepinguks on surm
me tunneme lootusetuse kaldaid, me oleme rahul
jäise mere raudsete vetega
me ületame selle kuni jõuame servani
me sõuame ja ei kuula seda jumalat
me igatseme uut Issandat, teistsugust kui tema.

ADONIS on luuletajanimi, mille taga varjab ennast Ali Ahmad Said. Ta on sündinud 1930. aastal Süürias, külas nimega Qassabin. Legend pajatab, et 14aastaselt kirjutas ta luuletuse, mis meeldis sedavõrd Süüria presidendile, et too andis talle stipendiumi õpingute jätkamiseks. Ta on õppinud Damaskuse Ülikoolis filosoofiat ja kirjandust. Tema kriitilisus araabia kirjanduse traditsiooniliste vormide ja Süüria sotsiaalse ning poliitilise süsteemi suhtes tegi temast peagi põgeniku Liibanonis (1956), kus ta rajas koos Liibanoni poeedi Yusuf al-Khal'iga oma kirjastuse ja 1968. aastal ka ajakirja Mawaqif (Arvamused), mis toetas radikaalseid uuendusi nii araabiakeelses kirjanduses kui ka araabia maailma moderniseerimist üldse. Luuleuuendusega käsikäes moderniseeris ta ka klassikalisi araabia luulevorme, näiteks lühiluuletuse žanrit qit'a (vt nt "Minarett").

Tema peitenimi Adonis viitab vanasüüria ja foiniiklaste viljakusjumalale ehk "surevale kuningale" nagu Egiptuse Osiris või ka Mesopotaamia Dumuzi/Tammuz, keda prohvet Hesekeeli järgi leinasid Jeruusalemma naised (Hes 8: 14). Sõna adōn tähendab 'is(s)and' ja kreeklased on ta oma jumalaks laenanud tõenäoliselt foiniiklastelt. Koos Aphroditega on Adonis kõige läbipaistvam "semitism" klassikalise kreeka pantheonis.

A.A.

TAHAR BEN JELLOUN

SALAKAUBAVEDAJAST EESL

Prantsuse keelest tõlkinud Laine Hone

See on lugu kadedusevarjust, mis langes mäekingul kasvava puu alla, kust paistavad kätte meri ja Hispaania rannik. See on lugu päevast, mis koitis vaesele perekonnale, kes elab kolme-nelja kilomeetri kaugusel Ceuta piirist Castillejo aleviku vana mošeeга piirnevas kitsas valges tänavas.

See on lugu eeslist. Ühtede meelest üliandekast, teiste meelest kummalisest, kõigi meelest armsast. Mõned väidavad, et teda on ilmselt dresseeritud nagu ahvi, teised jälle arvavad ta olevat kuulunud mõnele pankrotti läinud tsirkusele, kust ta ühel õhtul, kui talle unustati süüa anda, jalga lasknud.

See aga ei seleta asjaolu, et ta kuulub suure turu pakikandjale Bouchaïbile. Vaikides targu eesli päritolust, kasutab mees teda kaupade vedamisel. Eesel kannab kaupu siia-sinna ilma vähimatki vastu-meelsust ilmutamata. Ta veab jahukotte, maisikotte, suhkrupäid, suvel arbuuse, talvel apelsine. Reedeti sõidutab ta lapsi jõe äärde ja poetab nad seal vette. Talle endale pakub lõbu mudas aeleda, seejärel taandub ta puu alla ja jääb ootama oma tasu: pitsi otsa pistetud sigaretti, kui ei saa hästi topitud hašišipiipu. Ta suitsetab tähtsal ilmel. Sel moel ilmutab ta oma isikupära: just nii tark, nagu ühelt eeslilt võib oodata. Ta ei salli halba kohtlemist ega enda nurka surumist. Siis avaldab ta pahameelt. Hakkab tegema, nagu öeldakse, rumalusi: trambib jõe ääres juurviljaaias peenarde peal, tungib keset palvust sisse mošeedesse, lükkab jalad tahapoole harki, ajab kūrva õieli ja urineerib südamerahuga. See on tema kättemaks. Bouchaïb puistab ohtralt vabandusi ja annab vaimulikule pistist, et see talle tema leivateenija ikka alles jätaks. Sest sellest ajast, kui ta enesele selle looma sai, läheb tema äri palju paremini kui varem. See on isegi omandanud uue iseloomu. Nii

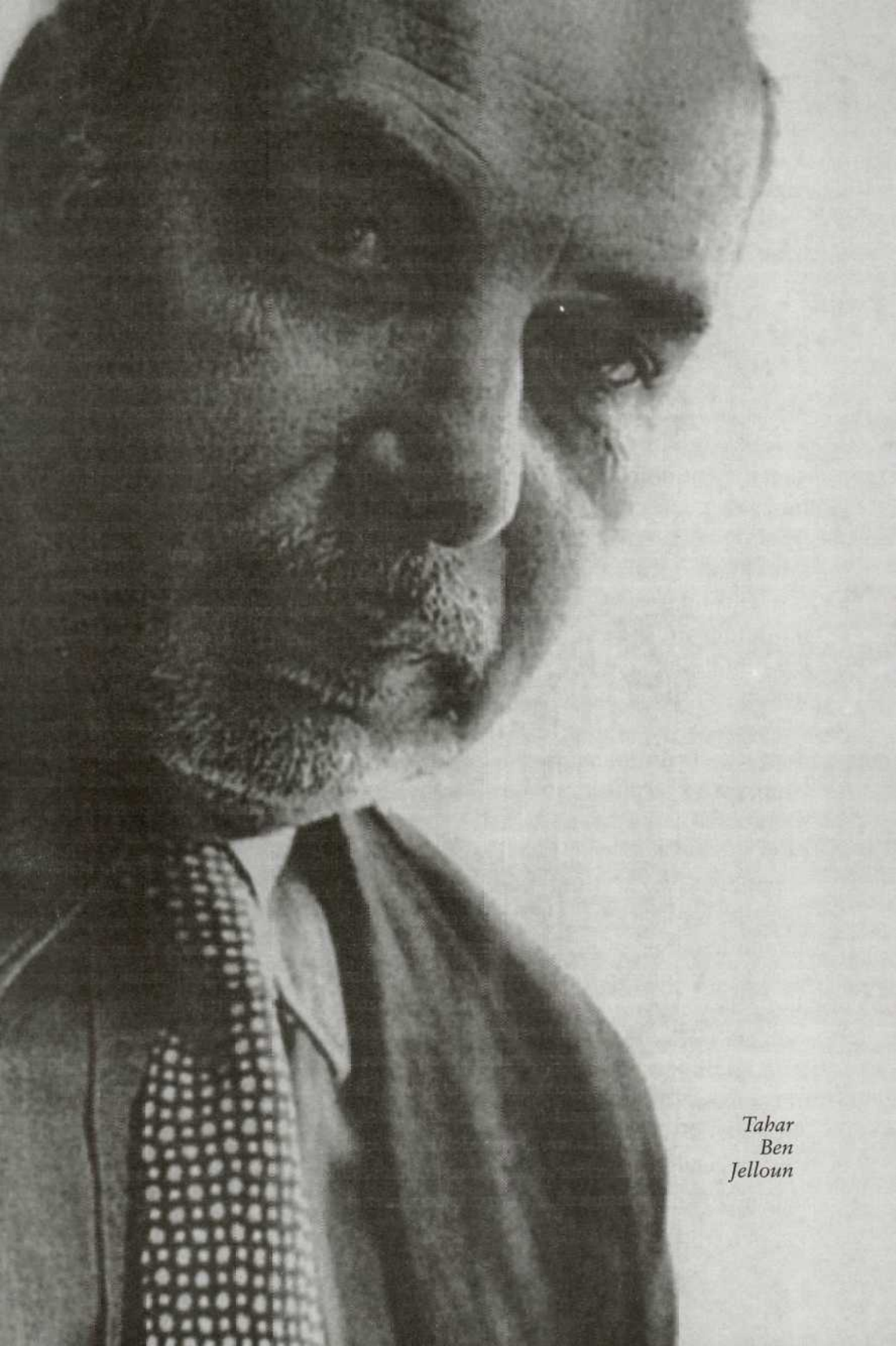
Tahar Ben Jelloun, L'âne contrebandier. Nouvelles nouvelles, nr 4, sügis 1986, lk 56–60.

nagu enamik Castillejo elanikest, võtab ka Bouchaïb ette retki Ceutasse, linna, mis juba Isabella Katoliiklase ajast oli Hispaania valitsuse all ja mis nüüd on saanud vabatssooniks. Kõigist sahkerdajatest ja salakaubavedajatest on Bouchaïb vahest kõige tähtsusetum, kõige tagasihoidlikum, igal juhul kõige vaesem. Aga eesel on ta salakavalaks õpetanud. Võib-olla on see kõige viimane kõigist ametitest, kuid tal polnud valikut. Rammukad käsivarred, lai kukal, sitked õlalihased ja paljaks aetud pea on loonud talle eeldused elatist teenida teiste inimeste asju kandes. Aga sellest ei jätku kogu perekonna äratoitmiseks. Päeval on ta turul. Öhtul läheb ta Ceutasse, ostab kokku lõhnasepi Heno de Pravia ja mitmesugust tualettveet, peidab need oma mantli rohkete-se taskutesse, poetab tolliametniku pihku rahatähe ja järgmisel päeval müüb selle pudi-padi maha.

Aja jooksul ja kogemuste kasvades tuli talle ühel päeval mõte hakata eeslit ära kasutama. Igavust tundev eesel muutub laisaks ja mühaklikuks. Vastupidiselt levinud arvamusele ei meeldi eeslitele, kui nad kuhugi nurmele maha jäetakse ja sinna unustatakse. Eesel on ainult siis rahul, kui ta saab tunda end kasulikuna, veel parem – hädavajalikuna. Tal pole muud kui selg ja suured kõrvad. Ta tahab anda need oma peremehe teenistusse. Juba hakkaski see isevärki olekuga eesel ilmutama ärahellitatud looma kombeid: tahtis süüa ainult Andaluusia kastaneid ja teatud kergelt soolakaid kooke. Varem oli ta suitsetanud ükskõik mida. Aja jooksul muutus nõudlikuks: ka tema armastas nüüd ameerika sigarette. Lapsed hankisid neid salakaubitseja käest ja kostitasid teda päeva lõpul paari suitsuga.

Pakikandjale tuli mõte loom pisut rohkem tööle rakendada. Muud eesel ei soovinudki. Ta tahtis näha ümbruskonda, eriti aga pääseda sellelt turult, kus tolm ja aleviku heakorrateenistuse poolt paigaldatud prügikorvide ümber maha visatud rämps talle aina meelde tuletasid, et tegemist on kahtlasevõitu hügieeniharjumustega mägilastega.

Castillejosse paistab ära Ceuta oma haljendavate küngastega, majadega, mille katustel kõrguvad hiiglaslikud valgusreklaamid, mis ülistavad Jerez't, Sony't, Hondat, oma sadamaga, mis tungib tänavatele ja neelab ära osa esplanaadistki. Niisiis hakkas eesel koos peremehega Ceutas käima. Hommikuti läks ta ilma mingi passi või isikutunnistusega läbi esiteks Maroko ja siis Hispaania tollist, irvitades nende üle.

*Tahar
Ben
Jelloun*

Õhtuti tuli ta tagasi mööda salakaubavedajate teed. Salatee sai ta väga ruttu selgeks. Peremees naasis koju tavalist teed mööda, kaks kätt taskus. Üle piiri jõudnud, sai ta kraamiga koormatud eesliga kokku; sageli loom juba ootas peremeest ühe põõsa juures.

Äri edenes hästi. Hommikul teenistuses olevad tolliametnikud suhtusid eeslisse sõbralikult. Õhtused ametnikud ei tundnudki teda. Kõik käis väga lihtsalt. Kaupadega koormatud eesli kätte saanud, ei jäänud pakikandjal muud teha, kui eelmisel päeval tellitu klientidele kätte toimetada. Niiviisi sai eeslist piirkonna kõige tõhusamalt tegutsev salakaubavedaja. Pakikandja tõi üle piiri kõik, mis temalt telliti, ilma vähimagi riskita. Eesel käis oma teed, ilma et teda kordagi oleks tülitatud.

Kõik oleks võinud sel kombel edasi kesta, kui poleks kalgi südamega kadedaid inimesi. Selle eest, et pakikandja oli keeldunud *Hi-fi*-d naabritele kingitusena loovutamast, anti ta võimudele üles. Tal oli jäänud puudu ettenägelikkusest ja oskusest suud pidada. Ta oli patustanud kohustusliku jagamise tava vastu. Ühel õhtul eeslit põõsa juures kohtumiskohas ei olnud. Pakikandja ootas pisut, pärast tunni möödumist oli aga selge, et pidi olema juhtunud mingi äpardus. Ta käis kodus ära ja asus koos lastega eeslit otsima. Mingil juhul ei võinud ta politsei poole pöörduda.

Järgmisel päeval levisid kuuldused, et oli tabatud hispaania kaupadega koormatud ilma peremeheta eesel. Pakikandja perekonnale tähendas see laostumist ja masendust. Eesel kinni nabitud ja kogu varandus konfiskeeritud, see oli vaesele vennikesele liig. Lapsed olid õnnetud.

See lugu olevat teinud politseikomissarile nalja ja ta oli käskinud salakaubavedajast eesli põhjalikult üle kuulata. Ihulisest nuhtlemisest ja muudest ähvardustest hoolimata ei vastanud eesel ühelegi küsimusele; ühele võmmile, kes teda olevat roostetanud astlaga torganud, olevat ta isegi andnud vägeva kabjahoobi. Eeslilt mingeid tunnistusi saamata saatis komissar ta kuni juurdluse jätkamiseni arestitud loomade tarandikku. Teiste tähtsamate kohtuasjade tõttu vajus see toimik unustusse.

Pakikandja kõndis iga päev tarandikust mööda. Ta seisatas peavära va taga ja jälgis läbi võre õrnal pilgul oma eeslit. Ta hakkas seal ikka sagedamini käima, kuni äratas valvuri tähelepanu. Bouchaïb hakkas

valvuriga oma hommikueinet jagama ja andis talle oma hašišipiipu tõmmata. Mehed said sõpradeks. Ühel päeval saabus pakikandja tarandiku juurde vana väsinud eeslikronu seljas. Kui oli tehtud suitsu ja joodud teed, tõi pakikandja, jälgides ühe silmaga oma tarandikus kinni peetavat eeslit ja teise silmaga kronu, kelle ta äsja sissepääsu juurde oli sidunud, kuuldavale järgmise mõttemõlgutuse:

“Eesel jääb ikka eesliks, sinna pole midagi parata... eesel jääb eesliks isegi siis, kui ta peaks minema ära kaugele Hiinamaale, sinna, kust kõik tarkused ja kavalused alguse on saanud...”

“Jah, parimal juhul võib eesel sarnaneda kangekaelse inimesega...”

“Miks “parimal juhul”?”

“Sest minu jaoks on kõik loomad ühesugused ... Kõik nad on ühtemoodi... Mul lähevad juba segamini mära ja täkk, konn ja kärnkonn, koer ja šaakal... siis veel eeslid... ma ei saa aru, mis vahet neil on...”

“Justament, et neil sinu meelest mingit vahet pole, siis las ma jätan selle eesli, kelle seljas ma sõitsin, ja võtan asemele ühe nendest, kes sul siin tarandikus hoiul on ... lihtsalt, et näha, kas on mingit vahet...”

“Aga eesel jääb ikkagi eesliks ... ja kas kahe ühte liiki looma vahel vahe tegemine pole klassivõitluse algus?”

“Klassivõitluse ja... kodusõja...”

“Mul üks ta kama kõik... on sul veel natuke hašišit?”

Pakikandja tõusis maast, andis valvurile hašišit, sidus oma eesli lase küljest lahti, sosistas talle midagi kõrva, toppis veel viimase piibutäie hašišit, läitis selle ja pistis armastatud loomale moka vahele. Valvur ütles imestunult:

“Küll on hea, et ma sellest eeslist lahti saan... Sellest ajast saadik, kui ta mulle siia toodi, ta ainult taob jalgadega igäht, kes talle ligi läheb... lõppude lõpuks eesel, kes suitsetab... pole niisugune loom nagu teised... mina tahan siia parema meelega niisuguseid loomi, kes nii isevärki tempe ei tee...”

Niisiis asusid eesel ja tema taasleitnud peremees teele tuleviku poole, mis vahest ei kujune küll hiilgavaks, kuid on igatahes lootusrikas.

TAHAR BEN JELLOUN sündis 1944. aastal Fesis, Marokos, hiljem emigreerus ta Prantsusmaale. Praegusel hetkel jagab ta end Pariisi ja Tangeri vahel.

Ehkki TBJ alustas luuletajana (kogud *Homme sous le linceul de silence*, 1971, *Cicatrices du soleil*, 1972, *Les Amandiers sont morts de leurs blessures*, 1976 jt), saabus laiem kuulsus esimese romaaniga *Harrouda* (1973). Hiljem ongi TBJ viljele-
nud peamiselt proosažanri ja on kuulsust kogunud eelkõige romaanikirjanikuna. Ro-
maan *La Nuit sacrée* ("Püha öö") tõi talle 1987. aastal ka Goncourt'i kirjanduspree-
mia. See romaan on omamoodi järjeks varasemale, pealkirjaga *L'Enfant de sable*
(1985), mis ilmus läinud aastal ka eesti keeles ("Liivalaps", *Atlantis*, 2000, tlk. Vla-
dimir Indrikson). Praeguseks on TBJ-l ainuüksi romaane kogunenud kümme-kond,
juurde tuleb arvata luule, novellid, jutustused, esseed, arvukad artiklid ajakirjandu-
ses...

Selge on see, et TBJ ei ole vaikne kirjanik, kes kuskil omaette nurgas kirjutada kra-
bistab ja keda tavaelus ei märkagi. TBJ võtab sõna leheveergudel, raadios ja televisioo-
nis, kõneleb Põhja-Aafrika kultuuri(de)st ja kultuurist üleüldse, immigrantide proble-
emidest ja rassismist.

Kaasmaalaste, marokolaste arvamused temast jagunevad kaheks: ühed nimetavad
teda uhkusega "meie kirjanikuks", teised kiruvad teda kui reeturit ja ülejooksikut.
Sellise kaheti lähenemise põhjusteks on nii tema raamatute temaatika kui asjaolu, et
ta kirjutab oma teosed prantsuse keeles. TBJ ei karda puudutada teemasid, mis tema
kodumaal meeleldi maha vaikitakse või mida suisa tabuks peetakse. Tema esimene
romaan, *Harrouda*, käsitleb vägagi vabalt, (tagamõttega) vulgaarselt seksuaalsust ja
sellest tulenevaid pingeid traditsioonilises Maroko (islami)ühiskonnas. Marokolased
aga arvavad, et "musta pesu teiste silme all ei pesta".

Seksuaalsuse, piirangute ja pingete teema (näiteks naise olukord traditsioonilises
ühiskonnas) on hiljemgi TBJ-i teostes läbivaks. Olles ühest küljest, nagu mainitud,
vägagi tugevalt sotsiaalse temaatikaga seotud autor, kujutades oma romaanides õn-
netuid ja kõrvalelükatuid (immigrandid, prostituudid, hullud) või lihtsalt kummalisi
tüüpe (mehena esinev naine) ning ammutades ainst igapäevareaalsusest, Maroko
muinasjuttudest, legendidest, kultuuritraditsioonidest ning lihtsalt oma lapsepõlve-
mälestustest, tegeleb ta teisest küljest järjekindlalt läbimõeldud vormiliste katsetus-
tega, mis muudavad tema teosed traditsioonilise romaaniga harjunud lugejale raskesti
jälgitavaks, ent moodustavad samas nende teoste teise tähendustasandi ning muuda-
vad need millekski tohutu uudeks Põhja-Aafrika kirjanduses.

TBJ-i teoste peategelane on enamasti Maroko, ükskõik millis(t)e tegelas(t)e kehas-
tuses. TBJ on Maroko karmimaid kriitikuid ja hardamaid ülistajaid, kõik oleneb tema
ja lugeja omavahelisest kokkuleppest, millise vaatenurga/lugemisnurga alt me tema
raamatutele läheneme.

Liis Sillaste

YUSUF IDRIS

LIHAKARN

Araabia keelest tõlkinud Kadri Jõgi

Sõrmus lebab lambi kõrval. Valitseb täielik vaikus, mis on sulgenud kõrvad. Käsi libiseb vargsi vaikusel ning, jõudes sõrmuseni, paneb selle sõrme. Ning vaikusel kustutatakse ka lamp. Pimedus on endasse mähkinud toa, samuti silmad.

Lesk ja ta kolm tütart. Ühetoaline maja. Alguses on vaikus.

* * *

Lesk on pikk, heledanahaline, kõhn, umbkaudu 35 aastane. Ta tütreid on samuti kõhnad, elujõust pulbitsevad. Iial ei jäta nad oma lehvivaid rõivaid, olgu lein või mitte, ikka on need musta värvi. Noorim neist on 16, vanim 20. Nad on inetud, olles pärinud isa tumeda naha ja korratu kehaehituse, samas ei ole neis peaaegu midagi emalt.

Väiksusele vaatamata on tuba neile päevaajal paras; tohutule vaesusele vaatamata – korras ja puhas, siin on kodutunnet ning tunda on ka nelja naise korrastavat kätt. Öösel on nende kehad üle kogu toa laiail nagu suured sooja, elava liha kuhjad – mõned voodil, teised selle ümber. Kostab nende hingamist, pehmet, energilist, mõnikord ka väga sügavat.

Vaikus on valitsenud mehe surmast alates. Mees suri kaks aastat tagasi pärast pikka haigust. Lein lõppes, kuid jäid leinajate tavad, neist peamine oli vaikus. Pikk vaikus, millel ei ole lõppu, tegelikult oli see ootamise vaikus. Tüdrukud kasvasid suureks, nende ootamine aga venis, peigmehi ei tulnud. Milline hull koputab vaeste ning inetute uksele, eriti kui tegemist on ka veel orbudega?¹ Kuid lootus loomulikult jääb, ning nagu vanasõna ütleb: igal oal on kaaluja ja igale tüdrukule on kaasa. Kui on vaesus, leidub alati keegi, kes on veel

¹ Araabia kultuuris on orb juba seegi laps, kel ainult isa puudub, sest isa on pere toitja. (Siin ja edaspidi tõlkija märkused.)

vaesem; kui on inetus, on alati keegi, kes inetum. Lootused täituvad, täituvad teinekord pärast pikka kannatamist.

Vaikust ei sega miski peale koraani ettekandmise; hääl tõuseb ruutiinselt, elutult. Seda annab edasi koraanilugeja, kes on pime. See on mõeldud lahkunu hingele, koraanilugemise aeg ei muutu iial: ta tuleb reede pärastlõunal, koputab kepiga uksele, toetub väljasirutatud käele, mis teda tervitama on tulnud, ja istub matile. Kui ta lõpetab, libistab ta kätega enda ümber, otsides sandaale, soovib head päeva, millele keegi ei vaevu vastama, ja läheb. Ta tuleb harjumusest, retsiteerib harjumusest ning lahkub harjumuse kohaselt, nii et keegi teda tegelikult tähele ei pane.

Vaikus on igavene. Isegi pärastlõunased koraanilugemised, mis reedeti vaikust katkestavad, on muutunud vaid vaikuseks, mis katkestab vaikust. See on alati nagu ootamine, nagu lootus. Lootus on väike, kuid igavene, see on vähemalt lootus. Ükskõik kui kesine miski võib olla, alati on olemas midagi veel kesisemat, ja nad ei soovigi midagi rohkemat, iial ei soovi.

Vaikus kestab, kuni midagi juhtub. Saabub reede pärastlõuna, kuid retsiteerija ei tule. Iga leping, ükskõik kui pikk, jõuab lõpule ning nüüdseks ongi leping lõppenud.

Alles nüüd mõistavad lesk ja ta tütre, mis on juhtunud: ta hääl ei olnud mitte üksnes ainus, mis vaikuse katkestas, – ta oli ka ainuke mees, kes kord nädalas uksele koputas. Lisaks mõistsid nad ka teisi asju: kuigi on tõsi, et ta on vaene nagu nemadki, olid ta riided alati korralikud, ta sandaalid alati puhastatud, ta turban alati nii ümmargune, et sellise tegemine pole isegi terava silmaga inimestele alati jõukohane, ning ta hääl oli sügav, kõlav ja jõuline.

Ettepanek on tehtud: miks mitte kokkulepet uuendada? Miks mitte saata ta järele kohe praegu? Hõivatud, las olla, ootamises ei ole ju midagi uut. Päikeseloojangu eel ta tuleb ja retsiteerib, ning tundub, nagu teeks ta seda esimest korda. Vilksatab mõte: miks üks meist ei võiks abielluda mehega, kes täidab maja oma häälega? Ta on poissmees, ei ole iial abielus olnud, tal on roheka varjundiga vuntsid² ning

² Mulladel ning teistel islami usutegelastel oli kombeks juukseid, vuntse ja habet looduslike värvidega toonida.

ta on siiski veel noor. Lause järgneb lausele – pealegi otsib ka tema kena tüdrukut kaasaks.

Tütred soovivad ning ema silmitseb nende nägusid, just nagu otustades, kelle osaks mees saab, kuid näod pöörduvad ära – soovitades, üksnes soovitades, öeldes sõnatult: “Kas paastume ja lõpetame siis paastu pimedas mehega?” Nad unistavad endiselt kosilastest ning enamasti on kosilased ju silmanägemisega. Vaesekesed, nad ei tunne veel meeste maailma, ja neil on ka võimatu teada, et silmanägemine ei tee veel mehest meest.

Abiellu temaga sina, ema, mine talle mehele.

Mina? Häbi sul! Mis küll inimesed ütlevad?!

Ütlevad, mis ütlevad. Ükskõik mis ütlemised on kergemad kui maja, kus ei ole kuulda mehe häält.

Abielluda enne teid? Võimatu.

Parem abielluda enne meid, et meeste jalad leiaksid tee meie majja ja et peale sind saaksime meie naituda. Abiellu temaga. Mine talle, ema.

Emas abiellus pimedas koraanilugejaga. Nende arv kasvas ühe võrra ning nende sissetulek kasvas veidi ja siis tuli veelgi suurem mure.

On tõsi, et esimene öö möödus ning nad olid oma voodis, kuid kumbki ei julgenud, isegi mitte kogemata, teisele läheneda. Kolm tüdruku magasid, kuid igaüks neist oleks nagu suunanud paar rajanäitajatulukest üle toa, mis lahutas neid voodist: rajanäitajad silmade, kõrva- ja kõigi meelte kujul. Tüdrukud on täiskasvanud. Nad teavad, nad on teadlikud, et nende kohalolek muudab toa valgeks justkui päeval. Päeval aga ei ole neil põhjust tuppa jääda, nad hiilivad üksteise järel välja ja ei pöördu tagasi enne kui päikeseloojangul. Nad tulevad tagasi kahtlevalt, argsi, astudes ühe jalaga edasi, teisega tagasi, kuni jõuavad kohale ning on üllatatud ja segadusse aetud mehe naerupahvakutest segamini naise naeruga, mis sunnivad tüdruku kiirustama. See on kindlasti nende ema, kes naerab, ja mees, keda nad enne olid kuulnud vaid viisakal kombel käitumas, naerab. Ikka veel naerdes, tuleb ema neile vastu avalikult kätega, pea katmata ja juuksed märjad, laiali kammitud. Emas nägu, mida nad teadsid välja nägevat kui kustunud laternat, kuhu kortsud ämblikena pesad on teinud, oli särava löönud; seal oli ta nende ees sama särav kui elektrilamp, sädelev. Ta silmad särasid,

koobastest välja tulnud, helkides naerupisarais; silmad, mis enne sügaval koobastes olid peitunud.

Vaikus kadus täiesti, haihtus. Õhtueine ajal ja enne seda ning pärast ki naljatleti ja jutustati lugusid, lauldi, sest mehel oli ilus lauluhääl, ta imiteeris Umm Kalthoumi ja Abdul Wahabi³, tal oli kõva, õilmitsev, õnnelik hääl.

Sa tegid hästi, ema. Homme meelitab naer mehi, sest mehed seltsivad meestega.

Jah, tütreid. Homme tulevad mehed ja lummavad kosilased. Kuid tegelikult ei hõivanud ta meeli ei mehed ega kosilased, vaid see noor mees – olgugi et pime, kuid kui tihti oleme me pimedad inimeste suhtes, sest nad on pimedad, – see noor mees pulbitseb elust ja tervisest, just see kompenseeris emale eelmise mehe haigusaastad ja ta enese enneaegse vananemise.

Vaikus oli kadunud, justkui selleks et mitte iialgi naasta, elumüra pöördus tagasi. Mees on tema, ta seaduslik õigus Allahi ja ta Prohveti seaduste kohaselt.⁴ Ning mis siis selles kõiges, mis ta teeb, häbiväärset on, kui see kõik on seaduslik? Isegi öö tulles, kui nad on kõik koos ning kehad ja hinged vabaks saavad, isegi kui tüdrukud lebavad laiali sellessamas toas, teades, mõistes, otsekui naelutatud oma asemeile, hoides tagasi kõhatusi ja liigutusi. Äkitselt kostab sügav ohe ning sellele järgnevad teised, samasugused ohked.

Naise päev möödus pesu pestes rikaste majades ja mehe päev koosnes koraani ettekandmistest vaeste majades. Alguses ei olnud mehel kombeks keskpäeval koju tagasi pöörduda, kuid kui nende ööd pikenesid ja mehe unetunnid kahanesid, hakkas ta lõunaks koju tulema, et puhata oma keha eelmise öö jõukulutustest ja valmistuda järgmiseks ööks. Kord öösel, kui nad olid oma kired rahuldanud, küsis mees äkki, et mis naisel lõunaajal viga oli olnud: miks ta nüüdsama pidurdamatult lobises, lõunal aga oli väga vaikne olnud; miks ta nüüd mehele armsat sõrmust kannab (see oli kõik, mis pulmad ja pruudiraha mehele maksma olid läinud) ja miks ta seda lõunaajal ei olnud

³ 20. sajandi tuntuimaid lauljaid araabia maades.

⁴ Naisel on õigus vaid oma abielumehele, ainult siis on ta suhe mehega usuliselt ja ühiskonna silmis õigustatud.

kandnud?

Naine oleks äärepealt õudusest värisenud ja elutult karjunud, hulluks läinud. Ta oleks võinud mehe selle jutu eest tappa, sest sellel küsimusel sai olla vaid üks tähendus – kõige kummalisem ja hirmsam tähendus.

Lämmatav klomp tõusis naisele kurku, samas hoidis ta oma hingamist tagasi. Ta oli vait. Ta kõrvad, silmad, kõik ta meeled ergastusid, naine hakkas kuulatama. Ta esimeseks mureks oli leida petis. Miski pärast oli ta kindel, et see on keskmine, sest just tema silmis oli julgust, mida ei suutnuks murda isegi püssikuul. Naine kuulatab. Kolme tüdruku hingamine tõuseb sügavalt ja soojalt, ehk palavikuliseltki, voogab ühtlaselt, tõmbub tagasi, katkeb, justkui katkestaksid seda patused unenäod. Häiritud hingamine muutub vilistamiseks, selliseks, nagu vilistab kuumus, mille janune maa on endast välja sülitanud. Klomp kurgus vajub sügavamale ja jääb seal kinni. Kõik, mis naine kuuleb, on vaid näljaste hingamine. Kui palju ta ka omi meeli ei teravda, ikka ei suuda ta teha vahet ühel või teisel sooja liha kuhjal, mis on pillutatud laiali üle toa. Nad kõik on näljas: kõik karjuvad ja ägavad ning oigavad, nende hingetõmbed ei olegi hingamine, vaid ehk hoopis appikarjed, võib-olla ehk ootused, võib-olla et ka midagi hoopis rohkemat.

Naine oli sukeldunud oma teise seaduslikku kohustusse, kuid unustanud esimese – oma tütre. Kannatlikkus oli läinud mõruks, isegi pettepilt kosilastest ei ilmutanud end enam. Nagu kellelgi, kes on ärganud hirmust tundmatu hääle ees, koondub ta tähelepanu äkitselt ühte punkti: tüdrukud on näljas. Tõsi on, et see toit on patt, kuid nälg on suurem patt. Miski pole patusem kui nälg. Naine tunneb teda. Nälg oli tedagi tundnud, kuivatanud ta hinge, imenud tühjaks ta luud. Ta teab seda. Ükskõik kui täidetud ta ka oleks, tal on võimatu unustada nälja maitset.

Tüdrukud on näljas, see oli olnud ju tema ise, kes varem suutäie oma suust neile oli andnud, et neid toita. Ta peamiseks mureks oli toita neid, isegi kui ta ise näljaseks jäi, ta on ju ema. Kas ta on selle unustanud?

Hoolimata mehe nõudmisest, et ta räägiks, valis ta klombi tõttu kurgus vaikuse. Ema vaikis. Sellest hetkest peale oli vaikus alati temaga.

Homnikusöögil, just nagu ta oli arvanudki, oli keskmine vait ning ka ema jätkas vaikimist.

Kätte jõudis õhtusöögi aeg. Noor mees oli rõõmus ja pime ning tundis end hästi, naljatledes, lauldes ja naerdes endiselt, aga ei olnud kedagi teist tema naeru jagamas kui vaid noorim ja vanim.

Kannatlikkus kasvab veelgi, selle mõrust maitsest saab haigus ja ikka ei ilmuta end keegi.

Ühel päeval vaatab vanim tütardest tähelepanelikult sõrmust ema sõrmes ja väljendab selle üle imetlust. Ema süda põksub rinnus meeltult – ning teeb seda veelgi kiiremini, kui tütar küsib, kas ehk ei võiks ta kanda sõrmust ühe päeva, üheainsa päeva, ei enam. Vaikus võtab ema sõrmuse sõrmest ja vaikus paneb vanim tütar sõrmuse oma sõrme – samasse sõrme.

Õhtusöögi ajal vaikib vanim tütardest, keeldub vestlusest.

Pime noor mees on väga lärmakas, laulab ja naerab, kuid ainult noorim liitub temaga.

Kuid ka noorim kasvab ning kärsituse, mure ja õnnepuuduse mõjul hakkab küsima, millal tuleb tema kord sõrmusemängus. Vaikus saabub temagi kord.

Sõrmus lebab lambi kõrval. Vaikus laskub toale ning kõrvald ei kuule. Vaikus libistab sõrmuse järjekordne omanik selle sõrme. Lamp kustutatakse: pimedus on kõikehaarav; pimedus on pimestanud silmad.

Mitte keegi peale pimedada noore mehe ei käratse, ei naljatle, ei laula.

Siiski, noore mehe kärarikkuse taga varitseb soov, mis teeb temast peaaegu et mässaja vaikus vastu ja purustab ta tükkideks. Lõpuks tahab ka tema teada, tahab kindlasti teada. Alguses ta sisendas enesele, et naistel on komme muutuda. Mõnikord on naine värske kui hommikune kastetilk, teinekord kulunud ja väsinud kui vesi tiigis; kord pehme kui roosilehe puudutus, siis aga terav kui kaktus. Tõsi, sõrmus on alati olemas, kuid tundus, nagu sõrm, mis seda kannab, oleks erinev. Tema teab ja nemad teavad rohkem – kõik nad teavad. Miks siis vaikus ei jutusta, miks ta ei seleta?

Ühel õhtusöögil hiilib ta teadvusse aga küsimus, mis siis, kui vaikus võiks jutustada. Mis siis, kui vaikus räägiks?

Paljas selle küsimuse esitamine pidurdas suutäie ta kurgus.

Sellest hetkest alates otsis noormees lohutust vaikusest ja keeldus sellest lahti ütlemast. Tegelikult oli tema see, kes hakkas kartma, et rumala kokkusattumuse tõttu võib vaikus rebeneda. Võib-olla sõna lipsab suust ja kogu vaikuse kaardimajake variseb kokku. Ning häda temale, kui vaikus kokku variseb.

Kummaline, eriline vaikus, millesse nad kõik end peitsid.

Sel korral vabatahtlik vaikus, mille põhjuseks ei ole ei vaesus, ei inetus, ei kannatlik ootamine ega ka mitte lootusetus.

Siiski, see on sügavaim vaikuse vorm, sest selles vaikuses on kõik kokku leppinud, see on tugevaim kokkulepe – see kestab ilma muutusteta.

* * *

Lesk ja ta kolm tütar.

Majas on vaid üks tuba.

Ja uus vaikus.

Pime koraanilugeja, kes tõi endaga selle vaikuse, kes selle vaikusega enesele kindlustas, et see, kes tema voodit jagab, on alati tema seasdukslik, laitmatu abikaasa, tema sõrmuse kandja. Mõnikord see kaaslane nooreneb, teinekord jälle on vanem; tal on pehme nahk või kare nahk; ta on sale või paksem – see on juba üksnes tema asi, see on üksnes nägijate asi, nende vastutada, sest nemad on ju õnnistatud võimuga kõike kindlalt teada. Vaid nemad suudavad vahet teha, samas kui parim, mis tema teha saab, on kahtlustada. Kahtlus, mis ei saa muutuda kindluseks ilma nägemise õnnistusega, ning niikaua kui ta on sellest ilma jäetud, on ta ka ilma jäetud tõe ja kindlusest. Ta on ju pime ja pimedatel ei ole moraalseid kohustusi.

Või on?

Novelližanr tuli araabia kirjandusse alles 20. sajandil. See uus vorm, harjumatu ja läänelik, oli eslotsa vanameelsematele autoritele lausa vastuvõtmatu. Peamiselt on araabia kirjandus novelližanri kasutanud sotsiaalsete ja poliitiliste teemade käsitlemisel. Stiililt jälgendab enamik araabia novelle tänini Lääne eeskujusid, erinedes neist eeskätt vaid selle poolest, et on kirja pandud araabia keeles. Ainuke ehk just araabia-keelsele novellile omane üldisem tunnusjoon on muinasjutuelementide sage kasutus ja põimimine jutustusse. Lugejale esitatakse paralleelselt kahte lugu ja novelli lõpuks jõutakse ühe loo abil, mis on enamasti moraliseeriva sisuga, ka teise loo mõtteni (seesugust stiilivõtet on kaudselt kasutatud ka novellis "Lihakarn", kus üks osa tekstist on esitatud poolpaksus kirjas).

YUSUF IDRIS (1927–1991) on araabia maailma tuntuimaid nüüdisaja kirjanikke. Idris sündis Niiluse orus Egiptuses. Lapsepõlve veetis vanavanemate juures, kus jäi vaatamata nende suurele majapidamisele ja rohketele teenijatele siiski üksildaseks ja pelglikuks poisiks. Teismelisena asus ta koos vanemate, kahe õe ja vennaga elama linnas. Pere kolis tihti ühest deltaäärsest linnast teise, kuni lõpuks jäädigi püsima Kairosse. Yusuf Idris astus Kairo Ülikooli arstiteaduskonda ja sellest said alguse tema kaks eraldiseisvat karjääri: arsti ja kirjaniku oma. Juba ülikooliajal oli Idris aktiivne ka poliitilises liikumises ja osales demonstratsioonides Briti okupatsiooni vastu. Pärast ülikooli lõpetamist suunati ta tööle Kairo suurimasse riiklikusse haiglasse Kasr el Eini. See aga ei takistanud noort arsti liitumast Briti okupatsiooni vastase põrandaaluse liikumisega. Kirjanik toetas ka Nasseri võimuletulekut, kuid erinevalt paljudest teistest pettus uues režiimis väga ruttu. Kokkupõrge Nasseri režiimiga saabus juba 1954. aastal, kui Idris vangistati. Vangistuses liitus ta kommunistliku parteiga, kuid vaid selleks, et sealt juba 1956. aastal välja astuda, kuna ta ei suutnud aktsepteerida kommunismi totalitaristlikku külge. Üliõpilasaastail alustas Idris ka kirjanduslikku tegevust ning kirjutas oma esimesed novellid. Ta looming saavutas kiiresti edu. Esimene novellikogu Arkhas layali (Odavaimad ööd) ilmus 1954. aastal koos kuulsaga egiptuse kirjaniku ja keeleteadlase Taha Husseiniga. Järgmise viie aasta jooksul avaldas Idris veel kolme novellikogu, lühinäidendeid ja ka romaani: Qissat hubb (Armastuslugu; 1954) ja al-Haram (Püramiid; 1959). Kriitikud olid väga üllatunud Idrisi laiast teemavalikust, eriti autori heast maaelu tundmisest. Läbi kogu Idrisi loomingut on märgata tema võimet hetkega haarata pildikesi Egiptuse elust ja kirjeldada neid lugejale oskuslikult kuni väikseimate detailideni. Yusuf Idrisi keelekasutus on alati olnud ühtaegu väga lihtne ja spontaanne, samas ka pikitud murdelistest ja kõnekeelsest väljendest. Araabia keele üks suuremaid kaitsjaid Taha Hussein on öelnud Idrisi kohta, et temaga on araabia kirjandus saanud endale novellikirjaniku, kes on täisväärt vastane selle žanri säravamaile esindajatele Läänes.

1960. aastal otsustas Idris lõpetada arstikarjääri ja keskenduda vaid kirjutamisele. Temast sai tuntud Kairo ajalehe al-Gomhoureya toimetaja. 1963. aastal anti Idrisile vabariigi orden.

1960. aastail muutusid kirjaniku novellid sümbolistlikeks, olles peamiselt suurte sotsiaalsete, ka poliitiliste probleemide teadvustajaks Egiptuse ühiskonnas. Novellikogud Akher al-dunya (Maailma lõpp; 1961) ja Lughat al-ay-ay (Valukeel; 1965) sisaldavad novelle, mis on heaks näiteks moodsaist paraboolidest. Samast perioodist on ka Idrisi tuntuim draamateos al-Farafir (Purpurne; 1964). Autor kirjutas selle

tõestuseks artikliteseriaale, mille ta oli varem avaldanud ajakirjas al-Katib ja kus ta oli korduvalt rõhutanud, et araabiakeelne modernne draama peab vaatama tagasi omaenese kultuuri ja kirjanduse traditsioonidele, mitte ainult jäljendama Lääne draamat. Näidend ise on nihilistlik parabool korra, autoriteedi ja vabaduse teemadel.

Edu ja tunnustus ei takistanud autorit väljendamast omi mõtteid režiimi suhtes. 1969. aastal kirjutas ta kurikuulsa näidendi "Planeerijad", mis keelustati, sest sisaldas Nasseri poliitika teravat kriitikat. Sellele vaatamata jätkasid tema loomingut ilmumist Beirutis ja Kairo kirjasused.

1970.-80. aastail kirjutas Idris ilukirjandust vähem, sest ta aeg kulus peamiselt rohketele artiklitele al-Ahram'is. Need artiklid on ilmunud ka kogumikuna – Shahid asrihi (1982). Samuti jätkas autor sel perioodil novellide kirjutamist. Igaüks neist näitab veelgi Idrisi oskust igapäevaelu seikadest suuri mõtteid leida. Just selline oskus ja samas ka tohutu araabia keele mänguline kasutus ongi asetanud Yusuf Idrisi 20. sajandi araabia kirjanduse suurkujude hulka.

Kadri Jõgi

NIZAR QABBANI

Araabia keelest tõlkinud Amar Annus

Leib, hašiš ja kuu

Kui idas sünnib kuu
ja valged katused tukuvad
hiilgusekuhjade all..
lahkuvad inimesed poodidest ja kulgevad hulgakesi
kohtuma kuuga..
Nad kannavad leiva.. ja raadio.. mägede tippu
varustatuna uimastitega..
Ja nad müüvad.. ja ostavad.. ulmasid
ja vorme..
Ning nad koolevad.. kui elustub kuu..
Mida teeb helendav ketas
minu maale..
prohvetite maale..
lihtsurelike maale..
tubakamälujate ja uimastikauplejate omale..
Mida teeb meiega kuu,
et me piirame oma suurust
ja elame taevalt almuste palumiseks..
Mida on taeval
laiskade.. nõrkade jaoks..
Nad moonduvad laipadeks, kui elustub kuu..
ja raputavad pühakute haudu..
võibolla nad varustavad neid riisiga.. ja lastega... pühakute hauad
ja nad sirutavad välja palvevaibad, puhtad ja peened..
Ja lohutavad ennast oopiumiga, mida meie kutsume saatuseks..
või ettemääratuseks..
Minu maal.. lihtsurelike maal..
Milline nõrkus ja laostumine..

ta haarab meist, kui hiilgus esile valgub,
ning palvevaibad.. ja tuhanded korvid..
ja teeklaasid.. ja lapsed.. tunglevad küngastel..
minu maal
kus lihtinimesed nutavad..
ja elavad hiilguses, mida nad ei taju..
minu maal
kus inimesed elavad ilma silmadeta..
kus lihtinimesed nutavad..
ja palvetavad..
ja rikuvad abielu..
ja elavad loobumises..
nagu alati on elanud loobumises..
ja hüüavad kasvavale kuule:
"Oo kasvav kuu..
oo allikas, kes vihmutab kalliskive..
hašiit.. ja tardumust..
oo, kõlkuv marmorist issand
oo ebatõeline asi..
sa oled jäänud itta.. meie jaoks
kalliskivide pundar..
miljonite jaoks, kelle tunded on tuimunud."

Idamaa öis, kui..
kuu kasvab täis..
riietab ida lahti end oma aust
ja tarmukusest..
ning miljonid, kes tormlevad ilma sandaalideta..
ja need, kes usuvad nelja naist..
ja viimsesse ülestõusmisesse...
Miljonid, kes kohtuvad leivaga..
ainult oma unenägudes..
ja kes viibivad öösiti kõhast ehitatud
majades..
kes kunagi.. ei ole näinud ravimitaolist asja..
langevad maha nagu laibad valguse taha..

Minu maal..
kus rumalad nutavad..
ja surevad nuttes..
Alati, kui neile kerkib kasvava kuu pale
nende nutmine saab hoogu juurde..
Alati, kui neid liigutab mõni mage flööt.. või “armastuslaul”
on surm, mida me idas kutsume..
“armastuslauluks”.. laulmiseks
Minu maal..
lihtsurelike maal..
kus me mäletseme oma pikki muusikapalu..
see on tiisikus, mis surmab ida..
pikad muusikapalad..
meie ida, kes mäletseb.. ajalugu
selle tasaseid ulmasid..
selle tühje legende..
meie ida, kes on uurinud kõiki kangelaslikkuse vorme
Abu Zaid al-Hilāli juures..

NIZAR QABBANI (1923–1998) sündis Damaskuses, õppis sealses ülikoolis õigusteadust ja oli seejärel diplomaatilisel tööl Euroopas ning Aasias. Diplomaadiametist loobudes rajas oma kirjastuse Beirutis ning alates 1967. aastast juhtis Londonis asuvat kirjastust. Siin tõlgitud luuletus ei ole Qabbanile tüüpiline: enamasti luuletab ta lembelis-erootilise ja sotsiaalse sisuga tekste.

Luuletuse seletuseks ka paar kommentaari: “need, kes usuvad nelja naist” – islami seaduste kohaselt võib mees võtta endale kuni neli naist; Abu Zayd al-Hilāli tähendab “Kasvava noorkuu isa”, mis on igati normaalne araabia mehenimi.

Varem on Nizam Qabbani luulet eesti keeles ilmunud Vikerkaares 1992, nr 1.

LEONHARD LAPIN

SOOSTERI ALKEEMIA

Ülo Soosteri (1924–1970) suurnäitus Eesti Kunstimuuseumis annab lootust selle silmapaistva, rahvusvaheliselt tuntud meistri taassünniks meie uusimas kunstis.

Loodan, et kunstnik ärkab ellu ka noorematele põlvkondadele, neile, kel meie sürrealismi klassikust aimugi pole, ent nii suures mahus eksponeerituna kinnistub ta ka vanemate teadvuses, sest oleme ju Soosteri töid näinud ikka jupikaupa, siin-seal, nii et ulatusliku ekspositsiooni korraldamiseks pealinnas oli õieti viimane aeg. Muidu oleks ehk kunstnik unustusehõlmagi suikunud, või siis oleks tema vaimne mõõtkava kandunud meile liig tagasihoidlikul moel, mida Sooster poleks väärinud.

Soosteri loomingust võib väga selgelt, konkreetsemalt kui paljude teiste eesti kunstnike puhul, eritleda viit läbivat põhiteemat-sümbolit : **Muna, Kala, Kadakat, Nägu ja Naist.** Need on Soosteri arhetüübid, mis avavad ta kunstniku ja inimesena, kaardistavad tema dramaatilise elu ja saatuse, aga annavad ehk ka sümboolse kehastuse kogu Siberis karistatud või siis maailma laiali paisatud põlvkonna – kahekümnendail aastail iseseisvas Eestis sündinud inimeste kannatustele.

Muna on Soosteril üks kandvamaid kujundeid – Muna on sündimise ja loomise sümbol. Nii oma joonistustes kui ka

maalides pöördub kannatav kunstnik ikka jälle Muna, oma ürglätte manu – algusesse, kus tehakse valik üldse siia ilma tulemiseks. Kunstniku erinevaid Muna-modifikatsioone vaadates tundubki, et selles reaalsuses vaevlev inimlaps esitab lõpetatud, alles sündimist ootavasse vormi peituses, ürgvana küsimuse – *olla või mitte olla* – käsiteldavasse paradigmasse imehästi sobivat Alliksaart meenutades – *olematus võiks ju ka olemata olla...*

Kala-kujund sekundeerib imehästi Muna-le. Kistuna tühjusest ürgmateeriasse, ainelise maailma kaosesse, asub inimene talle määratud müstilise ülesande ajal seda korrastama, looma reeglistikke ja riike, püüeldes looduse hõlvamise ning valitsemise poole. Ent kaos annab end tunda – küll tormides ja stiihiates, või hoopis täpselt korraldatud ühiskondade kokkuvarisemises. Sooster isegi kisti 1949. aastal veel mõneti väikse ja kodanliku Eesti idüllil nautivast mängutoosi-maailmast jõhkraasse vene vangilaagrisse, Siberi lõpmatusse, inimlikku mõõtkava lõmastavasse maailma. Pärast vanglat ei leidnud ta enam endassetõmbunud ja hirmunud Eestist kohta lihtsakski eluoluks ning 1956. aastast Moskvas elades on ta jällegi keskkonnas, kus mõõtmatu metropol sunnib väiksema mõõdupuu pärinud kunstnikku korrastuma Kalaks, kujun-

diks, mis sümboliseerib inimese loodud korda kaoses. Ent Kala pole Kummut, pole staatiline kodanlik ja kergelt purunev idüll üldises korralageduses – Kala on kaoses, veestihias liikuv element, võimekas muutuma nii oma vormilt kui ka sisemiselt ehituselt.

Eesti kaasaegsed tõlgendasid Soosteri Kala-kujundit muidugi kui vihjet meie merelisusele ning johtuvalt sellest maaliti ja joonistati kuuekümnendail massiliselt lesta- ja latikapilte, apetiitseid dekoratiivteoseid, kus algne sümbol – Kala – oli devalveerunud rahvuslikuks meeneks.

Kadakas võib esmapilgul seostudagi Kalaga kui hiidlasena olemise atribuut, ent Soosteri Kadakas on pigem puu, isegi rohkem Maailmapuu kui sünnisaart iseloomustav spetsiifiline loodusime. Ometigi ei saa selles üha muutuvates vormides ja kohati geomeetrilisteks kujunditeks taandatud Kadakas eitada sidet lapsepõlvega, seda siiski Kaotatud Paradiisi tähenduses. On ju lapsepõlv, probleemideta olemine, vahetu, läbiseletamata kontakt maailmaga meist paljudele kaotatud Harmoonia, kaotatud (ema ja isa) Armastus, kaotatud nagu õdus unenägu, mis läbi mõistuse kardinat aeg-ajalt esile kumab, sünnitades sentimentaali ja nostalgiat.

Seejärel ehk on ka Soosteri Kadakamaalid vähem sürreaalsed, enam metafüüsilised, mistõttu nii mõnedki uurijad on kunstnikku hoopis metafüüsiliseks maalijaks nimetanud.

Nägu on kogu Soosteri loomingut algaeegadest kuni lõpuni läbiv kujund. Kord on see autoportree, kord lihtsalt mehenä-

gu, kord unenäoline lõust, meenutades mõneti Wiiralti lõustade seeriat. Seoksin seda ikka ja jälle ilmuvat maskuliinset nägu kunstniku pideva identiteediotsinguga, enese määratlemisega selles kehas, selles kehade koosluses – perekonnas ja ühiskonnas. Kuna autoportreelisuse elemendid on peaaegu kõigis lõustadeski, on see omamoodi autobiograafia, poeetiline ja fantaasiaküllane tekst maailmas, milles valitses üksluisus ja isiksusetus. Maailm, mis ei aktsepteerinud ei isikut-inimest, isiksusest kõnelemata, sai Soosterilt vastukaaluks tundliku ja muutuva Näo – peegli, millesse vaatas kunstnik, habras lihaliik olend.

Naine on Soosteri loomingus ainelise olemise kvintessens. Naine on erinevalt Munast, Kalast ja Kadakast – kujundeist, kus reaalselt algelt liigutakse filosoofilistele üldistustele – konkreetne, erootiline, ahvatlev ja mänguline. Näoga koos astub Naine ümbritseva stalinistliku maailma jäikuse vastu, demonstreerides ka vanglates, kasarmutes ja ühiskortereis pulbitsevat isiklikku, erootilist, looduse seadustega määratud elu, mida ei väära ühegi riigivõimu seadused. Lõppeks hävitab loodus kõik inimese loodu, nii nagu laine pühib liivalossid, mida lapsed on kaldale ehitanud.

Naisega seoses meenub Heinz Valgu mälestus Soosterist, kes armununa ühte oma muusadest kujutas teda paljudes joonistustes naise-hobusena, kujundina, mis rõhutab mehe-naise armusuhtes sündivat vabadust, olgugi ehk ajutist ja lühiajalist, ent samas õpetlikku, et inimene võib endas ühendada inimest ja looma.

Nüüd on aga Naine-Hobune Eesti kunstiklassika.

Nimetatud viis sümbolkujundit moodustavadki kogu Ülo Soosteri loomingu selgroo, vahel selgelt omaette kogu teose pinna hõivates, vahetevahel omavahel kombineerudes, ent luues lõppeks maailma, mis on käsitledavale kunstnikule omane. Kui meenutada, et suurem osa töid olid väga kitsastes oludes töötanud kunstniku-

le vaid suuremate kompositsioonide kavandid, võime aimata, milline tuli hõõgus selles suurkujus, millised protsessid olid ürgainet muutmas korrastatud aineks. Pole ime, et kaasaegsed on Soosterit võrrelnud vulkanoloogiga, inimesega, kes julgeb vaadata pulbitseva kraatri sügavusse. Ise võrdleksin teda alkeemikuga, inimese aine ja vaimu keemia uurija ja sünteesijaga, kes on ise endale katsejäneseks ja kelle laboriks on ta enda elu...

HALJAND UDAM

ARAABLASED JA ISLAM. TEE PROHVETI AJAST TÄNAPÄEVA

Suurte maailmausundite hulgas on islam mõneti erilises seisundis seetõttu, et tema tekkimine ja arengulugu on dokumenteeritud peaaegu ammendava täielikkusega. Selle on tinginud ühelt poolt asjaolu, et usklike kogudus on pidanud ülimalt tähtsaks Muhammadi vahendusel läkitatud ilmutuse täpset tundmist ja selle säilitamist võimalikult algupärasel ja ürgsel kujul. Teiselt poolt on Muhammadi kuulutus säilinud peaaegu täielikult tänu sellele, et 7. sajandi Mekas oli kirjaoskus niisugusel tasemel, mis tagas – esialgu suulisel kujul levinud – sõnumi kirjapaneku, nende kirjapanekute laialdase kasutamise ja seetõttu ka säilimise. Samuti olid araablaste muistsed luuletajad kujundanud araabia ühiskeele, mistõttu ilmutatud sõnum oli arusaadav kõikidele araabia hõimudele.

Prohveti aeg

Islami alguseks oli meie ajaarvamise 610. aasta ramadaanikuu 17. päev, kui Meka Kuraiši hõimust pärinev 40aastane Muhammad ibn Abdallah, kes Hira mäel asuvasse koopasse mõtluseks oli üksildunud, kuulis häält, mis talle ütles: “*Iqrā’...*” (Loe...), ja nägi inglit. Kui Muhammad oli vastanud: “Ma ei ole lugeja!”, haaras ingel ta kõvasti enda embusse

ja kordas käsku. Tõrkuv Muhammad sai käsu: “*Iqrā’...*” veel kolmandalgi korral. Alles siis vabastas ingel ta oma embusest ja jätkas tekstiga, mis on nüüd Koraani 96. suura: “*Iqrā’ bismi rabbika allādhī xalaqa...*” –

*Loe Isanda nimel, kes on loonud...
kes on loonud inimese veretombust.
Loe, sest sinu Isand on helde,
ta on õpetanud kirjasulega
inimestele tarkust, mida nad ei tea.
Sest tõesti inimene on kuri,
kui tunneb endal palju olevat.
Kuid ta naaseb oma Isanda juurde.
Sa ju näed seda, kes keelab
mu sulast palvetamast.
Sa ju näed, milline oleks ta,
kui ta käiks juhtimise järgi
või kuuletuks
Sa ju näed, et ta on vales ja eksimises.
Kas tõesti ta ei tea, et Jumal näeb teda.
Ära alistu talle, vaid kummardu [minu
ees] ja lähene [mulle].*

Kohkunud Muhammad põgenes koopast, arvates, et temast on saanud džinnide meelevaldas olev luuletaja, mis tema meelest oli taunimisväärne amet, ja hakkas mäest alla jooksmas. Pooltel teel kuulis ta enda kohal häält: “Sina, Muhammad, oled Jumala prohvet, ja mina olen Gabriel!” Vaadanud üles, nägi ta inglit, kes oli

täitnud kogu taevalaotuse.

Edasiste ilmutuste saamist on prohvet kirjeldanud nii: "Mõnikord tuleb see minusse nagu kellakõmin, ja seda on kõige raskem taluda. Kõmin vaibub, kui sõnum on mulle meelde jäänud. Mõnikord võtab ingel inimese kuju ja kõneleb minu- ga ning ma mõistan, mida ta ütleb."

Järgmisel korral ilmutati esmalt ainus kirjataht: "Nūn...", ning seejärel:

*Töotan roosulega
ja sellega, mida ta kirjutab.
Sulle osaks saanud Jumala armust
ei ole sa meelehaige.
Sa pälvivid tohutult hüvesid
ja loomult oled sa ülevam teistest.
Sa näed ja nad näevad,
kes on hullumeelne.
Sinu Isand tunneb neid,
kes eksivad Tema teelt,
ja teab neid, kes lähevad mööda õiget
teed...*

See on 68. suura algus. Muhammad ise tõlgendas seda sõnumit nii: "Esimene, mille Jumal lõi, on roosulg. Ta ütles sellele: "Kirjuta!" Sulg küsis: "Mida ma kirjutan?" – "Pane kirja minu loomistões olev tarkus kuni surnuist ülestõusmise päevani!"

See, mis sel moel kirja pandi, on "ülis- tusväärne lugemine" (*qur'ānun madžīdun*) "hoolega hoitud kirjatahvliil" (*lauhun mahfūzun*) (85. 21–22). Koraan pandi niisiis esimest korda kirja taevas inglite juures ja seal püsib ta igavesti kui Raama- tu Ema (Umm al-kitāb), olles kõigi ükstei- sele järgnevate maiste ilmutuste ajatu arhetüüp. Seetõttu peavad muslimid isla-

mit esimeseks ja kõige vanemaks religioo- niks.

Esimeste ilmutuste järel sai Muham- mad üha uusi, kuid sellegipoolest kahtles ta oma prohvetikutsumuses. Ingel manit- seb teda: "Jā ajuhā al-muzzammilu..." –

*Sina, mantlisse mähkunud mees,
seisa ja valva kogu öö, [pidades vahet]
vaid veidi,*

*pool ööd või vähem
või rohkem ja loe selgesti sõnu.
Tõesti, me läkitame sulle sõna, mis on
ränk.*

*Tõesti, parim on palve keset ööd,
ja ka selgem,
sest päeval on muud muret.
Pea meeles oma Isanda nime,
ja anna end ta hoolde.
Ta on ida ja lääne isand, ja ta on ainus
jumal,*

*võta ta endale vardjaks,
kärsi, kui nad kõnelevad,
ja eemaldu neist heaga...
Jäta need, kes on kinni vales ja naudivad
rikkust,*

*minu hoolde,
anna neile aega.
Minul on nende jaoks
ahelad ja tuli,
ning roog, mis kõrvetab kurku,
ja rohkesti piina
sellel päeval,
kui maa ja mäed hakkavad vappuma,
kui mäed muutuvad
pudeda liiva kuhjaks...*

Koraanis on see 73. suura. Sellele ma- nitsusele järgnesid teised. 74. suura kor- dab sama mõneti teiste sõnadega: "Jā

ajjuhā al-muddadhhiru...” –

*Sina, rõivaisse mähkunud mees,
seisa ja kuuluta,
ülista oma Isandat.*

*Tee puhtaks oma rõivad
ja väldi seda, mis on must.
Ära anna lootuses saada rohkem
ja kärssi oma Isanda pärast.
Kui puhuvad pasunad,
siis tuleb ränk päev
ja vaevarohke neile, kes ei usu...*

Muhammad suri 632. aastal. Seega oli islami kujunemine esimestest ilmutustest kuni Araabia maailmariigi tekkimiseni võtnud vaid 22 aastat. Esimesed 12 aastat olid möödunud kuulutamistöös ja võitluses Meka paganate vastu, kes olid kinni oma muinasusus ega tahtnud oma vaest hõimukaaslast prohvetiks pidada. Nende meelest oli ta vaid seestunud luuletaja, kellesarnaseid oli nähtud varemgi. Tema kuulutustööd püüti isegi vägivallega takistada. 622. aastal lahkus Muhammad salaja koos oma pererahva ja pooldajatega vaenulikust Mekast ja siirdus 350 kilomeetri kaugusel asuvasse Mediinasse (sinna jõudis ta 24. septembril), kus tal otseid vaenajaid ei olnud. Mediinasse lahkumise (*hidžra*) aastat hakati pidama islami koguduse ja ajaarvamise alguseks. Oma tegevuse esimesel perioodil Mekas oli Muhammad olnud vaenatud usukuulutaja ja Jumala prohvet (*rasūlu 'llāh*), Mediinas sai temast koguduse juht, seejärel väepealik ning viimaks ka islamiriigi ainuvalitseja ja seadusandja. Tema järglasi sellel võimupositsioonil hakati nimetama kaliifideks (Jumala prohveti asemikeks,

xalīfa rasūlu 'llāhi). Mediina perioodi esimeseks traagiliseks kokkupõrkeks oli sõda Meka paganate vastu, mille tulemusel püha linn vallutati ja islamiseeriti. See kajastub Koraani 47. suuras (4–5):

*Kui te olete vastamisi nendega,
kes ei usu,
siis raiuge nende päid,
kuni nad on kaotanud.
Vange pidage kindlalt ahelais.
Seejärel andke neile vabadus
või nõudke lunaraha,
kui sõja ränk vägitöö on läbi.
Kui Jumal oleks tahtnud,
oleks ta tasunud neile ise.
Kuid ta tahab
teid läbi katsuda
teineteise kaudu.
Ent Jumala teel langenute vaeval
ei lase ta kaotsi minna.
Ta juhib neid, lohutab nende südameid
ja viib paradiisi...*

Selles on kogu islami sõjafilosoofia. Muhammadi koguduse ja Meka paganate vastasseis omandas sümboolselt universaalse tähenduse, olles muutunud teistestki religioonidest hästi tuntud lunastuse ja hukatuse valdkonna vastasseisuks, mis maisuses saab poliitiliste võimukonfliktide kuju.

Teiseks saatuslikuks sündmuseks oli konflikt Mediina kristlaste ja juutidega. Kuni selle konfliktini uskus Muhammad, et ta ei kuuluta uut religiooni, vaid tema missiooniks on taastada algusund (*dīn al-hanīf*) selle ürgses puhtuses, nii nagu seda oli õpetanud Aabraham. Möödunud aja jooksul olid inimesed oma algse usu kao-

tanud ja langenud tagasi ebajumalateenimissse. Prohveti ülesanne oli taastada Aabrahami usk nii, nagu ta oli alguses. Alles siis, kui Mediina kristlased ja juudid ei tahtnud muslimeiks saada, pidi Muhammad möönma, et islam ei ole religioon *par excellence*, vaid üks teiste Aabrahami pärimust moodustavate uskude kõrval. Nende uskude tunnistajad olid samuti ilmutatud raamatu rahvad (*ahl al-kitāb*). Kuid sellegipoolest on muslimid tänapäevalgi veendunud, et islam on niihästi viimane usund ajaloos kui ka – nagu eespool juba seletatud – esimene, mis eksisteerib aegade algusest peale. Seda usundit on kuulutanud ebajumalate austamise pimedusse eksinud rahvastele palju prohveteid. Muhammad on nende hulgas ainult viimane. Enne teda olid Aabrahami religiooni kuulutanud Jeesus, Mooses ja hulk teisi, keda on nimetatud Vanas Testamendis, sealhulgas Adam ja Noa.¹ Seda kinnitab üldtuntud *hadīs*: “*al-anbījā’ ixwat... wa dīnihum wahīdun*” (prohvetid on vennad... ja nende usk on üks).

Vanas Testamendis on otsesõnu juttu islami tulekust: pärimuse järgi oli Aabrahami ja Hagari poeg Ismail araablaste esiisa. Hagar koos Ismailiga pagendati Aabrahami majast kõrbe, kus nad pääse-

sid janusurmast tänu imepäraselt tekkinud allikale, mida samastatakse Mekas Kaaba templi õuel asuva Zamzami kaevuga. Allika otsimise teekonna läbimine Safa ja Marva mäe vahel on veel praegugi islami palverännakurituaali *hadž*’i osa (*sa’ī*). Murelikku isa lohutab Jumal nõnda: “aga ka Ismaili pärast olen ma sind kuulnud. Vaata, ma õnnistan teda ja teen ta viljakaks ja arvurikkaks. Temast sünnib kaksteist vürsti ja ma teen ta suureks rahvaks” (1 Ms 17. 20). Muhammadi tulemise ettekuulutusi on islami teoloogid leidnud nii Vanast kui ka Uuest Testamendist.

Naastes ristiusumaailma, võime meenutada, et ristiusul kulus niisuguse tee läbimiseks enam kui kolm sajandit – Jeesuse Kristuse sünnist kuni ristiusu muutumiseni Rooma riigi ainuusundiks. Alkristlastel ei olnud vajadust mõõka kätte võtta, aga kui ristiusk sai Rooma maailmariigi usundiks, ilmus kloostrite kõrvale kristlik kuningas ning sõjavägi. Meiegi siin Eestis ei saa unustada, et ristiusku on meile õpetanud Jeesuse Kristuse kõrval ka piiskop Albert ja Saksa Ordu. Mõök ja ristisõda muutusid kristluse kõige tähtsamaks atribuudiks. Siia maani ei ole kristluses selge, kes on kõrgem: kas paavst või keiser.²

Kahe usundi võrdlemisel tuleb olla

¹ Lühikese ülevaate sellest islami jaoks olulisest teemast leiab raamatust: Т. И б р а г и м, Н. Е ф р е м о в а, Мусульманская священная история. От Адама до Иисуса. Москва, 1996.

² Läänes on olnud tavaks käsitleda ristikiriku ajalugu eraldi ülejäänud ühiskonna ajaloost. Seetõttu võib jääda mulje, et ilmalik võim pole siin kristlusega üldse seotud. Niisuguse seisukoha on arendanud äärmuseni näiteks Julius Evola, vt saksa keeles “Die Unterwelt des christlichen Mittelalters” (1933): http://www.geocities.com/Athens/Forum/6882/dt_ucma.htm, hispaania keeles “Espiritualidad pagana en el seno de la Edad Media católica”: <http://members.es.tripod.de/disidentes/sumario.htm>. Euroopa ilmaliku võimu ristiusustamise ajalugu käsitlevad: J. F l o r i, L'idéologie du glaive. Préhistoire de la chevalerie. Genève, 1983 (vene k-s Peterburi, 1999); F. C a r d i n i, Alle radici della cavalleria medievale. Firenze, 1982 (vene k-s Moskva, 1987).

ettevaatlik, seda tasub teha vaid kogu ajaloolist konteksti arvesse võttes. Samuti ei tohi me võrrelda islami prohvetit ristiusu rajajaga – prohveti roll oli palju tagasihoidlikum ja teda saab võrrelda üksnes mõne apostliga. Islami käsituses ei saa Jumala Sõna lihaks Poja kujul, vaid jõuab inimesteni Raamatuna. “Messias, Maarja poeg Jeesus, on vaid Jumala prohvete ja tema Sõna, mille ta andis Maarjale, ning tema Vaim” (4. 171). Seda rõhutas ka 112. suura, millele on omistatud erilisel sakraalset tähendust:

*Armulise ja helde Jumala nimel, ütle:
ta on ainus Jumal,
kõigevägevam Jumal,
ta ei sünnita ega ole sündinud
ja ei ole teisi temaväelisi.*

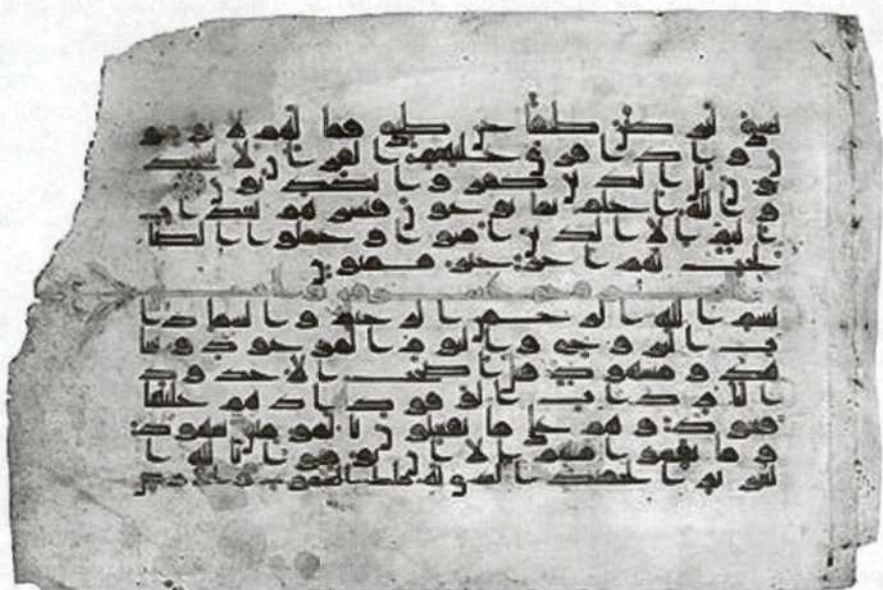
Sellegipoolest esineb Maarja poja Jeesuse nimi Koraanis (kui registri järgi otustada) 57 erinevas kontekstis ja Maarja nimi 18 kirjakohas.

Muhammadile ei tohi omistada üleloomulikke omadusi, ta on ainult äravalitu (*mustafā*), keda Jumal on eelistanud oma sõnumi kuulutajana. Imesid eitab islam põhimõtteliselt. Kuigi pärimuse järgi võib prohveteid ära tunda nende sooritatud imetegude järgi, pidas Muhammad oma ainsaks imeteoks Koraani saamist. Koraanil endal on aga ütlemata palju imepäraseid omadusi, usklikud käsivad seda kui taevas asuva Jumala aujärje ja Raamatu Ema maisusesse ulatuvat ilmingut. Seetõttu on islami pühakiri ja kõik teda moodustavad komponendid sakraalsed.

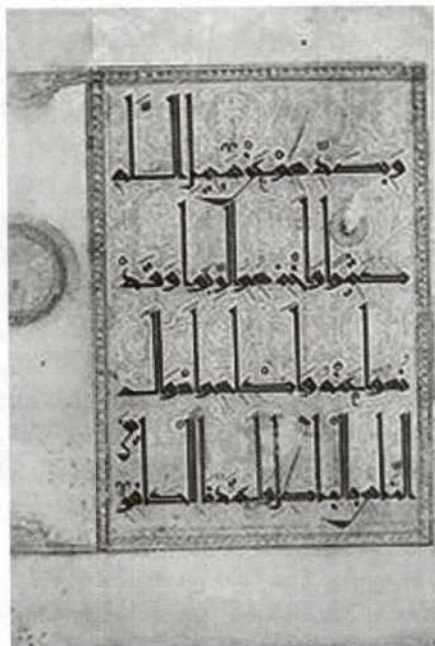
Sakraalsus on eelkõige täiusliku reaalsuse kvaliteet, sakraalne on valdkond, kus

olemine on maksimaalselt täiuslik ja kus pole enam vahet maisuse ja ülemaise reaalsuse vahel. Religiooni tekkimise ja uue seaduse kuulutamise aeg on samas mõttes täiuslik ja tal on kõikide edasiste aegade jaoks eeskujuline andev, arhetüüpne ja maieksisteerimise korda normeeriv tähendus. Sellel hetkel luuakse maailm nagu uuesti, ja maailma loomise ajal, *in illo tempore*, nagu seda on nimetanud 20. sajandi suurimaid usundiloolasi Mircea Eliade, on kõik täiuslik. Mida kaugemale tulevikku inimkond sellest ajast eemaldub, seda ebatäiuslikumaks (profaansemaks) olemine muutub, seda raskem on järgida usulist seadust. Religioon kui institutsioon on kutsutud ja seatud hoidma ja õpetama algusajal loodud täiuslikku maailmakorda. Ta teeb seda eelkõige rituaali sooritades ja seejärel ka tolle täiuslikul ajal elanud õpetajaid, esmajärjekorras prohvetit matkides, tema järel käies ja temaga alguse saanud traditsiooni hoides. Traditsiooni unarusse jätmine tähendab enne kõike muud algse täiuslikkuse kadumist, eksisteerimise mandumist ja lõpuks ka kõikide sakraalsete kvaliteetide kadumist maisusest ning vaimset surma. Koos viimasega lakkab inimene olemast jumalanäoline olend. Seda kujutlust ilmestab idamaine mõistujutt: algusaeg on nagu oas, kus on palju veeallikaid. Kuid kõrbeteekonnale siirduv karavan saab oma lähkrites kaasa võtta vaid piiratud hulga vett. Elus püsimiseks peavad matkajad kasutama vett targalt ja allutama end selles osas kogenud karavanijuhhi meelevalle. Sest vaid tema teab, kui kaua kestab teekond järgmise allikani.

Ilmutusi sai Muhammad oma elu lõpu-

Jeemen. Fragment arvatavasti 9. või 10. sajandi koraani leheküljest.

11. või 12. sajandi pärsia koraani lehekülg.

ni. Nende esialgne rahutu ja katkendlik, sageli seotud kõnele omase riimi ja rütmi-ga stiil asendus aja jooksul ja iseäranis Mediina perioodil jutustava ja õpetava proosaga. Oma õpilaste jaoks lisas Muham-mad ilmutuslikele tekstidele sageli omapoolseid seletusi. Seega oli tema sur-ma ajaks kogunenud kahte laadi tekste: ühtedes kõneles Jumal esimeses isikus, käskides sageli: “*Qul...*” (Ütle!). Teistes tekstides kõneles Muhammad ise, või siis keegi tema lähikondlastest, meenutades, mida prohvet oli ühes või teises seoses teinud või öelnud.

Õpetus ja ühiskond

Esialgu ei olnud vajadust neid tekste ko-guda ja süstematiseerida, õpilased mäle-tasid neid peast. Meelespidamise hõlbus-tamiseks oli tehtud üleskirjutusi. Esialgne araabia konsonantkiri ei olnudki veel täisväärtuslik kiri, vaid pigem abivahend tekstide meelespidamiseks. Kuid põlv-kond hiljem, kui prohveti otseseid võit-luskaaslasi jäi üha vähemaks, tekkis oht, et pärimus läheb kaotsi. Seetõttu andis kaliif Usman ibn Affan käsu koostada Ko-raani tekst. Selle töö tegi ära 650.–656. aasta vahel prohveti sekretär Zaid ibn Sabit. Tema koostatud Koraan jagunes 114 peatükiks ehk suuraks. Suurad jagu-nesid omakorda salmideks (*ājat* ‘ime’). Salme on Koraanis olenevalt sellest, kui-das tekst on liigestatud, kas 6204 või 6236. Raamat algab “Avaja” (*Fātiha*) suu-raga: “*Bismillāhi r-rahmāni r-rahīm...*” –

Armulise ja helde Jumala nimel,

*kiidetud olgu Jumal, kes valitseb maailmu,
kes on armuline ja helde
viimse kohtupäeva kuningas.*

*Me teenime sind ja ootame abi ainult si-
nult,*

*juhi meid õigete teele,
teele, millel käijad pälvivad sinu armu,
kes ei seisa sinu viha all
ega ole eksijate hulgas. Aamen!*

Araabia algupärandis ei ole suurad nummerdatud, vaid neid nimetatakse peatüki sisu iseloomustava nimega. Suu-rad on reastatud pikkuse järjekorras, kõi-ge pikem on “Avajale” järgnev “Lehm”, mis koosneb 286 salmist. Seetõttu ei ka-jasta suurade järjekord nende sisulist ja ajalist järgnevust. Eristatakse ainult vara-semaid, aastatel 610–622 Mekas ilmuta-tud peatükke (neid on 90), mis on lühe-mad ja seetõttu sattunud raamatu lõppu, ning hilisemaid Mediina suurasad (neid on 24), mis pikematena paiknevad raamatu alguses.

Kaliif Usmani Koraan tunnistati ainu-kehtivaks ja kõik teised käsikirjad kõrval-dati käibelt. Kuid sellegipoolest oli jäänud suurel hulgal muid prohveti suust pärine-vaid tekste. See tekstikogu moodustas prohveti pärimuse ehk sunna. Selle kodi-fitseerimine jõudis lõpule alles kakssada aastat hiljem, kui al-Buhari (suri 870) ja teised õpetlased olid läbi vaadanud enam kui 600 000 üksikteksi ja nende hulgast välja valinud 7400 ehtsat ja õiget lausun-git ehk püha pärimust. Need olid *hadīs*’id, ‘jutud’ ehk ‘sõnumid’. Nende hulka oli sattunud ka 40 lausungit, mis oma tun-nuste poolest oleksid pidanud kuuluma pühasse raamatusse endasse (need on

hadīs qudsī'd ehk 'pühad sõnumid').

Need tekstikogud – Koraan ja sunna – moodustavad islami kultuuri tuumstruktuuri, kõiki hilisemaid, neile ajaliselt järgnevaid tekste võib käsitada kui sellele tuumstruktuurile lisanduvaid kommentaare ja seletusi, mis paiknevad kontsentriselt ümber mainitud tuuma. Kõiki eluvaldkondi oli vaja seostada sakraalsete tekstidega, milles oli kehastunud eksisteerimine arhetüüpsel kujul. Iga põlvkond pidi omandama sakraalsete tekstide tõlgendamise oskuse ja, nagu me teame, fikseeritakse ühe teksti tähendus teise teksti kujul ning seega algteksti tähendus, nagu sellest ühes või teises seoses aru saadi, tuli fikseerida teise teksti ehk kommentaari kujul. Sel moel kasvas tekstide hulk iga põlvkonnaga (iga kord tuli fikseerida oma arusaamine pühast tekstist) ja samuti ühiskonnakorralduse arenguga ja tööjaotuse süvenemisega. Suurem lõhenemine toimus siis, kui pühakirja ja prohveti pärimuse tundmine muutus eraldi tegevusalaks ja tekkis vaimulik seisus. Prohveti asendaja kaliif muutus pelgalt ilmalikuks valitsejaks ja väepealikuks ehk sultaniks, kes pidi tegutsema islami seaduse raamides. Vaimulikkond ehk õpetlased (*'ulamā*) pidid tagama, et ühiskond püsiks prohveti traditsiooni raamides ja et kõik probleemid oleksid lahendatud viisil, mis ei lõhu esialgset püha maailmakorda. Pärimus fikseerib põhimõtted ehk juure (*'asl*, mitmuses *'usūl*), õpetlased tuletavad neist põhimõtetest lähtealused aja ja olude poolt tekitatud küsimuste lahendamiseks (need on oksad, *furū'*) ja jälgivad, et ei sügeneks algpõhimõtetega vastuolus olevaid uuenudusi (*bida'*). Kõik see moodustas islami

jurisprudentsi ehk *fikh*'i.

Inimeste ühiselu ja maise elukorralduse kõrval ei olnud sugugi vähema tähtsusega inimese suhe Jumalaga, mis islami religioonis on eriliselt dramaatilist laadi. Tänapäeva kristlik maailm on paraku niisuguse dramatismi unustanud. Piibli ja Koraani Jumal ei ole filosoofide jumal, kes, olles kord maailma loonud, laseb sel omasoodu eksisteerida ja areneda. Ilmutususundis toimub loomine ajatult, inimene pole kunagi omaette substants, vaid eksisteerib tänu nüüd ja praegu jätkuvale loomisele, me viibime ikka veel loomishetkes, *in illo tempore*: "*xalaqa' llāhu assamavāt va'l-ard fi'l-haqqi...*" – "Jumal lõi tões taevad ja maa..." (29.44) ning inimese ja läkitab inimeste juurde prohvetid, kes toovad inimese teadvusse maisuses eksisteerimiseks loodud korra. Kuid usu kaudu võib inimene läbida selle teekonna vastupidises järjekorras, võtta omaks prohveti õpetuse ja saada sama täiuslikuks nagu prohvet, pälvida sel viisil erilise jumalalähedase seisundi ja lõpuks tõusta läbi taevasfääride Jumala endani nagu Muhammad Jeruusalemma templimäelt alguse saanud taevaskäigul (*mi'rādž*). Seda nägemuslikku retke on käsitatud kui müstilise jumalatunnuse arhetüüpi. Sellest johtuvalt on islami omapäraks, mis paraku väljastpoolt vaatajale enamasti tähele panemata jääb, kaks rööpset traditsiooni: esimene neist on ilmutusest lähtuv elukorraldus, seadus ehk suur tee *šar'at*, teine on jumalatundmise ehk pühitsuse kitsas tee ehk *tariqat*. Kitsa tee järgijad moodustavad vaimulikke vennaskondi ja arendavad oma eripäraste riituste (neid nimetatakse terminiga *zīkr* 'meelespidami-

ne') ning õpetusliku kirjavara kaudu usu-
list süvenemist. Euroopa kirjasõnas on
viimase tähistamiseks termin "sufism".
Üpris sageli samastatakse islamit ainult
šarī'at'iga ja seda ei tee mitte ainult isla-
mist väljaspool seisjad, vaid sageli ka isla-
mi kirjatundjad ise, kuna enamikul inimes-
test ei ole vaimseid eeldusi kitsal teel
edenemiseks – "kutsutuid on palju, ärä-
valituid aga vähe". Pigem tuleks sufismi
pidada islami esmaseks vormiks: algko-
gudus moodustus prohveti ümber nagu
dervižite vennaskond, ja alles põlvkondi
hiljem hakkas selle tavadest eristuma pelk
seaduse täitmine. Seetõttu läbib islamit
algusest peale nähtamatu, kuid terav pin-
ge seaduseusu ja vahetu jumalatundmise
tee vahel. Kuid mõlemad pärimused põ-
hinevad Koraanil, milles sisaldub nii sea-
dus kui ka niisugust jumalatundmist või-
malikuks tegev metafüüsiline käsitus loo-
dud ja loomise-eelsest maailmast. Kõige
lihtsamal kujul ütleb seda kirjakoht (2.
156): "*innā lillāhi va innā ilaihi rādži 'ūna*"
(tõesti, me oleme Jumalast ja läheme ta-
gasi tema juurde).

Veel aasta tagasi lugesin seda kirjakohta
ühelt hauakivilt Rakvere tatari kalmistul.
Sama Tõrma kalmistu naaberväraaval kor-
dab seda mõtet Piibli kirjakoht: "Tulge
tagasi, Jumala lapsed!" Inimene eksistee-
rib niimoodi struktureeritud reaalsuses,
tulija ning minejana siin- ja sealpoolsuse
piiril.

Islami ilmutus arenes ja levis maailmas,
mis oli täidetud juba varasema kultuuriga.

Kõigepealt pidi islam sellest täie otsusta-
vusega distantseeruma: minu usk ei ole
teie usk. Araabia muinasaega hakati nime-
tama *dzāhiliya* ehk rumaluse (teadmatu-
se) ajaks. Islam on teadmise (*'ilm*) aeg ja
teadmine on seetõttu islami religiooni põ-
hilisi komponente. Kuid islam võttis
omaks, õigemini lahustas endasse araabia
keele ja suuresti ka araabia meele ning
elukorralduse sugemed, mis ei olnud vas-
tuolus ainujumalausega. *Šarī'at* säilitas
üpris palju hõimuühiskonna tavasid ja oli
avatud ka teiste islami mõjusfääri sattun-
ud rahvaste pärimustele. Neid hakati kä-
sitama kui *šarī'at*'ile lisanduvat tavaõigust
(*'urf ja ādat*). Seetõttu on islami ühiskon-
na väline ilme sageli maiti üpris erinev.
Kõiki usklikke hõlmavat islamikogudust
(see on *umma*) ühendavaks jõuks on usu-
õpetus ja selle traditsioonitruu järgimine,
mille tagab usulise hariduse andmine
vaimulikes ülikoolides (*madrassa*). Kirikut
kui organisatsiooni, nagu seda tuntakse
ristiusus, islamis ei ole. Teiseks oluliseks
aineks, millest islam ehitas üles oma tsi-
vilisatsiooni, oli orientaalne hellenism ja
bütsantsi kultuur. Viimasega oli suhe sa-
geli negatiivne: islam distantseerus krist-
lusele iseloomulikust munklusest (*hadīs*
kinnitab, et *lā rahbānija fī l-islām* – isla-
mis ei ole munklust) ja ikoonide austami-
sest. Siit tuleneb keeld kujutada pildidel
elusolendeid.³ Zoo- ja antropomorfseid
kujundeid käsitati kui ohtlikult maagilise
tähendusega sümboleid. Seevastu raken-
duslikud ja abstraktsed teadused mangan-

³ Sellest teemast annab kokkuvõtliku, algallikatele tugineva ülevaate: О. Б о л ь ш а к о в, Ислам и изобразительное искусство. Труды Государственного Эрмитажа. Кд X. Leningrad, 1969, lk 142–156.

dusid islami kontekstis enam kui edukalt. Omaks võeti bütsantsi ja idamaise hellenismi ehitustehnika ja loodusteadused, filoloogia, ajalookirjutamine, filosoofia, loogika ja matemaatika. Teiselt suurelt naabrilt Iraanilt õppis islam riigi- ja halduskorraldust ning nendega otseses seoses olevat geograafiat.

Kujunes feodaalne seisuslik ühiskond, mille keskpunktiks olid vaimulikku võimu kandvad ja sakraalsed traditsiooni säilitavad õpetlased (*hadīs*: õpetlased on prohveti pärijad). Nende tugipunktiks olid vaimulikud kõrgkoolid ja mošeed. Ilmalik võim kuulus sultanile, kes oli valitseja ja väepealik, ning tema ülikutest koosnevale kaaskonnale. Ühiskonna hierarhias olid neist allpool linnad oma vabade kaupmeeste ja käsitöölisega ning maa – enamasti sunnistaimate talupoegadega. Geograafilise eripära tõttu on islamimaades kahte liiki maarahvast: rändkarjakasvatajad (araablastel *beduiinid*) ja paiksed talupojad (*fellahid*). See seik on lubanud mõnel autoril võrrelda islamimaade ühiskondi kentauriga, inimest ja ratsalooma ühendava soerdolendiga.

Islami kultuuri puhul tuleb meeles pidada, et vastavalt ühiskonna jagunemisele seisusteks (vaimulikud, ilmalik ülikond, linlased ja maarahvas) on olemas vähemalt neli erisugust islami kultuuri. Sufide vennaskonnad seevastu võisid ühendada inimesi seisuslikest erinevustest hoolimata, seetõttu võib neljale seisuslikule kultuurile lisada veel viienda, kõikehõlmava sufismikultuuri, milles haritlaslikud ja üliklikud püüdlused sulasid ühte lihtrahvaliku maagia ja maausuga. Sufide vennaskonnad teevad tänapäevalgi edukat

misjonitööd näiteks Aafrika ja Kagu-Aasia rahvaste seas, arendades dialoogi animistliku maausu ja Koraani õpetuse vahel. Islami õpetust kuulutatakse nii inimestele kui ka loodusele ja tema vaimudele.

Minevikust tänapäeva konfliktideni

Araabia kalifaadis kujunenud usulist, ühiskondlikku ja kultuurilist paradigmat ei suutnud lammutada ka poliitilised ja sõjalised katastroofid, mis on tabanud Lähis- ja Kesk-Ida alates 11.–13. sajandist. Esimeseks suureks katsumuseks olid Seldžukkide vallutused, mis kujundasid ümber etnilised ja poliitilised suhted kogu regioonis: seni peamiselt araablase ja iraanlastega asustatud riikides muutusid domineerivaks eliidiks türgid. Bütsantsilt vallutatud Väike-Aasias tekkisid türgi riigid. Ühel neist, Osmanitel, õnnestus alistada teised ja selle tulemusena tekkis Osmanite impeerium. Türkide vallutustega rõõpselt toimusid ristisõjad ja kristliku Euroopa ekspansioon Pürenee poolsaarel. 13. sajandil järgnes mongoli vallutuste laine. Mongolite riigi jätkuks oli Timuri vallutusretkede tulemusena kujunenud suurriik Sise-Aasias. Pärast selle lagunemist 16. sajandil jäi islami regioonis püsima kolm suurvõimu: läänes Osmanite Türgi riik, idas Suurmogulite India ja nende vahel Iraan, mida valitses aserbaidžaanide päritolu Safaviidide dünastia. Türgi ja Iraan pidasid sajandite vältel teineteisega kurnavaid piirisõdasid. Teiselt poolt oli Türgi pidevas sõjalises konfliktis kristliku Lääne-Euroopa ja Venemaaga.

1517. aastal sattusid seni sõltumatud araabia riigid Levandis ja Vahemere lõunarannikul Türgi võimu alla ja kuni 20. sajandini olid araablased islamimaailmas marginaalne etnos. Seetõttu samastus islamimaailm eurooplaste teadvuses Türgiga, kellega oldi pidevalt sõjajalal, kuid samas varmad kasutama Türgi ohtu omavahelistes arveveõidendamistes. Nii näiteks oleks protestantismil olnud vähe lootust ellu jääda, kui katoliiklikud Habsburgid poleks olnud seotud sõjaga Türgi vastu – tasuks selles sõjas osalemise eest andis keiser Saksa protestantlikele vürstidele usuvabaduse. Kummalisel kombel on luterluses jooni, mis teda katoliiklusest eraldades lähendavad teda islamiga – preestriseisuse (seda asendavad õpetlased-usuteadlased), munkluse, pühapiltide ja pühakute kultuse puudumine ja *sola scriptura* põhimõte.

Kuid tuleb meenutada, et Türgi ekspansioon Euroopa suunas lõppes Viini ebaõnnestunud piiramisega 1684. aastal. Pärast seda on Türgi ja seejärel kogu islamimaailm loovutanud ühe positsiooni teise järel, kuid samas on Orient hakanud haritud eurooplaste meeles kehastama omalaadset “idamaa imede” ja “romantilise magusa elu” maailma. Euroopasse tulid tulbid ja sirelid, “1001 öö” muinasjutud ja kohvijoomise komme.

Tööstuslik revolutsioon muutis Euroopa jõuks, millele keskaegse elukorraldusega islamimaad ei ole suutnud enam vastu panna. 20. sajandi alguseks olid nad kõik muutunud Lääne suurriikide kolooniateks või neist sõltuvateks riikideks. Ainult Türgi suutis Atatürgi ja vabamüür-luse juhtimisel säilitada tegeliku iseseisvu-

se, kuid seda üksnes islami kultuurist täieliku distantseerumise hinnaga. Teise maailmasõja järgset rahvuslikku liikumist, mille tulemusel tekkisid sõltumatud araabia riigid, juhtisid ühiskondlikud jõud, mis ei olnud enam seotud islami pärimusega selle algsel ja täielikul kujul. Islamit käsitati üksnes osana rahvuslikust ideoloogiast. Ilmalik valitsev eliit ja jätkuvalt religioosse maailmakäsituse mõju all olev rahvas on elanud erisugustes maailmades. Demokraatia ehk rahvavõim, mis Lääne käsituses peab väljendama enamuse taht, muutub niisuguses olukorras läänemeelse valitseva vähemuse diktatuuriks, mis vastandab end põhimõtteliselt rahva enamusele. Sedalaadi konfliktid on sünnitanud mitmesuguseid soerdlikke ideoloogiaid, milles üksikud islamist pärinevad tõekspidamised on liitunud Lääne liberalistlike, totalitaristlike või marksistlike kujutlustega. Lähis- ja Kesk-Ida maad ei ole saanud areneda loomulikult, vaid väikseimgi sisemine konflikt on muutnud nad otsekohe Lääne suurriikide omavahelise võitluse tallermaaks.

See ei ole aga meie praeguse vaatluse teema, mistõttu läheme tagasi võrdleva usundiloo valda. Läänekristluses, mille taustal on kujunenud tänapäeva sekulariseerunud maailm, hakati juba üpris varakult eristama sakraalset ja profaanset elusfääri – anna Jumalale, mis kuulub Jumalale, ja keisrile, mis kuulub keisrile, – ning neile vastavat maailmakäsitust ja väärtushoiakuid. Aja jooksul on profaanne maailmakäsitus tõrjunud kõik, mis seostub sakraalsuse ja religiooniga, ühiskonna perifeeriasse. Lääne profaanne maailm, mis algas “sellest, mis kuulub

keisrile”, on uusajal sakraalsusest üha enam eemaldunud, esmalt humanismi, seejärel valgustuse ja revolutsiooni kaudu. Islamimaailm pole kunagi niisugust dualismi tundnud, ühiskonnakorralduse aluseks on üks ja ainus sakraalne pärimus ja seadus, mis ei jäta ruumi muudest algetest lähtuvatele tõekspidamistele. Kõik see, mis ei ole kooskõlas ilmutusest lähtuvate printsiipidega (*‘asl*), on uuendused (*bida’*), mis ohustavad ja lõhuvad eksisteerimise sakraalset igavest struktuuri. Mõistagi ei ole kõik uuendused ühevõrra lubamatud. Traditsiooni järgi kohustusliku ja keelatu vahel on mitu vaheastet, sealhulgas ka usuliselt neutraalsete asjade ja tegevuste valdkond. Sellest valdkonnast lähtudes on islami ja Lääne dialoog täiesti võimalik ja see toimubki üpris suures ulatuses eeskätt äri ja sõjanduse valdkonnas. Islamimaade sõjalised ringkonnad on alati olnud kõige altimad omaks võtma Lääne valgustuse ja revolutsiooni mõjusid ja neid ka ellu rakendama – enamasti küll diktaatorlike meetoditega. Kui vastasseis kandub sakraalsete väärtuste valdkonda, siis võib tekkida suuri erimeelsusi juba seetõttu, et üks pool ei ole võimaline süvenema teise poole arusaamadesse. Pädevus religiooni alal saavutatakse nii islamis kui ka kristluses tavaliselt pikka aega kestnud õpingute järel, ning üpris harva on õpetlasi, kes on võimelised pädevalt dialoogi arendama. Selles osas on enim edukad olnud just sufi vennaskon-

dadega seotud tippintellektuaalid. Kuid sellised dialoogid ei ole olnud suutelised kujundama avalikku arvamust ja riikide poliitikat. Enamik poliitikuid, tavainimestest rääkimata, piirdub primitiivsete stampkujutlustega.

Peame aga arvestama, et ka Lääs pole ühtne, vaid koosneb erinevatest tsivilisatsioonidest, temas seisavad vastamisi domineeriv liberaalne agnostitsistlik (et mitte öelda ateistlik) ja suuresti marginaalseks muutunud kristlik ja religioosne alge. Kui religiooni tasandil on islami ja kristluse vahel võimalikud mitmesugused kokupuutepunktid (*III Vaticanum* sõnastas need üpris täpselt; seoses paavsti hiljutise külaskäiguga Ristija Johannese hauale, mis asub Damaskuse suures mošees, sõnastati need veelgi ammendavamal kujul), siis Lääne liberaalsete ja ateistlike väärtuste ekspansioon tekitab tahes-tahmata teravat vastuseisu ning ka islami ühiskonna enda lõhenemist sihipäraselt lahendusi taotlevaks⁴ ja jäigalt “fundamentalistlikuks” leeriks. Esimene tee annaks võimaluse elada rahulikult tänapäeva materialistlikus religioonita tsivilisatsioonis, teiseks teeks on pidada sõjameeste kombel kinni vandetootusest ja lepingust, mille inimsoo esiisad sõlmisid Jumalaga *in illo tempore*. Kristlastel on Vana ja Uue Lepingu raamat, muslimid lisavad sellele veel oma Viimase Lepingu raamatu.

⁴ Niisuguste otsingute näiteks võib olla Sudaani õpetlase Abdullahi Ahmed an-Na’imi teos “Toward Islamic Reformation. Civil Liberties, Human Rights and International Law” (Syracuse University Press, 1990; vene tõlge Moskva, 1999), mis püüab nihutada õigusloome senist keskpunkti Mediina suuradelt vähem dogmaatilistele Meka suuradele.

Mida lugeda?

Islamit käsitlev kirjandus Lääne keeltes on hõlmamatu. Kui piirduda ainult väärtkirjandusega, siis tuleb eristada kahte teineteist mõneti täiendavat voolu: üheks on usuliselt neutraalne akadeemiline orientalistika, teiseks traditsiooniliste autorite (need on "sufi vennaskondadega seotud tippintellektuaalid") teosed, mis ühendavad usulise lähtepunkti akadeemilise filoloogiga voorustega. Huviline peaks alustama just nende raamatute lugemisest.

*Frithjof Schuon, *Understanding Islam*. London, 1963, 160 lk. Prantsuse algupärand: *Comprendre l'Islam*. Pariis, 1961, 220 lk.

*Seyyed Hossein Nasr, *Ideas and Realities of Islam*. London, 1968, 184 lk.

*Sachiko Murata, William Chittick, *The Vision of Islam*. New York, 1994, 368 lk.

*Annemarie Schimmel, *Islam. An Introduction*. Albany (N.Y.), 1992. Saksa algupärand on: *Der Islam. Eine Einleitung*. Stuttgart, 1990, 160 lk.

*Martin Lings, *Muhammad: His Life Based on the Earliest Sources*. London, 1983, 360 lk.

*О. Большаков. *История Халифата I. Ислам в Аравии 570–633*. Moskva, 1989, 312 lk.

Koraani rohketest tõlgetest inglise keelde oli kaua parim ja traditsioonitruum M. M. Pickthalli "The meaning of Glorious Koran", praegu eelistatakse Yusuf Ali tõlget. Üldse on Koraanist olemas enam kui 600 erisugust tõlget – see tõik peaks kummutama veel ühe kivinenud tavaarusaama, et Koraani ei ole lubatud tõlkida.

Vene tõlgetest tuleks eelistada Muhammad-Nuri Osmanovi tõlget (Moskva, 1999), mis seostab Koraani teksti ja selle tõlke traditsiooniliste kommentaaridega. Valeria Porohhova tõlge (Moskva–Damaskus, 1998, Moskva 2001) on aga enim hinnatud Venemaa islamiusuliste poolt. Sablukovi ja Kratškovski tõlked on tõsiselt vananenud. Teodor Šumovski tõlkis Koraani vene keelde (Moskva, 1995) kui paarisvärssides poemi, hea arabistina oskas ta sellegipoolest edasi anda teksti mõtte. Kõiki neid tõlkeid on müüdnud ka Eesti raamatukauplustes.

Internetis on islam esindatud rikkalikult. Esimese mulje põhjal esitavad seda ainet õppimiseks sobiva süsteemi kujul inglise keeles: <http://www.arches.uga.edu/~godlas/home.html>; <http://www.-campuslife.utoronto.ca/groups/sufi/Linus.htm>.

KALLE KASEMAA

KORAAN ISLAMIS

Tänapäeval on Läänes märgata aina suuremat huvi islami vastu. Sellel on oma põhjused mitmete maade koloniaalses minevikus, aga küllap mängib oma osa ka see, et islam ja ristiusk koos judaismiga moodustavad päritolu poolest tihedasti kokkukuuluva religioonide rühma. Mitmeti on püütud võrrelda neid nn kõrgreligioonide ning see on ka üsna hõlpus, sest nii nagu ristiusk, on ka islam välja kasvanud judaismi pinnalt ning islamis on päris kindlaid ristiusu mõjusid.

Säärastes võrdlustes kõrvutatakse tihti islami prohvetit Muhammadi ning Jeesus Kristust. Ometi pole säärane kõrvutamine õige, sest religioonifenomenoloogiliselt vastaks Jeesusele pigem Koraan: mõlemad kujutavad endast Jumala sõna, mis ühel juhul on saanud lihaks, teisel juhul kõneks. Jeesus on inimesele hoomatav Jumala ilmumiskuju siinpoolsuses ning ühendustee inimeste ja Jumala vahel: keegi ei saa Jumala juurde muidu kui tema kaudu (Jh 14,6). Islamis on samsugune funktsioon täita Koraanil. Muhammadile on omistatud ütteid, mille kohaselt Koraan on inimeste eestkostjaks viimse päeval. Suurte usumeeste teenistuses oli Koraan juba selles maailmas: on lugusid selle kohta, kuidas Koraan tuli uskliku haigeveodile ja ravis ta terveks või täitis kõik soovid. Üks Muhammadi kaas-aegseist on öelnud, et Koraani iga salm on

aste teel paradiisi ja valguseks majas (vrd Ps 119,105) ning et armastus Jumala vastu avaldub armastuses Koraani vastu. Kui kristluses austatakse Jeesust Jumalana, siis islamis on Muhammad paljas meedium, kelle kaudu jumal kõneleb inimesega. “Koraani iga kirjatäht on ülem kui Muhammad,“ ütleb pärimus. Et prohveti osa pisendada, väidetakse, et Muhammad olnud kirjaoskamatu, nii nagu kristluses Maarja pidi olema “rüvetamatu”, selleks et võida sünnitada Jumala poega. Kui kristlus on Jeesuse vastuvõtmine ja tema järel käimine, siis islam on Koraani vastuvõtmine ja selle järgi elamine.

Järgmise paralleelina võiks tuua öö. Kui kristluses on kesksel kohal Jeesuse sünniöö, jõuluöö, siis islamis on *lajlat al-qadr* – öö, mil Muhammad esmakordselt sai Jumala ilmutuse. Piiblis öeldakse Jeesuse tegude kohta: “Kui need kõik ükshaaval üles kirjutataks, siis... ei suudaks kogu maailmgi mahutada raamatuid, mis tuleks kirjutada” (Jh 21,25). Koraanis (18, 109) öeldaks Jumala sõnade kohta: “Ütle: kui meri oleks tint mu isanda sõnade tarvis, siis saaks meri enne otsa kui mu isanda sõnad.” Jumala väe läbi surnuist üles tõusnud Jeesus on omade juures maailma lõpuni (Mt 28,20), seevastu kinnitasid aga Muhammadi järeltulijad islami koguduse juhtidena, et prohvet on surnud ning Jumal on jätnud oma raamatu, millega ta

juhendas oma saadikut. Kogudus teab, et Muhammad on oma ülesande täitnud; kogudusel on aga kõik, mida see vajab, Koraani näol olemas. Kui retsiteeritakse Koraani, siis laskub Jumala kohalolek *sakīna* inimeste peale, nii nagu kristluse õpetuse järgi tuleb Jeesus sinna, kus kaks või kolm tema nimel koos on.

Kui Jumala ilmutust käsitellakse ühel juhul "lihastumisena" (inkarnatsioon) inimeses Jeesuses, teisel juhul aga "sõnastumisena" (inveratsioon) kõneldud tekstis, siis on selle tulemuseks erinev ilmutuse vastuvõtt ja hoiak selle suhtes. Iseloomulikult kombel oli kristluses teoloogiliste arutelude keskmeks küsimus Jeesuse jumal-inimlikust loomusest, sellal kui islami teoloogid vaidlesid samasuguse innuga Koraani "kreatuursuse" üle: kas Koraan kuulub Jumala igavese olemise juurde või on see loodud ajas? Nii ühes kui teises religioonis tõi arvamuste erinevus tihti kaasa tagakiusamise ja vastastikuse vande alla paneku. Võrreldavad on kahe religiooni teoloogide püüdlused isegi esteetilises valdkonnas: Hans Urs von Balthasari teoloogilise esteetika – mille algmeid võib leida juba keskaegsest skolastikast – keskpunktis pole pühakirja ilu, vaid Jeesuse Kristuse kuju, kelles inimkond on tulnud Jumala kirkuse kaemisele (Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik, I-III, Einsiedeln 1961–1969). Islami õpetlased on aga teoretiseerinud Koraani kui Jumala ilmutuse üle selle keelelise täiuslikkuse seisukohast lähtudes.

Silmahakkav on kristluse ja islami sarnasus riituses, mis peab meeltele tajutavalt kujutama Jumala kohalolekut. Kristluses pole keske tähtsusega mitte niivõrd

pühakirja lugemine ja seletamine (äärmuslikus protestantluses on see alles sekundaarselt selleks saanud), vaid sakramentide toimetamine, eelkõige Jeesuse ihu ja vere vastuvõtmine püha õhtusöömaaja näol. Preestri sõnade ja toimingute tulemusel on Kristus sakramendis kohalolev. Islamis, kus sakramente sellisel kujul ei tunta, on kultuse keskseks osaks Jumala kõne kuulamine või retsiteerimine kolm kuni viis korda päevas toimuva rituaalse palve (*salāt*) vormis, mille käigus lausutakse Koraani suurasid või nende lõike. Muhammadile omistatakse ütlus, et islami koguduse parimaks jumalateenistuse viisiks on Koraani retsiteerimine. Mošees peetava reedese jumalateenistuse keskseks osaks on *salāt*. Nn üleminekuriituste – poisslaste ümberlõikamine, pulmad, matus – juures on kindel koht Koraani lugemisel. Isikliku vagaduse raames moodustatakse Koraani lugemise ringe või loetakse paastukuu öödel ette kogu Koraani tekst, mis on jagatud vastavaiks lõikudeks. Rahvapärase seletuse järgi on palvuse nimeks *salāt* seepärast, et see on inimese ja Jumala ühenduseks (*sila*); vrd rahvapärast seletust ristiusu maades, et sõna *religio* tuleneb ladina tegusõnast *religare*, 'siduma, ühendama'. Ehkki islamis puudub sakramendi mõiste, on Jumala sõna retsiteerimine, selle vastuvõtmine ning talletamine südames sisuliselt sakramentaalne toiming; Jumala ilmutus võetakse vastu lausa füüsiliselt – nii nagu Jeesuse ihu ja verd pühas õhtusöömaajas –, seepärast usklik enne Koraani retsiteerimist loputab suud ja puhastab hambaid, eriti ranged hoiduvad enne seda ka tugevalõhnaliste toiduainete tarvitamisest:

“Teie suud on Jumala tee.” Islami teoloogid on kindlad, et Jumal ise kõneleb Koraani retsiteerimisel ja et iga retsiteerimine kordab esialgset ilmutust, nii nagu judaismi õpetuse järgi iga tegelemine pühakirjaga asetab inimese pühakirja ilmutamise ürgolukorda Siinai mäel.

Koraani lugemine ei toimu mingitest temaatilistest või sisulistest vaatepunktidest lähtudes; oluline on jäägitu andumus lausumisel või kuulamisel, mitte aga kunstilised või loogilised vaatekohad. Seepärast võis Ahmad ibn Hanbal (780–855) kirjutada: “Ma nägin unes Kõikväelist ja küsisin temalt: “Oh isand, milline on parim tee sulle lähenemiseks?” Ta vastas: “Minu sõna kaudu, oh Ahmad.” – “Kas sellest tuleb aru saada või mitte?” – “Ükskõik, kas saadakse aru või mitte.”” See-ga on Koraani lugemisel väärtus iseene-sest, oluline pole ilmingimata selle sisu mõistmine ja jälgimine. Oluline on eelkõige asja akustiline külg: Koraani retsiteerimine toimub kindlate reeglite järgi, mis toetuvad erinevate koolkondade õpetus-tele. Välistatud on emotsionaalsed rõhu-tused või kordused, nii nagu kuulsate lau-likute etteastete puhul, kes võivad ühte värssi lõpmatuseni varieerida. Koraani retsiteerijat suudleb ingel laubale ning ta saab osa prohvetiseisusest; Muhammadile omistatud sõnade järgi “see, kes retsiteerib kolmandiku Koraani, sellele antakse kolmandik prohvetiandi, ja kes retsiteerib pool Koraani, saab poole prohvetiannist, ning kes retsiteerib kogu Koraani, selle-le antakse kogu prohvetiand, ilma et ta saaks ilmutust”.

Koraaniretsitatsiooni lausa sakramen-taalse loomuga on ilmselt seotud ka täht-

sus, mis islami ühiskonnas on Koraani päheõppimisel. Koraani keel kujutas en-dast klassikalise araabia keele kirjandus-likku normi ja ideaali, Koraan oli kooli-hariduse möödapääsmatu osa. Sajandite vältel algas õppimine Koraani suurade päheõppimisega. Veel enam kui kuulmi-ne, sarnaneb Jumala omandamisele sakramendis Koraani leelutamine meditat-sioonis (*dikr*) ning ideaaliks on Koraani täielik meelespidamine (*hifz*). Nii nagu kristluses tipneb usuõpetus leeriõpetuse-ga, mis valmistab ette püha õhtusöömaaja sakramendi vastuvõtuks, on islami usu-õpetuse möödapääsmatuks osaks teatud suurade päheõppimine (tavaliselt teatakse peast Koraani viimast kolmekümnendik-ku, mis algab 78. suuraga). Olla aga *hāfiz* – see, kes teab peast kogu Koraani –, on suureks auks inimesele ja tema perekon-nale. Kui laps iga päev retsiteerib Koraani ja saab *hāfiz*'iks – enamasti kümnenda eluaasta paiku, mõnikord varemgi –, siis korraldatakse pidu, mis ei jää alla teiste usundite initsiatsioonipidustustele. Tõsiselt võetavatelt teoloogidelt eeldatakse Koraa-ni täielikku peastteadmist ning see oli ka teoloogia õppimise loomulikuks eeldu-seks.

Pühakirja retsiteerimine on tuttav ka kristluses, kuid peast seda enamasti ei teata. Põhjus pole niivõrd selles, et Piibel on päheõppimiseks vähem sobiv kui Koraan, vaid põhjuseks on pühakirja eri-nev funktsioon ja tähendus neis usundi-tes. Kui kristlikus keskkonnas viidatakse Jeesuse Kristuse isikule risti kaudu, mis võib olla seintel, tornidel, haudadel, tee-ristidel, uste kohal, kaelas ja rinnal, siis islami keskkonnas vastavad sellele Koraa-

ni sõnad mälus, südames, mõõgateral, amuletil, raamatu, kalligrammi või tsitaadi kujul. Koraani sõna toimib akustiliselt, visuaalselt ja memoriaalselt – seda väljendab üks prohvetipärimus, mille kohaselt Koraani iseloomustab kaunidus, heakõlalisus ja meeldejäetavus. Mälu “korani-seerumist” soodustavad peale traditsioonilise koolihariduse ja kohustusliku palvuse Koraani osatähtsus igapäevaelus: valjuhääldid mošeedes, televisioon, raadio, kirjandus ja ajakirjandus, kodune elu.

Koraani kuulamine, retsiteerimine ja meeldejätmise püüab reaktualiseerida olukorda, mil Koraan ilmutati. Koraani retsitatsioonireeglite eesmärgiks on taastada esialgne meloodia, mida ilmutuseingel Gabriel õpetas Muhammadile ning see omakorda oma kaaslastele. Juuresviibijad peavad end emotsionaalselt asetama ilmutussituatsiooni; retsiteerija peab olema teadlik sellest, et Koraan on uus iga kord, kui seda retsiteeritakse, ja et Jumal asub retsiteerimise hetkel retsiteerija südames. Retsiteerija meel peab olema vaba selle maailma asjadest; täiusliku retsiteerimise tingimusteks on nutmine (*bukā*), kurbus (*huzn*), rusutus (*šāšā*), alandus (*hušū*), ja rituaalne puhtus (*tabāra*). Prohveti pärimuse järgi on Koraan “kurbusega” taevast alla saadetud ning seda tuleb ka kurbusega retsiteerida. Ent sõna *huzn* kätkeb endas rohkem kui paljalt ‘kurbust’: sellega on mõeldud inimolendi olukorda, kes seisab Looja palge ees, alandust, aukartust, teadmist oma tühisusest Jumala lõputu kirkuse kõrval. Et Koraan pärineb Jumalalt, siis eeldab see ka kuulajalt teistsugust hoiakut kui näiteks luuletuse kuulamisel. On loomulik, et õige emotsio-

naalse hoiakuga retsiteeritud Koraani-kohtadele järgneb vaimulik mõtisklus. Ometi on müstikuid, kes tunnistavad Koraani pakutavat esteetilist elamust, toetudes pärimusele, mille järgi Jumal lubanud kaunikõlalise hääle, st muusikalise ettekande ainult Koraani tarbeks.

Nii nagu kristlikud teoloogid kõigil aegadel on püüdnud põhjendada püha õhtusöömaaja talitust, nii on islami õpetlased teologiseerinud Koraani retsitatsiooni üle. Kui müstikud omaenda kogemusele toetudes kinnitasid, et sel puhul kõneleb Jumal ise, pidid skolastikud sellele vastu vaidlema kas või sellesama lihtsa loogika põhjal, et poeet pole see, kes kõneleb, kui tema luulet ette kantakse. Ratsionalistlikele teoloogidele tundus vastuvõetamatu omistada Jumalale akustiliselt tajutav hääle ja inimlik kõne. Nad arvasid, et Jumal andis prohvetile kõne üksnes intuitsiooni tasemel. Kus aga jumalikest ideedest said inimlikud sõnad, kas Jumala tasemel, ilmutusingli või prohveti tasemel, see jäi lahtiseks. Ilmne oli, et Jumal ei räägi nagu inimene ja et isegi Mooset kõnetati Jumala poolt vaid ülekantud tähenduses; ainult ibn Hanbali koolkond jäi sõnasõnalise tõlgenduse juurde, et Jumala kõne koosneb häälikutest nagu inimese omagi ning et Koraanis on isegi täishäälikute märgid (algelt araabia kiri ei tähistanud täishäälikuid) igavesed ja jumalikud.

Teine raskus Koraanist kui Jumala sõnast rääkimisel tulenes retsitatsiooniaktist, sest polnud võimalik eitada inimese panust Koraani valjuhäälsel ettekandel. Ratsionalistlikud teoloogid olid ühel meelel selles, et igal ettekandel on ainult

lähene misväärtus kord lausutu suhtes, et see saab olla ainult Jumala kõne "jäljendamine" (*hikāja*). *Hikāja* on aga see sõna, mille abil Aristotelese araabia keelde tõlkijad edastasid tema esteetika võtmesõna *mimesis*. Antiikses kunstiteoorias tähistab *mimesis* kunstniku loovat tegevust, kui kunstnik "jäljendavalt" kujutab temast sõltumatult eksisteerivat tegelikkust. Islami arusaamises tähendab *hikāja* retsitatsiooniatkis kätkevat instinktiivset mimeetilist hoiakut, mis püüab – erinevalt diskursiivse tunnetuse samastamisest ja liigitamistest – säilitada koraaniteksti ainulaadset, inimlikule mõistemaailmale tabamatut loomust.

Koraani retsitatsioon ja kuulamine reprodutseerib esialgset ilmutussituatsiooni ingel Gabrieli ja Muhammadi vahel. Nii nagu Muhammad ustavalt andis edasi talle suuliselt ilmutatud teksti, nii peab ka hilisem retsitaator juhinduma esialgsest Gabrieli ettekandest. Prohvetipärimus põhjendab sellist mimeetilist hoiakut järgmiselt: "Jumal tahab, et Koraani retsiteeritaks nii, nagu see ilmutati." Ideaalne retsitatsioon ei näe teksti kunstilise teostuse materjalina ettekandja tarvis, vaid püüab kõigiti tuua esile selle, mis tekstis kätkeb. On olemas juhised ettekande muusikalise teostuse kohta, nii et jutustusi prohvetist esitatakse teisiti kui vannutusi või sajatusi; kuid meloodia ja hääletooni jaoks pole määrav eelkõige lõikude sisu, vaid nende semiootiline struktuur. Retsitaatori vahekorda tekstiga võiks võrrelda käega, mis õrnalt libiseb üle kuju, jälgides selle kontuure, ent püüdmata seda omalt poolt kujundada, või nii nagu muusik järgib noodikirja ega tea – teatud mõt-

tes – ise, mida ta mängib. Sama käib teisel pinnal ka ideaalse kuulaja kohta, mille üle arutletakse eelkõige müstilises kirjanduses. Kuulaja ei tõlgenda retsiteeritavat teksti, ei kõrvuta ega vastanda seda oma mõtete, emotsioonide ja soovidega, vaid teeb ennast tühjaks ning laseb end tekstist täielikult haarata. Ka kuulamist mõistavad müstikud – mitte vähem kui retsitatsiooni – kui *mimesis*'t, mis seisab kõrgemal mõistelisest eristamisest ja samastamisest.

Kirjandust

Der Koran. Übersetzung von Rudi Paret. Stuttgart, 1979.

Der Koran. Kommentar und Konkordanz von Rudi Paret. Stuttgart, 1980.

Tilman Nagel, Der Koran. Einführung – Texte – Erläuterungen. München, 1983.

William Montgomery Watt, Alford T. Welch, Der Islam (Die Religionen der Menschheit 25,1). Stuttgart, 1980.

William Montgomery Watt, Michael Marmura, Der Islam (Die Religionen der Menschheit 25, 2). Stuttgart, 1985.

Annemarie Schimmel, Der Islam (Die Religionen der Menschheit 25,3). Stuttgart, 1990.

Johann Christoph Bürgel, Allmacht und Mächtigkeit. Religion und Welt im Islam. München, 1991.

Annemarie Schimmel, Mystische Dimensionen der Islam. Köln, 1985.

Annemarie Schimmel, Die Zeichen Gottes. Die religiöse Welt des Islam. München, 1995.

Navid Kermani, Gott ist schön. München, 1999.

Doris Behrens-Abousseif, Schönheit in der arabischen Kultur. München, 1998.

Annemarie Schimmel, Und Muhammad ist Sein Prophet. Die Verehrung des Propheten in der islamischen Frömmigkeit. Köln, 1981.

Al Ghasāli, Das Elixier der Glückseligkeit. Köln, 1984.

Gärten der Erkenntnis. Texte aus der

islamischen Mystik. Köln, 1982.

Richard Gramlich, Islamische Mystik. Sufische Texte aus zehn Jahrhunderten. Stuttgart, 1992.

Gustav E. von Grunebaum, Medieval Islam. Chicago, 1953.

H. Gätje, Koran und Koranexegese. Zürich, 1971.

Charles Pellat, Arabische Geisteswelt, Zürich, 1967.

TOBY LESTER

MIS ON KORAAN?

Kui aastal 1972 restaureeriti Jeemenis Sana'a Suurt mošeed, avastasid ehitustöölised hoone sise- ja väliskatuse vahelt tähelepanuväärse matmispaiga, kuigi nad sellest ise kohe aru ei saanud. Nende teadmatus oli ka mõistetav: mošeedes enamasti matmispaiku ei leidu, ning selleski polnud ei hauakive, inimsäilmeid ega matmisehteid. Tegelikult polnud seal muud kui silmapaistmatu pundar vanu pärgament- ja paberdokumente – kahjustatud raamatuid ja araabiakeelse tekstiga üksiklehekülgi, mida vihm ja niiskus olid aastatega kokku sulatanud, ning rotid ja putukad olid sinna käikusid uuristanud. Töölised, kes mõtlesid ennekõike sellele, kuidas restaureerimisega lõpule jõuda, kogusid käsikirjad kokku, toppisid umbes kahekümnesse kartulikotti ja panid need ühe minareti trepikäiku luku taha – kus nad oleks arvatavasti jällegi unustatud, kui poleks olnud Qadhi Isma'il al-Akwa'd, kes oli tollal Jeemeni muinsusameti juhataja ja mõistis leiu võimalikku tähtsust.

Al-Akwa' taotles fragmentide uurimiseks ja säilitamiseks rahvusvahelist abi ning 1979. aastal õnnestus tal äratada huvi saksa külalisõpetlases, kes omakorda veenis Saksamaa valitsust korraldama ja rahastama käsikirjade restaureerimise

projekti. Õige pea pärast projekti käivitumist sai selgeks, et avastatud peidupaik osutus imeliseks “kirjasõna hauaks” – sh puhkepaigaks kümnetele tuhandetele fragmentidele ligi tuhandest erinevast koraanipärgamendist. Vagades muslimiringkondades arvatakse, et Koraani kulu- nud või rikutud koopiad tuleb käibelt kõrvaldada; sellest siis oli tulnudki mõtetele rajada haud, mis ühtaegu säilitaks puhkama pandud tekstide pühaduse ning tagaks ka selle, et loetaks üksnes pühakirja täielikke ja rikkumata eksemplare.

Mõned Jeemeni leiu pärgamendileheküljed paistsid pärinevat 7. ja 8. sajandist m.a.j ehk islami ajaarvamise kahest esimesest aastasajast – teisisõnu, need võisid olla fragmendid vanimatest olemasolevatest koraanidest. Ja mis veelgi huvitavam: mõned fragmendid sisaldasid väikesi, kuid ometigi intrigeerivaid kõrvalekaldeid standardsest koraanitekstist. Kuigi tekstoloogide jaoks ei ole niisugused kõrvalekalded üllatavad, on nende olemasolu ebamugavalt vastuolus muslimite ortodoksse usuga, et Koraan sellisena, nagu see on meieni jõudnud, on sõna otseses mõttes täiuslik, ajatu ja muutumatu Jumala Sõna.

Valdavalt ilmalik taotlus Koraani teist-

Toby Lester, What is the Koran. The Atlantic Monthly, jaanuar 1998, kd 283, nr 1, lk 43–56.

moodi tõlgendada – mis tugineb osalt samalaadsele tekstilisele tõendusmaterjalile, nagu pakkusid need Jeemeni fragmentid, – on paljude muslimite jaoks häiriv ja lausa kuritegelik, nii nagu katsed Piiblit ja Jeesuse elu ümber tõlgendada on häirivad ja kuritegelikud paljude konservatiivsete kristlaste silmis. Ometigi leidub õpetlasi, nende hulgas ka muslimeid, kes tunnevad, et niisugune taotlus, mis põhi-olemuselt tähendab Koraani paigutamist ajalukku, võiks anda tõuke islami uuestisünnile, et traditsioon teistsugusena taas omaks võtta ja tagasi vaadates edasi minna. Kuigi seni on seesugune mõtteviis jäänud teaduslike väitluste piiresse, võib see ometigi osutada äärmiselt võimsaks jõuks ning – nagu renessansi ja reformat-siooni ajalugu on näidanud – viia olulise sotsiaalse murranguni. On ju Koraan lõpude lõpuks ideoloogiliselt kõige mõju-kam tekst tänapäevamaailmas.

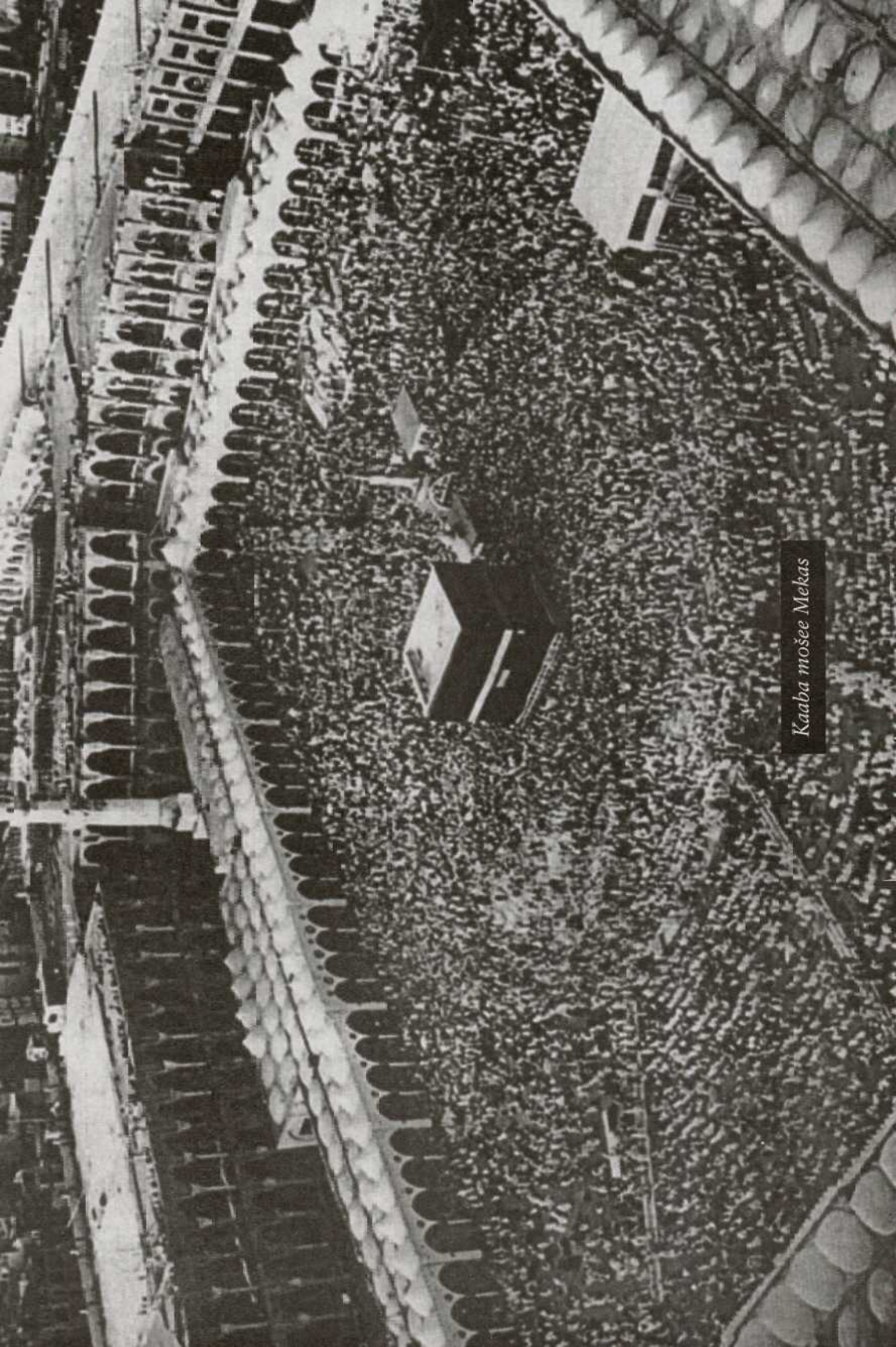
Fragmentide uurimine

Esimene inimene, kes 1981. aastal Jeemeni fragmente pikemat aega uurida sai, oli Gerd-R. Puin, araabia kalligraafia ja koraanipaleograafia asjatundja Saarimaa ülikoolist Saksamaalt Saarbrückenist. Puin, kelle Saksa valitsus oli saatnud restaureerimisprojekti organiseerima ja juhendada, mõistis, et mõned pärgamendifragmentidest on väga iidset, ning esialgse uurimise käigus tuli ilmsiks ka ebakonventsionaalset salmijärjestust, väikseid tekstivariatsioone ning haruldasi ortograafia- ja kaunistusstiile. Ahvatlevalt mõjusid ka pühakirjalehed, mis olid kir-

jutatud vanas ja haruldases hijazi kirjas: need olid kõige varasemad teadaolevad Koraani-katked ja seejuures veel palimpsestid – variandid, mis olid ilmselgelt kirjutatud veelgi vanemate, maha nühitud variantide peale. Puinil tekkis tunne, et Jeemeni koraanid annavad tunnistust pigem *järk-järgult kujunenud* tekstist kui lihtsalt Jumala Sõnast, mis 7. sajandil täielikul kujul prohvet Muhamedile ilmutati.

1980. aastatest alates on rohkem kui 15 000 Jeemeni koraanide lehte hoolikalt triigitud, puhastatud, prepareeritud, sorteeritud ja kokku pandud; nad asuvad praegu (Puini sõnul “veel üheks aastatuhandeks säilitatuna”) Jeemeni Käsikirjade Majas ning ootavad üksikasjalikumat läbiuurimist. Viimast pole aga Jeemeni võimud hästi lubada tahtnud. “Nad tahavad, et hoitaks madalat profiili, ja seda tahame ka meie, kuigi teistsugustel kaalutlustel,” selgitab Puin. “Nemad ei taha tõmmata tähelepanu faktile, et koraanide kallal teevad tööd ka sakslased ja teised. Nad ei taha üldse avalikustada, et niisugune töö on käimas, sest muslimite seisukohast on kõik, mis Koraani ajaloo kohta on tarvis ütelda, juba tuhat aastat tagasi ära öeldud.”

Tänini on vaid kahele õpetlasele võimaldatud ulatuslikumat juurdepääsu Jeemeni fragmentidele: Puinile ja ta kolleeg H. C. von Bothmerile, islami kunsti ajaloolasele samast Saarimaa ülikoolist. Puin ja von Bothmer on teadusväljaannetes avaldanud ainult mõned õrritavalt lühikesed artiklid sellest, mida nad Jeemeni fragmentidest on avastanud. Nad pole kippunud publitseerima osalt sellepärast,

Kaaba mošeje Mekas

et kuni viimase ajani tegelesid nad rohkem fragmentide sorteerimise ja klassifitseerimisega kui nende süstemaatilise uurimisega, ning osalt ka seetõttu, et neile tundus, et kui Jeemeni võimud mõistavad selle avastuse võimalikke järelmeid, siis võivad nad uurijatele edasise ligipääsu keelata. Kuid von Bothmer jõudis 1997. aastaks pildistada fragmentidest rohkem kui 35 000 mikrofilmikaadrit ning need pildid on hiljuti Saksamaale toimetatud. See tähendab, et peagi avaneb von Bothmeril, Puinil jt õpetlastel võimalus tekste uurida ning oma avastusi vabalt avaldada – ja see väljavaade erutab Puini. Ta kõneleb nõnda: “Nii paljud muslimid usuvad, et kõik, mis Koraani kaante vahel leidub, on Jumala Sõna selle muutmata kujul. Nad armastavad viidata tekstoloogilistele uurimustele, mis näitavad, et Piiblil on ajalugu ning see ei langenudki otse taevast alla, kuid Koraan on seni niisuguse arutluse alt välja jäetud. Ainus viis sellest müürist läbi murda oleks näidata, et ka Koraanil on ajalugu. Sana’ a fragmendid aitavad sellele kaasa.”

Puin ei ole oma entusiasmis üksi. “Me alles hakkame Jeemeni käsikirjade mõju tunda saama,” väidab Andrew Rippin, Calgary ülikooli usunditeaduse professor, kes on tänapäeva koraaniuuringute esirinnas. “Nende variatsioonid tekstis ja salmijärjestuses on väga tähendusrikkad. Seda arvamust jagavad kõik. Need käsikirjad näitavad, et koraaniteksti esiajalugu on märksa lahtisem küsimus, kui paljud on arvanud: tekst ei ole olnud nii püsiv ja seega ka mitte nii autoriteetne, kui on väidetud.”

Jumalat redigeerimas

Tänapäeva piibliteaduse kriteeriumide järgi on enamik Puini ja Rippini taoliste õpetlaste esitatud küsimusi üpris tagasihoidlikud; arvamused, et Koraanil on oma ajalugu, või soovitus tõlgendada Koraani metafoorselt ei ole väljaspool islami konteksti just radikaalsed sammud. Aga islami konteksti ja muslimite tundeid ei saa ignoreerida. “Koraani historiseerimine tähendaks praktikas kogu muslimite kogukonna ajaloolise kogemuse delegitimeerimist,” väidab Santa Barbara California ülikooli islamiuuringute professor R. Stephen Humphreys. “Koraan on selle kogukonna harta, dokument, mis on aluse pannud selle olemasolule. Ning ideaalis – ehkki mõistagi mitte alati tegelikkuses – on islami ajalugu tähendanud taotlust järgida ja realiseerida Koraani käsked inimese elus. Kui Koraan on ajalooline dokument, siis osutub kogu neljateistkümnne sajandi pikkune islami pürgimus mõtteuks.”

Ortodokssete muslimite arusaam Koraanist kui iseendastmõistetavalt Jumala Sõnast, mille sõnum, keel, stiil ja vorm on täiuslik ja jälgendamatu, on üllatavalt sarnane fundamentalistliku kristluse käsitusega Piibli “eksimatusest” ja Piiblist kui “ilmutussõnast”, mis on siiani mitmel pool levinud. Selle käsituse klassikalise sõnastuse on piibliuuriija John William Burgon andnud kõigest pisut rohkem kui sajand tagasi: “Piibel ei ole midagi muud kui *Tema enese hääl, kes istub aujärjel!* Piibli iga raamat, iga peatükk, iga sõna, iga silp ja iga täht on vahetult Kõigekõrgema poolt öeldu!”

Sugugi mitte kõik kristlased ei mõtle aga piiblist niimoodi, ning nagu *Encyclopaedia of Islam* (1981) märgib: “ristiusu lähim analoogia Koraani rollile islamis ei ole Piibel, vaid Kristus.” Kui Kristus on lihaks saanud Jumala Sõna, siis Koraan on tekstiks saanud Jumala Sõna, ning selle pühaduse või autoriteedi küsimuse alla seadmist peetakse seega otseseks rünnakuks islami vastu, nagu Salman Rushdie nüüd liigagi hästi teab.

Muslimitepoolse vastulöögi oht ei ole siiski peatanud Koraani kriitilis-ajaloolist uurimist, mida näitavad ka kirjutised koguteoses *The Origins of the Koran* (1998). Isegi pärast Rushdie afääri see töö jätkub. 1996. aastal kirjutas koraaniuuriija Günter Lüling ajakirjas *The Journal of Higher Criticism* sellest, “kui suurel määral on niihästi Koraani teksti kui ka islami tekke haritud islamistlikku seletust moonutatud ning neid moonutusi on islami uurijad Läänes tänini tõe pähe aktsepteerinud”. 1995 tutvustas ajakiri *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* Jeruusalemma Heebre rea ülikooli õppejõu Yehuda D. Nevo postuumselt ilmunud uurimust. See käsitles Negevi kõrbe kividelt leitud 7. ja 8. sajandist pärinevaid religioosseid kirju, mis Nevo sõnul tekitavad “märkimisväärseid probleeme muslimite traditsioonilisele seletusele islami ajaloo kohta”. Samal aastal ja samas ajakirjas avaldas varase islami ajaloo uurija Patricia Crone, kes töötab Princetoni Kõrgemas Uurimisinstituudis, artikli, mis väitis, et Koraani problemaatiliste kirjakohtade seletamine osutuks tõenäoliselt võimalikuks alles siis, “kui hüljatakse konventsionaalne käsitlus *Qur’an*’i sünnist”. Ja alates aastast 1991

on Michigani ülikooli teadur James Bellamy pakkunud ajakirjas *Journal of the American Oriental Society* välja rea parandusi Koraani tekstis – muudatusi, mis ortodoksse muslimi vaatevinklist tähen-daksid Jumala redigeerimist.

Crone on olnud nende teadlaste seas üks ikonoklastilisemaid. 1970. ja 80. aastatel kirjutas ta üksi või koos kaasautoriga mitmeid teoseid – neist kurikuulsaim on Michael Cookiga kahasse ilmunud *Hagarism: The Making of the Islamic World* (1977) –, kus esitati radikaalseid argumente islami tekke ja islami ajaloo-kirjutuse kohta. Teose kõige poleemilise-mate seisukohtade hulka kuulusid väited, et Koraani tekst tekkis hiljem, kui tava-päraselt arvatakse (“Pole olemas kindlaid tõendeid, et Koraani oleks mis tahes vormis olemas olnud enne 7. sajandi viimast kümnendit”); et Meka ei olnudki islami algpühamu (“tõendid viitavad ühemõtte-liselt pühapaigale Loode-Araabias ... Me-ka oli sekundaarne”); et araablaste vallu-tused eelnesid islami institutsionalisee-rumisele (“Araablaste sissetungis Pühale Maale mängiti läbi judaistlik messianistlik fantaasia”); et käsitlus *hidžra*’st ehk Muha-medi ja ta järgijate väljarännust Mekast Mediinasse aastal 622 võis tekkida alles tükk aega pärast Muhamedi surma (“Üks-ki 7. sajandi allikas ei määratle Araabia ajajärku *hidžra*-perioodina”); ja et termi-nit “muslim” varases islamis laialt ei tun-tud (“Pole põhjust arvata, et selle algse iden-titeedi kandjad nimetanuksid ennast “mus-limiteks”, küll aga nimetab 642. aastast pä-rit kreekakeelne papüürus seda kogu-konda *magaritai* ja 640. aastatest pärit süü-riakeelne allikas – *mahgre* või *mahgraye*”).

Crone'i ja Cooki raamat langes otsekohe niihästi muslimest kui mittemuslimest õpetlaste kriitika alla, sest tugines valdavalt islamivaenulikele allikatele. (Need autorid kirjutasid, et "see on raamat, mis põhineb niisugustel allikatel, et igasugusest muslimi vaatevinklist peaks see tunduma ülemäärase tuginemisena uskmatute tunnistustele"). Täna on Crone ja Cook taganenud mõnest oma kõige radikaalsemast väitest – näiteks et prohvet Muhamed elas kaks aastat kauem, kui muslimi pärimus väidab, või nagu oleks tema Mediinasse rändamise ajaloolisus küsitav. Kuid Crone on jätkuvalt vaidlustanud niihästi muslimi kui ka Lääne ortodoksset vaateviisi islami ajaloole. Raamatus *Meccan Trade and the Rise of Islam* (1987) esitas ta üksikasjaliku tõenduskäigu, mis vaidlustab Lääne (ja mõnede muslimi) õpetlaste seas valitseva teooria, nagu tekkinuks islam Araabia võrtsikaubanduse mõjul.

Gerd-R. Puini praegune lähenemisviis Koraani ajaloole kuulub samuti sellesse revisionistlikusse voolu. "Minu seisukoht on, et Koraan on teatav kokteil tekstidest, mida kõiki ei mõistatud isegi Muhamedi ajal. Mõned neist võivad olla koguni sada aastat vanemad kui islam ise. Isegi islami traditsiooni sees on suur hulk vasturääkivat informatsiooni, sealhulgas ka tähtis kristlik substraat; sellest saaks tahtmise korral tuletada terve islami *anti*-ajaloo."

Patricia Crone kaitseb niisuguse mõteteviisi eesmärke. "Koraan on üks pühakiri, millel on oma ajalugu nagu kõigil teistelgi – erandiks on vaid see, et me seda ajalugu ei tunne ja kipume seda uurides kutsuma esile protestikisa. Keegi ei pöo-

raks sellele kisale tähelepanu, kui see tuleks Läänest, aga Lääne inimestes tekib aupaklikkus, kui seda kisa teevad teised rahvad: kes te niisugused olete, et sorgite nende pärandis? Kuid meie, islami uurijad, ei püüa kellegi usku hävitada."

Kõik niisuguse hinnanguga ei nõustu – eriti seepärast, et Koraani uurimine on Läänes traditsiooniliselt toimunud kristluse ja islami vahelise avaliku vaenu kontekstis. (Laiaulatuslik Lääne mõttevool, mis viimase kahe sajandi jooksul on "hommikumaid" seletanud ja mida nimeatakse sageli "orientalismiks", on sattunud viimastel aastatel kriitikatule alla oma religioosse ja kultuurilise tendentslikkuse pärast.) Kristlike ja juudi õpetlaste silmis on Koraanil olnud küljes ketserluse aura, näiteks 19. sajandi orientalist William Muir väitis, et Koraan on "Tšivilisatsiooni, Vabaduse ja Tõe kõige visam vaenlane, mida maailm on seni näinud". Varased nõukogude uurijad jätkasid samuti peaaegu misjonärliku innuga ideoloogiliselt motiveeritud lähenemist islami algupärale: 1920. ja 30. aastatel avaldas nõukogude väljaanne *Ateist* rea artikleid, mis seletasid islami tekkimist marksistlik-leninistlikult. Suure osa nende sisust on kokku võtnud Ann K. S. Lambton teoses *Islam and Russia* (1956); ta märgib, et paljud nõukogude uurijad oletasid, et "vastse religiooni liikumapanevaks jõuks oli Meka ja Mediina kaubanduslik kodanlus"; keegi S. P. Tolstov arvas, et "islam on ühiskondlik-religioosne liikumine, mille lähtepinnaseks oli araabia ühiskonna orjanduslik, mitte aga feodalistlik vorm"; ja N. A. Morozov väitis, et "kuni ristisõdadele oli islam judaismist eristamatu ning

alles siis omandas iseseisva iseloomu, Muhamed ja esimesed kaliifid aga olid mütoloogilised kujud”. Tundub, et Morozov oli üks iseäranis kõrgeleennuline teoretiseerija: Lambtoni sõnul olevat ta väitnud oma raamatus “Kristus” (1930), et “keskajal oli islam kõigest arianismi haru, mille kutsus esile meteoroloogiline katastroof Meka lähistel Punase mere piirkonnas”.

Mitteislamliku kriitilise koraaniuurimise tendentse arvestades pole seega üllatav, et muslimid kalduvad selle tulemusi pike-ma jututa kõrvale heitma. Eriti sõnaosav protest ilmus 1987. aastal väljaandes *Muslim World Book Review* S. Parvez Manzoori sulest. Väites, et Lääne koraaniteaduse juured on “keskaegse kristluse poleemilistes manöövrites” ning kirjeldades selle praegust olukorda “isetekitunud ummikteena”, korraldas Manzoor kõikehõlmava rünnaku kogu lääneliku islami-käsituse vastu. Ta alustas oma esseed rae-vukalt:

“*Qur’an*’i orientalistlik uurimine, olgu selle muud väärtused ja teened millised tahes, on vihavimmast sündinud projekt, mida on toitnud nõrdimus ja kasvatatud kättemaksuhimu: tegu on võimukate vihavimmaga võimutute vastu, “mõistusini-meste” nõrdimusega “ebausu” pärast ja “õigeusklike” kättemaksuhimuga “non-konformistidele”. Koondades Riigi, Kiriku ja Akadeemia jõud, algatas Lääne inime-ne oma maise triumfi tipptunnil kõige sihikindlama rünnaku muslimi usu tsitadelli vastu. Kõik tema ülbe isiksuse hälbelised jooned – hoolimatu ratsionalism, maailmavallutusfantaasiad ja sektantlik fanatism – ühinesid ebapühaks

salaliiduks, et kukutada muslimi pühakiri selle kindlalt juurdunud positsioonilt ajaloolise autentsuse ja moraalse vankumatus epi toomina. Ihaldatuima trofeena taotleb see Lääne inimese hulljulge avantsüür saada sõjasaagiks ei midagi vähemat kui muslimi vaimu ennast. Selleks et vabastada Lääs igaveseks ajaks islami “probleemist”, tuleb tema plaani järgi panna muslimi teadvus kahtlema prohvetile ilmutatud Jumaliku sõnumi tunnetuslikus tõsikindluses. Ainult niisugune muslim, kes on lõõnud kahtlema *Qur’an*’i ilmutuse ajaloolises autentsuses ja õpetuslikus autonoomsuses, ütleks lahti oma universaalsest missioonist ega esitaks seega väljakutset Lääne globaalsele domineerimisele. Selline näib vähemalt olevat *Qur’an*’i-vastase orientalistliku kampaania vaikiv, kuigi mitte alati otse välja öeldud tagamõte.”

Säärasest vastuseisust hoolimata ei taha mitmesuguse akadeemilise ja teoloogilise taustaga Lääne uurijad järele anda, vaid rakendavad Koraanile tekstoloogilise ja ajaloolise kriitika kõige moodsamaid tehnikaid. Seda, et need uuringud on andnud juba kaalukaid tulemusi, kinnitab tõsiasi, et Euroopa kirjastus Brill Academic Publishers, niisuguste tähtsate väljaannete nagu *The Encyclopaedia of Islam* ja *The Dead Sea Scrolls Study Edition* kirjastaja, on tellinud kõigi aegade kõige esimese koraanientsüklopeedia (*Encyclopaedia of the Qur’an*). Toronto ülikooli islamiuuringute professor Jane McAuliffe, kes on selle peatoimetaja, loodab, et teatmeteost saab “ligikaudne analoog” piiblient-süklopeediatele ning “aastatuhandevahe-tuse kokkuvõtte koraaniteaduse olukor-

rast”. Parasjagu toimetatakse ning valmistatakse ilmumiseks ette entsüklopeedia esimese poole artikleid.¹

Encyclopaedia of the Qur'an on tõeliselt kollektiivne ettevõtmine, milles osalevad niihästi muslimid kui mittemuslimid, ja selle artiklid esindavad erisuguseid lähenemisviise Koraani tõlgendamisele, millest mõned on tõenäoliselt vastuolus islami traditsiooniliste arusaamadega – ja häirivad seega paljusid islamimaailmas, kus aeg pole Koraani revisionistlikuks uurimiseks sugugi sama küps. Entsüklopeedia kolleegiumi liikme, vaoshoitud Egiptuse arabisti Nasr Abu Zaidi katsumused illustreerivad raskusi, millega tuleb kokku puutuda neil muslimi õpetlastel, kes püüavad oma traditsiooni ümber tõlgendada.

Makaaber farss

Abu Zaid ütleb: “Koraan on tekst, kirjan- dustekst, ja ainus viis selle mõistmiseks, seletamiseks ja analüüsimiseks on kirjan- duslik lähenemisviis. See on oluline teo- loogiline küsimus.” Selle eest, et ta niisu- guseid vaateid on trükitis avaldanud – vaid- lustades sellega ideed, et Koraani tuleb tõlgendada sõnasõnaliselt nagu absoluut- set ja muutumatut Jumala Sõna –, kuulu- tati Abu Zaid 1995. aastal ametlikult usutaganejaks ja otsuse jättis 1996. aastal jõusse ka Egiptuse kõrgeim kohus. Islami seaduse alusel, mis keelab usutaga- nejate abielud muslimitega, käskis kohus Abu Zaidil lahutada oma abikaasast Ibtih

al Yunisist (otsus, mis õnnelikus abielus Yunisi sõnul oli nagu “telliskivi lagipähe”).

Abu Zaid kinnitab järjekindlalt, et on vaga muslim, kuid usub, et Koraani mani- festne sisu – nt sageli arhailised seadused naiste kohtlemise kohta, mille tõttu islam on kurikuulus, – on vähem tähtis kui selle keerukas, elu andev, vaimselt virgutav latentne sisu. Abu Zaidi meelest on orto- docksse islami lähenemisviis nürimeelne, sest taandab jumaliku, igavese ja dünaa- milise teksti kinnistunud inimtõlgenduse- le, milles pole rohkem elu ega mõtet kui “ehteripatsil, talismanil, ornamendil”.

Abu Zaid jäi veel mõneks ajaks Egiptu- tusesse ja püüdis kummutada süüdistust usutaganemises, kuid surmaähvarduste ja halastamatu avaliku tagakiusamise tõttu pages ta viimaks koos oma naisega Kai- rost Hollandisse, nimetades kogu toimu- nut “makaabriks farsiks”. Šeik Youssef al- Badri, vaimulik, kelle jutlused olid suures- ti Abu Zaidi vastaseid meeleolusid õhu- tanud, oli võidurõõmus: “Me ei ole ter- roristid; me ei kasutanud kuule ega kuu- lipildujaid, kuid me ei lase islami vaenlasel meie religiooni üle nalja visata... Nüüd ei sõanda enam keegi islami kallale kippuda.”

Näib, et Abu Zaidil oli tõesti põhjust oma elu pärast karta ja maapakku minna: 1992. aastal tapsid islamistid egiptuse ajakirjaniku Farag Foda tema kriitiliste kirjutiste pärast Egiptuse Muslimi Vennas- konna kohta ja 1994. aastal pussitati Nobeli auhinna pälvinud romaanikirja- nniku Naguib Mahfouzi, sest ta oli lisaks

¹ Entsüklopeedia ilmus k.a märtsis. *Tlk.*

oma muudele teostele kirjutanud ka allegooria “Gabalawi lapsed” (1959) – Koraani-sarnase ülesehitusega romaani, mis esitab “ketserlikke” arusaamu Jumalast ja prohvet Muhamedist.

Alžeerlane Mohammed Arkoun, Pariisi ülikooli islami filosoofia emeriitprofessor, ütleb, et Koraani ortodokssest tõlgendusest kõrvalekaldumine on “väga tundlik teema”, millel on ulatuslikud kaasmõjud. “Miljonid ja miljonid inimesed viitavad iga päev Koraanile, et seletada oma tegusid ja õigustada oma püüdlusi. See viitamisskaala on tänapäeval märksa laiem kui kunagi varem.”

Muhamed koopas

Meka asub tänapäeva Saudi Araabia lääneosas lagedas lohus kahe järsu mäeaheliku vahel. Vahetult lääne poole jääb Punase mere lauge ja lämmitav rannik, itta aga suur Rub’ al-Khālī ehk Tühi Kõrb – suurim katkematu liivakogum tervel plaanidil. Linna asukoht ei ole just ligitõmbav: maa on kuiv ja tolmune ning hõõgub halastamatu päikese käes; kogu piirkonnast hõõruvad üle palavad ja kirvendavad kõrbetuuled. Vihma ei tule mõnikord aastaid, aga kui sadama hakkab, siis ägedalt – tekivad veekeerised, mis tormavad mägedest alla ja ujutavad üle lohu, milles asub linn. Jumaliku ilmutuse tagapõhjaks sobib see piirkond niisama hästi kui Siinai mäed või Juudamaa kõnnumaastik.

Ainsaks tõeliseks ajaloolise informatsiooni allikaks islamielse Meka ja Koraani ilmutamise kohta on klassikaline islami lugu religiooni rajamisest ning see on

kokkuvõtlikult järgmine.

Juba islamielsetel sajanditel oli Meka väga ammune kohalik paganlik pühapaik. Usulised rituaalid keerlesid ümber Ka’ba – pühamu, millel on islamis tänini keskne koht ja mille muslimite meelest olid algusest rajanud Ibrahim (keda kristlased ja juudid tunnevad Aabrahamina) ja tema poeg Isma’il (Ismail). Sedamööda, kuidas Meka muutus 6. sajandil m.a.j järjest jõukamaks, sugenes juurde mitmesuguse suuruse ja kujuga paganlikke puuslikke. Traditsioonilise loo järgi olevat 7. sajandi alguseks ümbritsenud Ka’bat umbes 360 kujust ja kujutisest koosnenud panteon (kus teiste puuslike seas olnud ka Jeesuse ja Neitsi Maarja kujutised).

Niisugused olid siis olud, mille taustal 610. aastal väidetavasti ilmutati jõukale, kuid rahulolematule kaupmehele nimega Muhammad bin Abdullah esimesed osad Koraanist. Muhamedil oli saanud harjumuseks aeg-ajalt tõmbuda Meka paganlikust rüvedusest lähedasse mäekoopasse, et seal üksilduses mõtiskleda. Ühel niisugusel hetkel külastas teda ingel Gaabriel – seesama ingel, kes oli umbes 600 aastat varem kuulutanud Naatsarettis Neitsi Maarjale ette Jeesuse tulemist. Alustades käsuga “Loe ette!”, tegi Gaabriel Muhamedile teatavaks, et too peab hakkama Jumala sõnumitoojaks. Seejärel sai väidetavalt kirjaoskamatu Muhammad Gaabrieli kaudu kuni oma surmani araabiakeelseid jumalikke ilmutusi, mida tuntaksegi kui *qu’ran*’i (‘ettekanne’) ning mis kuulutasid – algul väga poeetilises ja retoorilises stiilis – uut ja kompromissitut monoteismi, mida tuntakse islamina ehk (Jumala tahte) “allaheitmisena”.

Muhamed andis need ilmutused sõna-sõnalt edasi, algul heatahtlikele pereliikmetele ja sõpradele, kes need kas meelde jätsid või üles kirjutasid.

Meka võimukandjad aga hakkasid peagi Muhamedi ja tema väikest pühendunud järgijaskonda, kelle uus usk heitis kõrvale Meka kultuuri- ja majanduselu paganliku tuuma, taga kiusama ning seetõttu rändas see rühm 622. aastal umbes 200 miili põhja poole Yathribi linna, mis sai hiljem tuntuks Mediinana (see on lühend nimekujust Medinat al-Nabi ehk Prohveti linn). (Seda väljarännet, mida nimetatakse *hidžra*'ks, peetakse iseseisva islamikogukonna sünniajaks ja 622 on seega islami kalendri esimene aasta.) Mediinas sai Muhamed jätkuvalt jumalikke ilmutusi, millel aga oli üha pragmaatilisem ja proosalisem iseloom, ja 630. aastaks oli ta saavutanud mediinalaste seas piisava toetuse, et Mekat rünnata ja vallutada. Oma elu kaks viimast aastat veetis ta inimesi usku pöörates, poliitilist võimu kindlustades ja ikka ilmutusi vastu võttes.

Islami traditsioon väidab, et kui Muhamed 632. aastal suri, siis ei olnud Koraani ilmutused veel koondatud ühte raamatusse; nad olid talletatud ainult "palmilehtedele, lamedatele kividele ja inimeste südamesse". (Selles pole ka midagi imelikku: suuline traditsioon oli tugev ja kinnistunud ning araabia kiri, milles puudusid tänapäeval kasutatavad vokaalimärgid ja konsonandipunktid, oli peamiselt meeldejätmise abivahendiks.) Ka ei peetud niisuguse teksti kinnistamist sel ajal peatähtsaks: Mediina araablased – endiste kaupmeeste, kõrbenomaadide ja põlluharijate sugugi mitte enesestmõis-

tetav koalitsioon, mida ühendas uus võimas usk ja inspireerisid prohvet Muhamedi elu ja ütlused, – olid parajasti ametis fantastiliselt edukate rahvusvaheliste valitustega islami nimel. 640. aastateks olid araablased hõivanud enamiku Süüriast, Iraagist, Pärsiast ja Egiptusest ning 30 aastat hiljem võtsid nad juba usinasti üle osi Euroopast, Põhja-Aafrikast ja Kesk-Aasiast.

Araabia vallutuste esimestel aastatel said paljud Muhamedi kaaskondlased surma ning koos nendega hävis väärtuslikke teadmisi Koraani ilmutuste kohta. Muslimid impeeriumi äärealadel hakkasid vaidlema selle üle, mis kuulub Koraani pühakirja ja mis mitte. Üks Aserbaidžaanist naasnud väejuht väljendas oma hirmu sektantlike tülide pärast kaliif 'Uthmanile (644–656) – kolmandale islamivalitsejale pärast Muhamedi – ning olevat anunud, et too "võtaks midagi ette, enne kui minnakse Koraani pärast tülli, nii nagu juudid ja kristlased tülitsevad oma pühakirja pärast". 'Uthman kutsus kokku teatava toimetuskolleegiumi, kes kogus hoolikalt kokku mitmesugused pühakirjapalad, mida Muhamedi kaaslased olid meelde jättnud või üles kirjutanud. Tulemuseks oli Koraani standardne kirjalik versioon. Kõik ebatäielikud ja "vigased" pühakirjavarandid käskis 'Uthman hävitada ning uut versiooni tormiliselt laiendada impeeriumis kiiresti levitada.

Järgmise paari sajandi jooksul, kui islam usulise ja poliitilise üksusena kinnistus, arenes välja ka suur korpus eksegeetilist ja ajaloolist kirjandust, mis seletas Koraani ja islami tekkimist; selle kõige tähtsamateks osadeks on *hadith* ehk proh-

vet Muhamedi kogutud ütlused ja teod, *sunna* ehk islami ühiskondlike ja õiguslike tavade korpus, *sira* ehk prohveti biograafiad, ja *tasfir* ehk Koraani kommentaarid ja seletused. Just nendest traditsioonilistest allikatest, mis pandi kirja peamiselt 8. sajandi keskpaigast kuni 10. sajandini, lähtuvad kõik käsitlused Koraani ilmutamise ja islami algaastate kohta.

“Inimeste jaoks, kes mõistavad”

Koraan on umbkaudu sama mahukas kui Uus Testament ja jaguneb 114 osaks, mida nimetatakse suuradeks ja mis varieeruvad tugevasti oma pikkuse ja vormi poolest. Raamatu organiseeriv printsiip ei ole kronoloogiline ega temaatiline – sest suuremalt jaolt on suurad algusest lõpuni järjestatud kahanevas pikkusejärjekorras. Hoolimata Koraani tavatust struktuurist, mõjub esmalugejale kõige üllatavamalt vahest hoopiski see, kui suurel määral lähtub see raamat neistsamadest uskumustest ja lugudest, mida sisaldab Piibel. Jumal (araabia keeles *Allah*) valitseb kõike: ta on kõikvõimas, kõiketeadev ja halastav olend, kes on loonud maailma ja selle olendid; ta saadab oma prohvetite kaudu sõnumeid ja seadusi, aidates juhatada inimese elu; ning kunagi tulevikus, ajal, mis on teada ainult talle, teeb ta maailmale lõpu ja korraldab viimse kohtupäeva. Esimene inimene Adam saadetakse paradüüsimis välja, sest ta sõi keelatud puust. Noa ehitab laeva, et päästa valitud veeuputuse käest, mille Jumal oma vihas oli saatnud. Aabraham valmistub Jumala

soovi järgi ohverdama oma poega. Mooses juhib iisraeli rahva Egiptusest välja ning saab Siinai mäel ilmutuse. Neitsi Maarjast sündinud Jeesus, keda nimetatakse messiaks, teeb imesid, tal on jüngrid ja ta tõuseb taevasse.

Koraan rõhutab väga hoolikalt seda ühist monoteistlikku pärandit; kuid niisama hoolikalt püüab ka islamit judaismist ja kristlusest lahus hoida. Näiteks mainitakse prohveteid nagu Hud, Salih, Shu'ayb, Luqman jt – kes paistavad olevat üksnes araabia päritolu, ja lugejatele meenutatakse, et tegu on “Koraaniga araabia keeles, / inimeste jaoks, kes seda mõistavad”. Hoolimata säärestest kinnitustest on aga Koraan tänapäeva lugejatele – isegi araabia keele kõrgelt haritud oskajatele – arusaamiseks ülimalt raske tekst. Sageli esineb salmist salmi järske üleminekuid stiilis, tegumoes ja teemades, ning tekst eeldab, et tuntaks hästi keelt, lugusid ja sündmusi, mis paistavad olevat tabamatuks jäänud isegi kõige varajasematele muslimi eksegeetidele (algselt suulises traditsioonis väljakujunenud teksti puhul on see ka tüüpiline). Ilmseid vastuoksusi pole raske leida: ühes ja samas lauses võidakse Jumalale osutada nii esimeses kui kolmandas isikus, teksti eri osades esitatakse lahknevaid versioone ühtedest ja samadest sündmustest; vahetevahel lähevad Jumala käsud omavahel vastuollu. Seda liiki kriitikat ennetab küll Koraan juba ise, kinnitades oma õigust omaenese sõnumit tühistada (“Jumal tühistab / või kinnitab, nii nagu heaks arvab”).

Kriitika ei jäänud aga tulemata. Kui 8. sajandil tihenesid muslimite sidemed kristlastega, siis hakkas vallutussõdasid

saatma ka teoloogiline poleemika, milles kristlased jt haarasid kinni Koraani segas-test kohtadest, väites, et need tõendavad selle teose inimlikku päritolu. Ka muslimi õpetlased ise registreerisid nõudlikult Koraani problemaatilisi aspekte – võõrapärast sõnavara, näilisi tekstilinki, grammatilisi ühildumatusi, hälbivaid tõlgendusi jne. 8. sajandi lõpul puhkes islami raames tähtis teoloogiline vaidlus, mis lahutas eri leeridesse need, kes uskusid, et Koraan on Jumala “mitteloodud” ja igavene Sõna, ja need, kes uskusid, et see on loodud ajas nii nagu kõik muu, mis ei ole Jumal ise. Kaliif al Ma'muni valitsemisajal (813–833) kujunes viimane vaateviis mõneks ajaks ortodoksseks seisukohaks. Seda toetasid mitmed koolkonnad, sealhulgas mõjukas vool mutazilism, mis arendas välja oma keeruka teoloogia, mis osalt asendas Koraani otsesõnalise mõistmise metafoorsega.

10. sajandi lõpuks mutaziliitide koolkonna mõju mitmesugustel poliitilistel põhjustel rauges ning ametlikuks õpetuseks sai *i'jaz* ehk Koraani jäljendamatus. (Selle tagajärjel ei ole muslimid araabia keelt mittekõnelevate muslimite jaoks traditsiooniliselt Koraani tõlkinud. Muslimid üle terve maailma loevad ja kannavad seda ette originaalis, kuigi enamik neist araabia keelt ei kõnele. Olemasolevaid tõlkeid ei peeta muuks kui abivahenditeks ja parafrasideks.) Jäljendamatus doktriini omaksvõtt oli tähtis pöördepunkt islami ajaloo, ning 10. sajandist tänapäevani on jäänud peavoolu-arusaamaks see, et Koraan on Jumala tähttähe-line ja mitteloodud Sõna.

Psühhopaatiline vandalism

Gerd-R. Puin kõneleb nõrdimusega muslimi ja Lääne õpetlaste traditsioonilisest valmidusest üle võtta konventsionaalsed arusaamad Koraanist: “Koraan ütleb enda kohta, et ta on “*mubeen*” ehk “selge”. Aga kui seda lähemalt uurida, siis ilmneb, et igal viiendal lausel lihtsalt ei ole selget mõtet. Paljud muslimid – ja ka orientalistid – väidavad muidugi vastupidist, kuid tõsi on, et viiendik Koraani tekstist on *arusaamatu*. See ongi traditsioonilise tõlkimishirmu põhjuseks. Kui Koraan ei ole arusaadav – kui seda pole võimalik mõista isegi araabia keeles –, siis ei ole ta ka tõlgitav. Seda peljataksegi. Ja kuna Koraan ise väidab korduvalt, et ta on selge, kuigi ta seda ei ole – nagu isegi araabia keele kõnelejad võivad kinnitada –, siis on tegu vasturääkivusega. Asi peab olema milleski muus.”

Püüdlused seda “midagi muud” välja selgitada algasid alles sel sajandil. Varase islami ajaloo uurija Patricia Crone väidab: “Kuni üsna hiljutise ajani peeti enesestmõistetavaks, et kõik see, mida muslimid Koraani algupära ja tähenduse kohta väidetavasti mäletavad, on ka õige. Kui aga see eeldus kõrvale jätta, siis tuleb kõigega otsast alata.” See pole mõistagi kerge. Koraan on jõudnud meieni niivõrd tihedalt ajaloolisse traditsiooni mähituna, et ta on kriitika ja analüüsi suhtes äärmiselt tõrges. Crone selgitab seda raamatus *Slaves on Horses* nõnda: “Piiblitekstide kirjapanijad pakuvad meile läbilõikeid iisraellaste traditsioonist selle kristalliseerumise eri staadiumidel, ning nende tunnistusi saab seega tulemuslikult üksteisega

võrrelda ja vastandada. Kuid muslimi traditsioon ei olnud mitte aeglase kristalliseerumise, vaid plahvatuse tulemus; Koraani esimesed koostajad ei olnud editeerijad, vaid rusude kokkukogujad ning viimastes puudub läbiv ühtsus ja seega ei anna nende võrdlemine ka midagi valgustavat.”

Kui arvestada varase islami plahvatuslikku levikut ning ajavahemikku, mis lahutab religiooni sünni selle esmakordselt süstemaatilise ajaloolisest dokumenteerimisest, siis pole üllatav, et Muhamedi maailm ja tema kohta hiljem kirjutatud ajaloolaste maailm teineteisest järsult erinesid. Juba ainuüksi islami esimese sajandi vältel said paganlike kõrbehõimude provintslikest salkadest valitsejad institutsionaliseeritud monoteismi rahvusvahelises hiigelimpeeriumis, milles kihas ennenägematu kirjanduslik ja teaduslik tegevus. Paljud tänapäeva ajaloolased väidavad, et pole põhjust arvata, nagu oleksid islami enese lood islami tekkest – eriti kui arvestada, et varasemate sajandite traditsioon oli suuline – selle tohutu ühiskondliku muutuse puutumata üle elanud. Samuti ei maksa arvata, et 9. või 10. sajandi Iraagis tegutsenud muslimist ajaloolane oleks suutnud või tahtnud maha salata oma sotsiaalset ja intellektuaalset tausta (ja teoloogilisi veendumusi) ning kirjeldada adekvaatselt talle sügavalt võõrast 7. sajandi Araabia konteksti. R. Stephen Humphreys võtab teoses *Islamic History: A Framework for Inquiry* (1988) lühidalt kokku probleemi, millega varase islami uurijad kokku pörkavad: “Kui meie eesmärgiks on mõista seda, kuidas 2./8. sajandi lõpu ja 3./9. sajandi [vastavalt kas

islami või kristliku kalendri järgi] muslimid mõistsid omaenda ühiskonna lähteid, siis on meie väljavaated päris head. Aga kui me tahame teada, “mis toimus tegelikult”, st saada usaldusväärset dokumenteeritud vastuseid tänapäevastele küsimustele islami ühiskonna esimestest aastakümnetest, siis jääme jänni.”

John Wansbrough, kes tegutses Londoni ülikooli Oriendi ja Aafrika instituudis, on ajaloolane, kelle tööd on viimastel aastakümnetel rohkem kui kellegi teise omad koraaniuurimist raputanud. Puin “loeb teda parajasti üle”, valmistudes analüüsima Jeemeni fragmente. Patricia Crone ütleb, et Michael Cookiga kahasse kirjutatud raamatus nad “ei ütelnud Koraani kohta just palju niisugust, mis ei oleks põhinenud Wansbroughil”. Teised õpetlased on vähem imetlevad, nimetades Wansbroughi töid “drastiliselt põikpäiseteks”, “meeletult läbitungimatuteks” ning “kolossaalseks enesepettuseks”. Kuid meeldigu need või mitte, igaühel, kes tegeleb tänapäeval Koraani kriitilise uurimisega, tuleb maadelda ka kahe Wansbroughi raamatuga: *Quranic Studies: Sources and Methods of Scriptural Interpretation* (1977) ja *The Sectarian Milieu: Content and Composition of Islamic Salvation History* (1978).

Wansbrough rakendas Koraani tekstile piiblikriitika instrumentide ja tehnikate kogu arsenal: vormikriitikat, allikakriitikat, redaktsioonikriitikat ja palju muud. Ta järeldas, et Koraan tekkis järk-järgult 7. ja 8. sajandi jooksul, pikal suust suhu edasikandumise perioodil, ajastul, mil judaistlikud ja kristlikud sektid Mekast ja Mediinast põhja pool, tänapäeva Süüria,

Jordaania, Israeli ja Iraagi aladel omavalhel sõnaohtralt vaidlesid. Põhjus, miks islami esimesest sajandist ei ole säilinud mingeid islami allikaid, on Wansbroughi meelest selles, et tollal neid lihtsalt ei olnudki.

Wansbroughi arvates kujutab islami traditsioon endast “lunastuslugu”: teoloogiliselt ja evangeelselt motiveeritud lugu religiooni tekkest, mis on välja mõeldud hiljem ning seejärel ajas tagasi projitseeritud. Wansbrough ütleb raamatus *Quranic Studies*, et Koraani ning selle seletamiseks tekkinud islami traditsiooni kanoniseerimine seisnes “mitmesuguste, kohati kattuvate *logion*’ide (milles ilmneb selgelt Moosese raamatute mõju) ostmise piibellikule prohvetikujule (Muhamedi evangeeliumis teiseneb see arabia jumalameheks), kes kannab traditsioonilist lunastussõnumit (mis rabinistliku judaismi mõjul on teisenenud vahetuks ja muutumatuks Jumala sõnaks)”.

Wansbroughi salapärased teooriad on nakatanud mõningaid uurijate ringkondi, kuid paljud muslimid on neid arusaadavalt pidanud suureks häbematuseks. Näiteks S. Parvez Manzoor on kirjeldanud Wansbroughi koraaniuurimusi kui “alasti võimudiskursust” ja “psühhopaatilise vandalismi purset”. Kuid isegi Manzoor ei poolda taganemist Koraani kriitilisest uurimisest, selle asemel kutsub ta muslimeid üles võitma Lääne revisioniste “epistemoloogilisel lahinguväljal”, möön-des, et “varem või hiljem tuleb meil [s.o muslimitel] hakata lähenema Koraanile metodoloogiliste eelduste ja parameetritega, mis radikaalselt lahknevad meie traditsioonis kinnistunudest”.

Revisionism islamimaailmas

Tõepoolest, islamimaailmas on rohkem kui sajandi jooksul leidunud avalikke tegelasi, kes on Koraani ja islami ajaloo revisionistlikku uurimist üritanud – pagendatud egiptuse professor Nasr Abu Zaid ei ole ainus. Võibolla kõige kuulsam Abu Zaidi eelkäija oli väljapaistev Egiptuse valitsuse minister, professor ja kirjanik Taha Hussein. Veendunud modernistina pühendus Hussein 1920. aastate algul islamieelse arabia luule uurimisele ning jõudis järeldusele, et suur osa sellest on fabritseeritud pärast islami tekkimist, et anda islamiväliseid tõendeid Koraanimüütidele. Hiljutisem näide on iraani ajakirjanik ja diplomaat Ali Dashti, kes teoses *Twenty Three Years: A Study of the Prophetic Career of Mohammed* (1985) kritiseeris oma kaasmuslimeid korduvalt selle eest, et need pole küsimuse alla seadnud traditsioonilist käsitlust Muhamedi elust, millest suur osa on tema sõnul “müüdi loome ja imede fabritseerimine”.

Abu Zaid nimetab oma eelkäijana ka ülimõjukat Muhammad ‘Abduhi, Egiptuse modernismi isa 19. sajandil. ‘Abduh nägi 9. sajandi mutaziliitide teooriates potentsiaali uue islami teoloogia tarvis. Mutaziliitide ideed muutusid selle sajandi algul mõningates muslimiringkondades populaarseks (ning tähtis Egiptuse kirjanik ja intellektuaal Ahmad Amin märkis aastal 1936, et “mutazilismi langus oli suurim muslimeid tabanud õnnetus; nad sooritasid kuriteo iseenda vastu”). Mõni aeg tagasi surnud pakistani õpetlane Fazlur Rahman kandis mutaziliitide tõr-

vikku tänasesse päeva: ta elas oma elu lõpuaastad 1960–1988 Ameerika Ühendriikides, kus õpetas mutaziliitide traditsioonis välja mitmeid islami uurijaid – nii muslimeid kui mittemuslimeid.

Paraku on sellisel tegevusel olnud ka oma hind: Taha Hussein kuulutati Egiptuses usutaganejaks nagu Nasr Abu Zaid; Ali Dashti suri salapärasel asjaoludel kohe pärast 1979. aasta Iraani revolutsiooni; ja Fazlur Rahman oli sunnitud 1960. aastatel Pakistanist lahkuma. Muslimid, kes tahavad vaidlustada ortodoksset õpetust, peavad väga tasa käima. “Ma tahaksin Koraani sellest vanglast välja päästa,” ütleb Abu Zaid islamis valitseva vaenulikkuse kohta Koraani tõlgendamise kaasajastamise vastu, “nii et see mõjuks taas viljastavalt kultuurile ja kunstidele, mis meie ühiskonnas kängu on jäänud.” Hoolimata oma paljudest vaenlastest Egiptuses, võib Abu Zaidil sellel teel ka edu olla: on märke, et tema töid loetakse araabia maailmas laialdase huviga, kuigi salaja. Abu Zaid väidab, et ta raamatust “Teksti mõiste” (1990) – mille pärast ta peamiselt pidigi maapakku minema – on Kairos ja Beirutis ilmunud vähemalt kaheksa põrandaalust trükki.

Teine õpetlane, kes on pühendunud Koraani uutmoodi uurimisele ja keda laialt loetakse, on Mohammed Arkoun, Pariisi ülikooli alžeerlasest professor. Näiteks väidab Arkoun raamatus *Lectures du Coran* (1982), et islami jaoks “on tulnud aeg võtta koos teiste suurte kultuuritraditsioonidega enda kanda moodsa teadusliku teadmise riskid”. Ta rõhutab, et “Koraani jumaliku autentsuse probleem võib äratada uuesti ellu islami mõtte ning si-

duda selle meie ajastu peamiste debattidega”. Arkoun kahetseb, et enamik muslimeid ei teagi, et nende enda traditsioonis on olemas erinevaid käsitusi Koraanist. Arkoun ja teised temasugused usuvad, et islami ajaloo läbivaagimine annaks muslimitele võimaluse vaidlustada muslimi ortodoksiat seestpoolt, ilma et peaks tuginema “vaenulikele” välisallikatele. Arkoun, Abu Zaid jt loodavad, et niisugune väljakutse toob viimaks kaasa koguni islami renessansi.

Lõhe selliste akadeemiliste teooriate ja islami ülemaailmse igapäevaelu vahel on mõistagi tohutu – enamik tänapäeva muslimeid ei hakkaks ortodoksset arusaama Koraanist ja islami ajaloost küll kahtluse alla seadma. Ometigi sai islamist üks suuri maailmareligioone osalt just oma avatuse tõttu ühiskondlikele muutustele ja uutele ideedele. (Sajandeid tagasi, kui Euroopa sumpas oma pimedas feodaalajastus, juhatasid õitsva islamitsivilisatsiooni mõtetargad sisse suurte teaduslike ja filosoofiliste avastuste ajajärgu. Vanade kreeklaste ja roomlaste ideed oleksid võinud Euroopas tundmatuks jääda, kui islami ajaloolased ja filosoofid poleks neid taasavastanud ja ellu äratanud.) Islami enda ajalugu näitab, et praegu valitsev käsitlus Koraanist ei ole ainus, mis on eksisteerinud, ning piibliuurimise hiljutine ajalugu on tõestanud, et pühakirja ajaloolis-kriitiline käsitlus ei pruugi tingimata veel usuvaenulik olla. Pigem on neid käsitlusi kandnud vaimse ja kultuurilise uuestisünni taotlus.

Sedamööda, kuidas traditsioonilised kultuurierinevused Ida, Lääne, Põhja ja Lõuna vahel kahanevad ja muslimimaa-

ilma rahvastik kasvab, hakatakse lähikümnenditel paratamatult esitama üha mitmekesisemaid tõlgendusi Koraanist ja islami ajaloost, nii nagu jätkub ka varajaste ajalooallikate uurimine ning toimub feminismi kokkupuude Koraaniga. Tõlgenduste mitmekesisusega kaasneb kindlasti ka üha suurem killustumine, mida tõenäoliselt süvendab tõsiasi, et islam eksisteerib tänapäeval nii erinevates sotsiaalsetes ja intellektuaalsetes tingimustes – Bosnias, Iraanis, Malaisias, Nigeerias,

Saudi Araabias, Lõuna-Aafrikas, Ameerika Ühendriikides jne. See, kes tahab mõista globaalseid arenguid, peab tänapäeval rohkem kui kunagi varem mõistma ka islami tsivilisatsiooni kõigis selle permutatatsioonides. Ja selleks on kindlasti parim viis alustada Koraani uurimisest – mis töötab lähiaastatel kujuneda vähemalt niisama poleemiliseks, kütkestavaks ja tähtsaks, kui on sellel sajandil olnud Piibli uurimine.

Inglise keelest tõlkinud M. V.

REIN TAAGEPERA

DEMOKRAATIA VÕIMALIKKUSEST ISLAMIMAIS

Nüüdisaja üldpildina pole stabiilselt demokraatlikku islami enamusega maad olemas. Oma raamatus "Patterns of Democracy" (1999) hindab Arend Lijphart 36 maad stabiilselt demokraatlikuks 20 aasta kestel.¹ Ainult viis neist on geograafiliselt Aasias või Aafrikas (Botswana, India, Iisrael, Jaapan, Mauritius) – ja üheski neist pole moslemid enamuses (ehkki Indias on 100 miljonit islamiusulist).

N. Liidu lagunemisel juurdus demokraatia kiireimini katoliku-protestandi taustaga mais, küsitavamalt ortodoksses mais ja üldsegi mitte islamimais. Kaua hellitati Läänes lootust, et Kõrgõzstan on demokraatiasaareke Kesk-Aasias, ent nüüd on vist ka suurimad optimistid pidanud unistusist loobuma. Balkanil on islami enamusega Albaanias demokraatia habras ja Bosnias ning Kosovos püsib ta ainult rahuvalvajate täakide varal.

Ida pool väärib eriti tähelepanu see, et lähtudes samast Briti koloniaalpärandist, on India säilitanud demokraatliku valitsemisvormi üsna püsivalt, Pakistan seevastu on hõljunud lühiajaliste demokraatikatsete ja pikemate diktatuurieegade vahel. Pakistanist eraldunud Bangladesh on läinud sama teed. Iseseisvunud Indoneesias ei saanud demokraatia 50 aastat jalgu

alla ja praegugi on veel vara hõisata.

Türgi on demokraatiat harjutanud juba 80 aastat, aga ikka veel näidendiga peaproovile ei jõua. Iraanis valitakse president ja parlament, ent peamisi otsusi teevad mittevalitud vaimulikud. Araabiakeelsetest maist oli pooleldi ristiusulisel Liibanonil 40 aasta eest demokraatialootust, ent edasi pole asi liikunud. Saharast lõuna pool pole demokraatiat ei islamienamusega ega teisel mail, enne kui Botswanasse jõuab.

Võib siis küsida, kas islamil põhinev kultuur on juba oma iseloomult sama viljatu pinnas demokraatiale nagu Sahara põllundusele. Enne kui sellist otsust langetada, peaks siiski vaatama tagasi demokraatia enamasti üsna tüürikeelse ajaloole mujal – ja eriti katoliku taustaga mail.

Katoliiklus, demokraatia ja islam

70 aasta eest võis demokraatia paista protestantliku kultuuri omapärana, millele katoliku mail vähe pinnast leidub. Kogu protestantlik Põhja-Euroopa oli ju demokraatlik, Soomest, Eestist ja Lätist Saksamaa, Hollandi ja Britanniani, katoliku maist aga ainult Belgia, Prantsusmaa ja

¹ A. Lijphart, Patterns of Democracy. New Haven; London, 1999.

Tšehhoslovakkia, Itaalias, Portugalis, Ungaris, Poolas ja Leedus oli demokraatia varisenud, Hispaanias ja Austrias kõikumamas. Ameerikas oli sama kontrast valdavalt protestantliku ning demokraatliku Põhja-Ameerika ja diktatuurirohke Keskning Lõuna-Ameerika vahel.

Pilt oli teadagi erinev juba viis aastat hiljem, kui poolenisti protestantlik Saksamaa demokraatiast loobus ning ka Läti ja Eesti läksid Leedu ja Poola teed. Aga ikkagi oli kahanev demokraatiasaar valdavalt protestantlik, Briti dominioonidest Fennoskandiani. Võinuks tollal kirjutada artikli “Demokraatia võimalikkusest katoliku mais” ja leida, et võimalusi napib.

Nüüd on pilt hoopis teine. Demokraatia kipub olema kogu protestandi-katoliku kultuuripiirkonna omapära, Lõuna-Ameerikast Vahemeremaadeni. On teadagi demokraatiat ka Jaapanis, Indias, Iisraelis ja Kreekas, on puudujääke Lõuna-Ameerikas. Aga teemat “Demokraatia võimalikkusest katoliku mais” pole igitahes enam mõtet arutada, sest vastus on selge.

Kesk- ja Ida-Euroopas ilmnes kommunismi varisemisel selge piir. Katoliku-protestandi aladel tulid esimesil vabul valimisel võitjaks demokraadid, ortodoksi ja islami aladel kommunistid. Hiljem on vahe hägustunud, eriti Horvaatia arvel. Aga ka praegu on majandusreformi

koondnäitajas selge vahesein: katoliku-protestandi mail ulatub see Ungari 29,5st Horvaatia 24,0 punktini ja ortodoksi-islami mail algab alles Kõrgõzstani 22,7ga, minnes Türkmenistani 11,4ni.² Muidugi pole turumajandus sama mis demokraatia, ent side on olemas. Poliitiliste ja isikuvabaduste poolest aastail 1999–2000 hindab David Cameron 12–13 punkti vahele kõik piirkonna katoliku-protestandi maad peale Horvaatia (7 punkti), sellal kui ortodoksi-islami maades ulatub see näitav Rumeenia 11st Türkmenistani 1 punktini.³

Püsiv demokraatia pole kuskil palju üle 200 aasta kestnud – kui sedagi. Et ta esimesena jalad alla sai peamiselt protestantlikes mais, seda võivad ehk tuleviku ajaloolased inimkonna 5000aastase kirjutet ajaloo raames vaadata puhta juhusega.⁴ Et demokraatia juurdumine katoliku aladel paarkümmend aastat rohkem aega võttis, kellele see paari sajandi pärast enam korraläheb? Millised on väljavaated, et islamimaad võiksid peatselt ületada selle sama künnise, mille katoliku maad minu eluajal on ületanud? Milliseist maist võiks see alata? Kaasa aitavaiks tegureiks võiksid olla lähedus Lääne-Euroopa demokraatiaile geograafiliselt ja ladina tähestiku kasutamise poolest. See annaks lootust Bosnias ja Albaanias, aga ka Türgis, kestva prantsuse keele mõju tõttu Maro-

² D. R. C a m e r o n, Constitutions, institutions and elections: the politics of economic reform in the post-communist world. Ettekanne Ameerika politoloogiahingu aastakonverentsil, 31.08.–03.09.2000, Washington, DC. Eesti näitaja 27,3; Venemaa Föderatsioonil 20,3.

³ Sealsamas. Eestil 12,5 punkti; Venemaa Föderatsioonil 6.

⁴ Sama hästi võiks demokraatiat seostada ka germaani kultuuripiirkonnaga, frankide järgi nimetatud maalt sakside ja anglosakside poolt vallutatuteni, ja siis filosofoerida, miks protestantism just seal juured alla võttis.

kos, Alžeerias ning Tuneesias ja ladina tähestiku poolest Indoneesias. Kuna korrupsiooniharjumused panevad rahvast kõva kätt soovima, siis peaks suhteliselt madal korrupsioon aitama demokraatiat juurutada. Selles suhtes asuvad Malaisia, Tuneesia ja Jordaania kuskil Eesti ja Kreeka vahel ning Maroko ja Türgi Leedu kandis. Bosnia ja Alžeeria kohta andmed puuduvad. Albaania ja Indoneesia on koos islamimaade enamusega korrupsiooni hiilgemaade hulgas.⁵

Demokraatia alged mittearaabia islamimaais

Islamimaade silt paneb meid eeskätt mõtlema araabia keelega maile, sest araabia keel on *qurann*'i keel ja *qurann* ise sama keeruline tõlkida kui Alliksaare luule. Ehkki nüüdisaraabia murded erinevad klassikalisest araabia keelest sama palju kui hispaania keel ladina keelest, annab see neile keskse koha islamimaailmas. Kaugelt suurem osa moslemeid asub aga hoopis Pakistanis, Indias, Bangladeshis ja Indoneesias. Ja just araabiakeelne tuumik on ehk kõige iseteadlikum ja vähim aldis Euroopa eeskujudele, demokraatia kaasa arvatud. Vaatlen lühemalt mittearaabia maid ja siis natuke pikemalt araabia enamusega maid.

Asukoht, ladina tähestik ja soov euroo-

palikust heaolust osa saada annab lootust Bosniale ja Albaaniale (kui seda korrupsiooni ees ei oleks!). Türgi on Euroopasse ihalenud juba Atatürgist saati, ent rohkem eliidi kui massi tasemel. Tagasilöögid demokraatiale on olnud nii korduvad, et enam ei oska uskuda, kas Euroopa Liitu saamise präänik nüüd midagi muutma hakkab. Pakistanis ja Bangladeshis pole sedagi ergutust ja demokraatiakatsed on aina nurjunud korrupsioonimülkas. Indoneesia praegune esimene katsetus liigub sama teed. Parimad väljavaated seal kandis on multikultuursel Malaisial, vähemalt madala korrupsiooni poolest. Aga mõneti nagu N. Liidus kardab sealne eliit, et demokraatia võib etnilis-usulise tasakaalu rikkuda.

Paradokslikult on mul suhteliselt palju lootust riigi puhul, mida vähemalt USAs peetakse hullima islamiäärmuslikkuse pesaks: Iraan. Võim on küll mittevalitud vaimulike käes, ent selle varjus toimuvad ehtsad valimised võimuvaese presidendi ja parlamendi kohtadele. Ja et neil võita, on vaja kohalikus organiseerimistöös vaimulike omast üle olla. On maid, kus demokraatia on ülalt sisse toodud (Türgi) või tudengirahutuste poolt peale surutud (praegu Indoneesias), kodanikuühiskond aga puudub. Kui siis tudengid muud tegema hakkavad ja eliit pettub, pole midagi, mis demokraatiat toetaks. Tundub, et jagelemine vaimulikega on Iraanis suu-

⁵ W. S a n d h o l t z, M. G r a y, International norms and national corruption. Käsikiri. University of California, Irvine, oktoober 2000. Nende Transparency International'ilt saadud "korrupsioonimulje koondnäitaja" ulatub Taanist (9,4) astmiku korrupsioonivabas otsas islamliku Bangladeshini (1,0). Eestis on see 5,7; Malaisias 5,3; Tuneesias ja Jordaania 5,0; Kreekas 4,8; Marokos 3,9; Leedus 3,8; Türgis 3,7; Lätis ja Venemaal 3,0 ja kõigis teisis andmetega islamimaais alla 2,5 (Albaanias 2,3 ja Indoneesias 1,7).

reks demokraatiakooliks rohujuuretasandil, nii et kui demokraatia seal kord teostub, siis on ehk ühiskond selleks sama küps kui Franco-järgses Hispaanias.

Demokraatia alged araabia mais

On põhjust meenutada, et kõik "araabia maad" pole üleni islamilikud – ristiusku on Liibanonis, Egiptuses (koptid) ja mujalgi. Nad pole ka täiesti araabialikud: väga suur osa marokolasist ning alžeerlasist räägib kodus berberi keeli ja Sudaanis ning sealt lõuna poole läheb pilt vägagi kirjuks, katsugu eliidid araabitseada kui palju tahes. See öeldud, tarvitan sõna "araabia maad" edasi harjumuspäraselt, laias tähenduses.

Valimisi on seal toimunud peaaegu igal maal, tihti aga ühe partei võltsvalimiste näol. Valikuvõimalust mitme erakonna vahel on 1990ndail pakkunud Maroko, Alžeeria, Tuneesia, Egiptus, Liibanon, Jordaania, Kuveit, Jeemen ja Palestiina omavalitsus. Võistlus on paraku olnud piiratud. Marsha P. Posusney iseloomustab olukorda sõnadega *tadaxxul* (sekkumine) ja *tazwir* (tulemuste võltsimine).⁶ Täide saatva võimu püsimine pole ohus, seadusandlik ja kohtuvõim on rangelt piiratud. Opositsiooniparteidel on raske saada leaalset staatust, pääseda ajakirjandusse ja teostada kampaaniat. Valijaid surutakse

häält andma valitsusparteile. Mõnel pool on siiski võimalik, et *ta'adudijja* (mitmeparteistumine) ajapikku süveneb.

Omapäraste valimisreeglite leiutamise on osa mängust. Meelisreeglik on, et võitja saab kõik. Eelistatakse ühemandaadilisi ringkondi või koguni mitmemandaadilisi, kus kõik kohad lähevad suurimale parteile – ja *tadaxxul* hoolitseb selle eest, et peale jääb valitsuspartei. Kui tarvitatakse proportsionaalvalimisi, siis hästi kõrge ülemaalse künnisega – nagu 8% Egiptuses 1984. aastal, kus künnise taha jäänud erakondade hääled pealegi üle kanti edukaimale parteile! Tulemus: väidetavalt 73% häälest ja 87% kohtadest valitsusparteile. Mängud on Egiptuses vaheldunud, ent valitseva partei kohtade määr pole langenud alla 79% ja koos koopteeritud sõltumatutega tõusis 1995. aastal koguni 94%-le.

Kui Jordaania kuningas üle 22 aasta jälle valimised korraldas (1989), vedasid reeglid siiski alt ja soosisid Moslemi Vennaskonda ja teisi kuningale vaenulikke islamiste, kes said 42% kohtadest märksa vähema häälteprotsendiga. Eriti demokraatiameelne see ringkond polnud. Järgmisteks valimisteks (1993) tegi valitsus siis reeglid, mis soodustasid suguharulist kilustumist, ja tõmbas islamistide toetuse alla 25%-le.

Palestiinas sai *Fatah* 1996. aastal 30% häälest, ent 58% kohtadest. Jeemeni lõunaosas sai sotsialistlik partei 57% hää-

⁶ M. P. P o s u s n e y, Multi-party elections in the Arab world: institutional engineering and oppositional strategies. Ettekanne Ameerika politoloogia ühingu aastakonverentsil, 31.08–03.09.2000, Washington, DC. See on peamine allikas, mida olen käesolevas peatükis kasutanud.

test ja 95% kohtadest (1993). Tuneesias sai valitsev "Demokraatlik põhiseaduslik koondis" esimestel valikuga valimistel (1989) kõik kohad ja 1994. aastal veidi vähem (88% kohtadest) ainult seepärast, et 12% oligi reserveeritud teistele parteidele. 1999. aastal tõsteti see määr koguni 20%le, just nagu suuremeelselt – ja *tadaxxul*'i ning *tazwir*'i tõttu valitsusele täiesti ohutult.

Kõige kauem on mitmeparteivalimised toimunud Marokos (1963. aastast saadik). Mil eales aga kuningameelsed ohtu on sattunud, on parlamendi tegevus katkestatud ja reegleid muudetud. Vältides omavahelist võistlust, saavutasid kaks peamist opositsiooniparteid 1993 kokku 45% otse valitud kohtadest ja 1997 nad isegi edestasid valitsusblokki. Selleks ajaks oli aga paigale pandud ka kaudselt valitud teine koda, kus valitsuse ja opositsiooni suhe oli 76:44. Võibolla on Maroko siiski lootustandvaim araabia islamimaade hulgas. (Jätan kõrvale segase pildi poolkristlikus Liibanonis.) Prantsuse mõju Marokos on endiselt tugev, mis tähendab sidet demokraatlike maadega. Korrupsioon on suhteliselt mõõdukas. Vanim opositsioonierakond *Istiqlal* (Vabadus) on püsinud juba Prantsuse okupatsiooni ajast saati.⁷ Ja vastandina naaberriik Alžeeriale

ei näi olevat suurt riski, et vabul valimisil võidaks demokraatiavastane fundamentalistlik vool.

Üldisemalt iseloomustavad siiski mängu araabia maades Alžeeria presidendivalimised aprillis 1999. Kõik hakkas peale nagu päris. Oli seitse kandidaati, kellest mõned pöördusid valijate poole ka berberi kabiili keeles. Ajakirjandus oli just nagu vaba, kampaania üldtoon positiivne. Siis tuli *tadaxxul*. Valimiste eelõhtul teatas ühe kandidaadi esindaja kuue kandidaadi nimel: "Me tõmbume tagasi presidendivalimistest ega tunnusta nende tulemust."⁸ Kandidaadiks jäi ainult sõjaväe lemmik Abdelaziz Bouteflika, kes sai 73,8% häältest. (26,2% valijaist andis hääle teistele kandidaatidele nende loobumise kiuste.) Ametlikult osales 61% valimisõiguslikest, ajakirjanike hinnangul aga mitte üle 30%.

See juhtum ilmestab opositsiooniparteide üldisemat dilemmat, kes seisavad silmitsi väänatud valimisreeglite ja -vahenditega: kummaga saavutab rohkem, kas boikoti või osalemisega? Mõlemat on proovitud. Posusney kokkuvõte on järgmine.

Et demokraatia tuleks siin uuritud maile, peaksid teostuma mitmed reformid, mis lähevad kaugemale kui üksnes võist-

⁷ Tollal Marrakechis elades oli mul võimalus näha, kuidas järeltensuuriga ajaleht välja näeb. Prantsuse võimud lubasid *Istiqlal*'i ajalehel ilmuda, ent pärast ladumist lõikasid ebameeldiva välja. Ikka kaks rida teksti ja siis valge laik teatega, et "12 rida tsenseeritud" ja "1 foto tsenseeritud". Ainus artikkel, kus mingi sisu järele oli jäänud, oli protest selle vastu, et prantsuse kolonialistid kõiki meessoost marokolasi Ahmeddiks ja naissoost Fatnaaks hüüavad. Mõtlesin, et ebameeldiv küll, aga vähemalt sirgjooneliselt avalik tsensuur, võrreldes vene võimu iseenast häbeneva tsensuuriga kodumaal. Iseseisvuse võitles välja *Istiqlal*, ent selle viljad oskas kuningas endale haarata.

⁸ Y. B o u a n d e l, The presidential election in Algeria, April 1999. *Electoral Studies* 20 (märts 2001), lk 157–163.

lusega valimiste lubamine. Isiku- ja rühmaõiguste austamine peab saama tõeliseks ja täitevvõimu kõiki piire ületavat voli peab kärpima. Monarhia is peab täitevvõim siirduma valitava tsiviilameti kätte.

Mitme parteiga valimisi pole araabia valitsejad algatanud mitte selleks, et samuda nende sihtide poole, vaid selle tõkestamise vahendina. Ometi võivad siin vaadeldud piiratud valimiste avakatsed osutada kivideks, millele astuda teel demokraatia poole. Seostades oma legitiimsuse valimisvõistlusega, annavad autoritaarsed valitsejad demokraatlikele aktivistidele võimaluse mitte ainult osaleda valimisel, vaid ka vaidlustada piiranguid, mille raames opositsioon peab tegutsema.⁹

Piibel, koraan, šariaat ning demokraatia

Kui omal ajal Läänes katsuti ühiskondliku olukorda N. Liidus selgitada marksismi pühakirjade varal, soovitasin katsuda seletada Lääne ühiskonda piibli varal – et selgeks saaks, kui lootusetu säärane üritus on. Mahukais pühakirjus leidub alati seda ja teist, seletamaks ja õigustamaks kõike, orjusest vabaduseni.

Natuke keerulisem on olukord islami puhul, kus *qurann*ile lisandub *šari'at*,

üksikasjalik käitumis- ja haldamisnormide kogu. Ei piiblile ega koraanile ainuüksi saa rajada haldamist, lisamata olulisi sätteid, mille kohal pühakirjas on valged laigud. Šariaadile aga põhimõtteliselt saab; seda on katsutud teha ja küllap katutakse edaspidigi. Seda omapära on esile toodud väitmaks, et demokraatia on islamiga vastuolus ja seni, kui püsib üks, ei saa teostuda teine.

Maal, mille piiskop Albert ligimesearmastuse õpetuse sousti varjus kuulutas vallutatavaks Maarjamaaks, võiks aga arvestada loovama võimalusega. Kui läänemaailm on suutnud säilitada ristiusu vorme ilma täht-tähelt uskumata, et maailm loodi seitsme päevaga, siis on põhjust mõõnda, et valikulisi tõlgendusi on ehk võimalik rakendada ka teistes kultuurides. Ma ei tea, kuidas moslemid polaarjoonest põhja pool ramadaani paastu teostavad, kui päike kuu aega ei looju, enne loojumist aga süüa-juua ei tohi. Aga küll nad midagi leiavad. Rääkimata siis demokraatia õigustamisest, kui tuntakse, et see on vajalik suund.

Mis on võimalik, ei ole alati paratamatu. Praegu paistab siiski, et demokraatial on külgetõmbejõudu, mis võib ulatuda ka islamimaile. Kui peaksin nimetama kolm esmakandidaati, siis oleksid need Bosnia, Maroko ning Iraan.

20.12.2000

⁹ M. P. P o s u s n e y, Multi-party elections in the Arab world, lk 18.

JAAN KAPLINSKI

LÄHIS-IDA KILDE

1993. aasta detsembris oli mul võimalus president Meri saatjaskonnas külastada Jordaaniat, Kuveiti ja Türgit. Omal ajal õppisin natuke araabia keelt, mis jäi aga pooleli nagu paljud muud asjad elus. Siiski teadsin reisikaaslastest ainsana midagi Koraanist ja araabia kirjandusloost ja sain mõnest sõnast ka aru. Muidugi ei näinud kõrge ametliku delegatsiooni liikmed eriti palju igapäevasest elust ega suhelnud inimestega tänaval, kui tunnine jalutuskäik Kuveidi turul, tõelisel idamaisel süq'il välja arvata. Muljeid oli aga palju ja neist kirjutasin kuu aega hiljem väikese põimiku, millest mõned katked omal ajal avaldas *Eesti Ekspress*. Nüüd põimikut üle lugedes leian, et ümber teha teda enam ei tahaks – liiga palju on aega möödunud, värsked muljed, mille järgi lugu kirjutatud, on tuhmunud ja rohkem pole võimalusi olnud araabia maid külastada. Tegin vaid mõned pisiparandused, jättes teksti põhi-osa muutmata. Niisiis: ühe korraks poliitikasse eksinud kirjaniku põgusad muljed araabia maast ja maadest.

1

Erwin Panofsky on võrrelnud üksikasjaliselt gooti arhitektuuri ja skolastikat. Arhitektuur on talle materialiseeritud ajavaim. Ma olen ise mõeld, et soomeugri vaimu väljendus aines on ornament, kus kõigest – metsapuudest, inimestest või

põhjapõtradest saab geometria. Sama toimub soomeugri vanades lauludes, olgu need hantide eepilised või eesti naiste "lüroepilised" laulud. Süngi upub sündmustik, tõeluses toimunu, poetikasse, alliteratsioonide, assonantside, paralleelismide geometriseeritud rägastikku. Kuidas ainestub araabia vaim? Eks siis arabeskidena, ornamentidena, kus kirjad ja mustriid sulavad kokku hüperornamendiks, keeruliseks võrgustikuks, mis võib esimesel hetkel mõjuda kaootilisena, lähemalt silmitsedes aga avastada, et ta on väga korrapärane. Kõik jooned kohtuvad, põimuvad üksteisest läbi, tulevad algusse tagasi. Kui soomeugri ornament on alguse ja lõputa liikumine, kus põhiteemat aina varieeritakse, siis arabeskid on lõpetatud. Soomeugri lõngale vastab siin kera, kassikangas. Niisama on ka araabia kõige kuulsam jutukogu "Tuhat ja üks ööd", kus kaootiline jutumaterjal on kavalasti ühendatud ühte Šahrazādi raamloo abil. Araabia vaim on oma kõrghetkedel suutnud ühendada kaose ja ranguse, korrapära ja korrapäratuse. Pole siis ime, et nad saavutasid nii palju matemaatikas, mis ongi püüdnud neid kaht asja kokku viia.

2

Selline ühendamatu ühendamine on ka Koraan, raamat, mis muslimitele vähemalt ositi on Jumala otsene ilmutus, Tema

Enda viimane ja kõige tähtsam sõnum meile, inimestele, enne kõike aga araablastele. Kuidas saab lõpmatu avalduda lõplikus? Ei kristlased ega muslimid leia sellele lõplikku filosoofilist vastust, vastus on konkreetne, materiaalne. Ühel juhul Jumala inimeseks sündind poeg Jehošuah, teisel juhul raamatuks saand Jumala sõna.

Koraan erineb Piiblist kõvasti. Piibel on eepika, jutustus Jumala valitute teest läbi aja selle algusest lõpuni, igavikust igavikuni läbi vintsutuste, eksituste, heitluste, meelegeite ja lootuse. Piibel on Ajaraamat, nagu paari tema osa eestikeeli kutsumaksegi. Koraan on ajatu raamat, ta ei jutusta sündmusi. Iisraeli ajalugu jutustatakse seal näidetena kas tõestuseks, et juudid on seda moonutand, või selleks, et näidata, kui vägev on Allah hirmu ja armu jagades. Aga Koraanis on ajalugu pluskvamperfekt, midagi, mida meenutatakse ise väljaspool olles. Allah on teind seda ja seda ja seda, Allah on suur. Koraan on kirjutatud igavikule, temas peegeldub igavik, mitte aeg ja ajalugu.

Koraan võib meile meenutada samuti arabeski, mošeeseinu, mida katavad otsatult korduvad ja põimuvad sõnad ning laused, mis kordudes ja põimudes saavad ornamendiks ja omandavad tähenduse, mida neil iseseisvalt ei ole, hüpertähenduse.

Pole ime, et islamimaailmas on oluliseks peetud Koraani laulvat retsiteerimist ja päheõppimist. Koraan on igavikuline, ta peab olema tervikuna meile kättesaadav, meil peas, et tabaksime temas peituvad peened seosed, need ornamentaalsed niidid, mis seovad kokku mõtted, laused, värsid ja 114 peatükki – suurat.

3

Nii ei saa Koraani, islamit, kuid ka mitte araabia kultuuri ja araabia maailma jagada lahtisteks juppideks ning neid siis analüüsida. See maailm siin on nüüdki veel terviklikum, integreeritum kui meie oma, mida saab lihtsamini jagada riikideks, õpetusteks, koolkondadeks. Siin on kõik veel seotud ühte, piirid on veel vähem olulised kui need peened ühendusiidid. Tänapäeva araabia intellektuaalid on sageli sündind-kasvand ühel maal, õppind teisel ja töötand kolmandal. Kirjakeel ja islam ühendavad rahvaid ja inimesi. Nassereri-aegne panarabism on küll taandund, aga ikka veel on kahtlane rääkida Jordaania ja Kuveidi luulest. Praeguse hetke kuulsamaid araabia luuletajaid Abdul Wahhab al-Bayati on pärit Iraagist, aga pidi praegu elama Ammanis. Ja paarsada aastat tagasi polnd praegusi riike olemas, araabia vaim, araabia luule ja proosa aga oli.

4

Araabia ja laiemalt islami maailma seob ühte rituaalne side. Usklikumad palvetavad viis korda ööpäevas Meka poole: seda võib teha mošees, aga ka igal pool mujal, kuhu saab palvevaiba laotada ja sellel Meka poole kummardades ettenähtud salmid lugeda. Palveajad on määratud ja neid tuletab muslimitele meelde minaretist hüüdev muezzin, keda nüüd küll füüsiliselt asendab võimendus. On kummaline, tõesti religioosne elamus, kui õhtuhakul seisad linna kohal mäel, kus kunagi oli roomlaste kants, nüüd on arheoloogia muuseum, vaadates Ammani tulesid, ja äkitselt hakkab kümnetest, isegi

sadadest minarettidest kostma palvele-
hüüd. See on ka omamoodi helivõrgus-
tik, mis seob ühte linna ja tema elanikud,
ühendab aga mõneks viivuks ammanlased
teiste inimestega, teiste muslimitega samas
ajavöötmes. Igavik, jumalik tuletub end
meelde, hõljub leelutatud usutunnistuse-
na ja Jumala kiitusena suurlinna kohal nagu
helisev ämblikuvõrk ja hajub siis lõuna-
maa öösse. Midagi temast jääb aga vaa-
tajas-kuulajas kauaks kumisema.

5

Jordania kuningal ja Kuveidi emiiril
(emiiri tiitel on kuninga omast madalam
nagu Euroopas vürstitiitel) on külaliste
tarvis paleed, sisuliselt lihtsalt luksusho-
telligid, mille tubades võib leida Koraani,
palvevaiba ja kuskile, näiteks lauale mär-
gitud noolekese, mis tähistab *qibla*'t,
suunda Mekale, kuhu palvetav muslim
peab oma näo pöörama. Sellel maailmal
on veel olemas keskpunkt, maailma naba,
omphalos, mida uskusid paljud muistsed
rahvad. Hiinlasedki nimetasid oma maad
"Keskmiseks riigiks" pigem geograafilises
kui poliitilises mõttes. Hiina lihtsalt asus
nende meelest maailma keskaigas.

6

Kuigi me nüüd ei fikseeri ametlikult maa-
ilma keskpunkti, on ta siiski olemas, kas
või meie kaartides ja väljendustes. Üks mu
tuttav Norra geograaf on näidand, kuidas
eurooplased järjekindlalt paigutavad kaar-
di keskaika Euroopa. Mõnelgi puhul see
moonutab teisi piirkondi, vähendab nen-
de pindala ja kaju.

Meie jaoks on Lähis-Ida keskpunktist
idas, Ameerika läänes. Soome on kuskil

üleval kõrgel ja Egiptus all vasakul. Mu
kaasa oli Hongkongis näind kaarti, mille
keskel oli tohutu Lõuna-Aasia ja ülal ääres
pisike kõverik Euroopa. Meile oli tagasi
tehtud, mis meie oleme teistele teind.

7

Meie kujutluses on araabia maailm mar-
ginaalne. Teame temast vähe, heal juhul
seda, et Muhammad (Muhamed, Mo-
hammed) läks kunagi Mekast Mediinasse,
et meie numbreid kutsutakse araabia
numbriteks, et araablased sõidavad kaa-
melitega, ei joo viina, sõdivad juutidega
ja lasevad diktaatoritel end valitseda.
Tsiviliseeritud maailmale on neist rohkem
häda kui kasu, õnnetuseks on neil palju
naftat ja raha, mispärast tuleb nendega
tegemist teha. Usun, et detsembrikuus
1993 Jordaanias ja Kuveiti külästand Eesti
delegatsioonis oli sedamoodi mõtlejaid
ka, õnneks nad ei avaldand oma seisukoh-
ti kohapeal valjusti. Ühele mehele, kes
päriskas, kas kõik on araabiakeelne või tõl-
gitakse midagi ka mõnda kultuurkeelde,
ei saand ma jätta nimetamata, et araabia
kirjanduslugu algab kuuendal sajandil ja
pole seitsaadik katkend.

8

Olen aru saand, et piir lõunapoolse ja
põhjapoolse Euroopa vahel on mõnes
mõttes olulisem kui piir Euroopa ja Aasia
vahel. Vahemeremaad on isekeskis sarna-
semad kui Euroopa maad. Rootslasel ja
eestlasel on vähem ühist sitsiillasega kui
sitsiillasel araablasega. Mitmeid kordi on
Vahemeremaad kuulund ühte impeeriu-
mi, alguses Rooma, siis Bütsantsi, siis
kalifaadi võimu alla. Araablased valitsesid

mõnda aega ka Sitsiiliat ja Lõuna-Hispaaniatki. Mis on Vahemeremaal siis erilist? Muidugi loodus, mis suvel kõrbeb põuas ja talvel kosub vihmade käes. Vahemeremaal on ka mägisemad kui Alpi-de-tagune Põhja-Euroopa. Inimesed on siin tumedaverelisemad ja nende kombed teistsugused. Perekond, suguvõsa ja üldse kollektiiv on indiviidist tähtsamad. See, mida nimetatakse läänemaiseks individualismiks, on pigem Põhja-Euroopa individualism, nähtus, mis saab sündida seal, kus asustus on hajali, kus veel hilja-aegu on olnud palju puutumata maad. Aleksis Kivi seitse venda said minna metsa, et seal omaette olla ja talu rajada. Kreeklane, itaallane või araablane sedasi teha ei saa. Kreekas, Itaalias, saati veel Araabias ei ole kuigi palju metsa. Seal on mägesi ja kõrbe. Mõni araabia maa ongi tükk kõrbe, kus on paar linna ja paar oasi, nüüd muidugi ka naftapuurauke ja torujuhtmeid.

9

Iga rahva traditsioonis on vist olemas vastandus loodus–kultuur (*natura–cultura*), vastandus inimese loodud ja kujundatud ning inimesest sõltumatu, oma reeglite järgi elava ning areneva maailma vahel. Meil on loodus mets. Mis pole kultuurne, on metsik. Metsas olid metsahaldjad, metsavaimud ja metsavennad. Inimene, kes ei taha linnas elada, läheb metsavahiks. Puhkuse juurde kuulub metsa seente ja marjade korjamine.

Hiinlasele on loodus mäed. Tsivilisatsioonist eemaldunud inimest kutsutakse seal *shan-ren*, see on “mägimees”, igasugu taolased ja muidu veidrikud läksid seal

mägedesse.

Araabia maailmas on loodus kõrbe. Kõrbes elasid metsloomad, tondid ja vabad inimesed, kes vahel linnarahvaga kauplesid, vahel nende karavane röövisid. Erakud läksid kõrbe nagu Ristija Johannes ja hulk igasugu kristlikke pühamehi.

10

Paikne asustus saab olla ainult seal, kus taimi kasvab küllalt tihedasti. Siis on võimalik pidada põldu ja hoida kariloomi kuskil laudas või tarandikus. Kõrbespoolkõrbes on taimestik nii hõre, et põldu ei saa pidada ja kariloomadega tuleb rännata ühest kohast teise. Inimesi, kes nii viisi rändavad, nimetataksegi rändrahvaks või nomaadideks. On selge, et inimesed ei ole nomaadid sellepärast, et see oleks neil veres, et nad lihtsalt ei kärsi paigal püsida. Rändrahvad rändavad koos oma loomadega. Pole ka õige, et neil ei ole kodu või kodutunnet. Nomaadi kodutunne on lihtsalt teistsugune. Paikkond, kus tema suguvõsa oma karjadega liigub, on väga suur. Aga tavade järgi on see tema suguvõsa oma ja sinna pole võõrastel ilma loata asja. Oma suure rännumaa maastiku tunneb nomaad väga hästi. Ta teab esivanemate haudu, allikaid, puid, kive, käljusid, mäletab paika, kus ta tabas mõne looma, kus pääses röövlite käest, kus lahkus armsast neiust. Ka nomaadil on koduigatsus, igatsus oma kõrbe, oma karjamaade, oma esivanemate haudade ja telgiasemete järele. Piirid on kõrbes teistsugused kui mujal, kus kõik maa on väärtuslik. Liivakõrb, kus miskit ei kasva, polnud miskit väärt ja seda polnud mõtet piiridega jagama hakata. Mida jagati, olid

karjamaad, kaevud, allikad, kõik see, millel oli väärtust. Sellest on tulnud paljud tänapäevased probleemid ja konfliktid araabia maades ja Põhja-Aafrikas. Kõrbe-maa, mida keegi omaks ei soovind pidada ja kus selgeid piire polnd, sai äkitselt väärtuseks, kui sealt hakati leidma õli ja muid maavarasi. Õliallikad tuli samamoodi ära jagada kui veeallikad. See jagamine aga sünnitas küllalt tüli ja pahandust. Täpselt tõmbamata piiridest süttisid sõjad Iraagi ja Kuveidi, Iraani ja Iraagi, Liibüa ja Tšaadi vahel.

11

Araabia nomaad on beduiin. Beduiinide luule on kõige vanem araabia kirjandus, mida me teame. See ei ole tavalises mõttes primitiivne luule: tema konventsioonid on väga keerulised, keel tohutu rikas. Beduiini armastusluule konventsioon nägi ette, et alguses kirjeldatakse ratsaniku või karavani hommikust lahkumist leeriplatsilt, nähakse vaimusilmil viirastust kallimast, nukrutsetakse tema järele, siis järgneb kaameliretk läbi kõrbe, kus saab kaamelist, muudest loomadest ja maastikust kirjutada.

Beduiini luule ja luulekeel jäävad araablastele suureks eeskujuks. Kalifaadi kuldajal, kui suurlinnad Basra ja Bagdad olid täis inimesi kõigist maadest, kes omal viisil araabia keelt rääkisid või purssisid, läksid mõned luuletajad mõneks ajaks nomaadide juurde kõrbe, et seal vana puhast keelt õppida ja suurlinna kärast ning kõlvatusest eemal olla.

12

Beduiine nägime ka meie, kui meid viidi helikopteritega vaatama Petra muistset

linna. Ülalt paistsid paar korda pikad mustad telgid ja nende juures tillukesed inimeste ning lojuste kogud. Niisugused olid need telgid enne Muhamedigi. Petra ümbrusse on Jordaania valitsus ehitand beduiinidele paar asulat – korralikud kivimajad, mille ümber sagib hulgakesi tõmmusid lapsi. Beduiin on keskmiselt tõmmum kui linna-araablane. Temas on ehk rohkem Aafrika verd, kuigi seda on ka Ammani või Kuveidi elanikkude seas üllatavalt palju. Nahavärvi pole islami-maailmas kunagi eriti oluliseks peetud ja musti oli vanasti ja on nüüd kõrgetes ametites.

Kuidas kohanevad beduiinid kivimajades? Seda ei olnud juhust küsida. Aga küllap kohanevad vähehaaval. Tegelikult on selline kohanemine semiidi rahvaste ajaloos vana protsess, nomaadide paiksessaamine ongi semiitide ajalugu. Laine laine järel tuli neid kõrbetest ja mägedest viljakamatele aladele, linnadesse. Nii tekkisid nende esimesed riigid – Akkadi, Paabeli (see eesti sõna on originaalile – Baabili – lähemal kui kreekapärane Babülon), Assuri. Araablased olid ühed viimased, kes kõrbest tulid ja oma suure riigi löid. Kõrbega on nad aga seotud praeguigi. Üks Kuveidi riigiametnik rääkis, et ta läheb oma perega igal kevadel, kui on vihma ja lilled ning rohi tärkavad, paariks nädalaks kõrbe. Nüüd, pärast Lahesõda ei saa Kuveidi kõrbes vabalt liikuda, sest mõnel pool on veel salamiine – siis minnakse Saudi Araabia poolele.

Loomulik on, et ajalooteaduse rajaja, põhja-aafriklane Ibn Haldun (1332–1406) nägigi ajaloos kahe jõu – nomadismi ja paiksuse konflikti ja tasakaalu.

13

Nii Jordaania kui Kuveidis on see protsess käimas ja inimeste seos nomadismiga, kõrbe, beduiinide ja kaamelitega veel üsna värske. Jordaania on beduiinide ja palestiinlaste riik, kes on siin omavahel paar korda veriselt kokkugi põrgand, nüüd aga rahu koos elavad. Pole ju Jordaania ajalooliselt omaette riik, ta on tekkinud paljude juhuste kokkumängus. Kui araablastes Esimese ilmasõja aegu türklaste vastu üles tõusid ja oma vabadussõda pidasid, mõlkus neil meeles Araabia riigi rajamine. Seda ei lasnd inglased ja prantslased sündida: nemad jagasid rikkamad Araabia alad omavahel: Süüria sai Prantsusmaale, Iraak, Palestiina ja Jordani-tagune (Transjordaania) Inglismaale. Araablastele jäid kõrbelisemad alad – Saudi Araabia ja poolsaare kirdeosa emiraadid, mis nüüd Araabia Ühendemiraatideks on liitunud. Allah tahtis, et asjalugu hiljem pöördus – imperialistid lahkusid ja Araabia kõrbest leiti ilmtohutud õlilademed. Endised purvaesed ja poolkirjaoskamata kõrbeelanikud ujuvad nüüd raha sees. Nad ehitavad paleesi, jäähalle, kus saab hokit mängida, kui väljas on +40 kraadi kuuma, ostavad kõige kallimaid luksusautosi ja lasevad ülesse saata TVsatelliite.

14

Küsisin ühelt Jordaania ministrilt, kas nafta pole neile uusrikastele riikidele olnud pigem õnnetus kui õnn; kas jordanlased ei peaks olema Allahile tänulikud, et neil pole veel maaõli leitud. Tema oli sihukese arvamisega täitsa päri ja ütles, et nüüd on jordanlased õppind õppima ja töötama. Kergesti saadud rikkus kergesti ka kaob,

vaevaga tulnud rikkus kestab. Nüüd võiks isegi naftat leida. Jordaaniast jäi minul igatahes soe ja positiivne mulje. Tundub, et see maa on sõna õiges mõttes arengumaa. Siin on rahval peale tavalise argitöö kolm muud põhitegevust: õppimine, ehitamine ja sõjaväeteenistus. Õppima pidavat Jordaania umbes veerand elanikkonnast, mis on suhteliselt noor, nagu araabia maades ikka. Kahekümnest tuhandest üliõpilasest on veerandi jagu välismaal. Selle noore intelligentsi olemasolu annab end mõnel pool tunda: Kõrgemas Teaduse ja Tehnoloogia Nõukogus oli meeldivalt ideederohke ja entusiastlik õhkkond. Kuna Jordaania on suured põlevkivivarud, arutati, kas oleks siin Eestiga koostöövõimalusi. Jordaania saaks õppida araabia keelt ja kirjandust: Ammani ülikoolis on vastav teaduskond välismaalastele. Ja Jordaania on ka üht-teist tehtud kolme “Aabrahami religiooni” – islami, kristluse ja judaismi dialoogi korraldamiseks. Ehitamise hoog paistis ka igal pool: vanu lobudikke ja traditsioonilises stiilis maju oli õige vähe, kõik oli uus, osalt veel pooleli ja tellingutes.

15

Mis mulle jordanlastes meeldis, oli nende huvilisuus ja soojus. Olen igasugu inimestele rääkind Eestist ja enamik neist on mu juttu viisakalt kuuland: ehk kõige ükskõiksemalt ja hajameelsemalt prantslased ning ameeriklased. Kuid jordanlastega ei tekkind tunnet, et nad sind paljalt viisakusest kuulavad. Millegipärast huvitas Eesti neid tõepoolest. Küllap saaksime nendega häid suhteid pidada, aga kahjuks oleme teineteisest kaugel, nii et

kaubavahetuski on problemaatiline. Võik-
sime Lähis-Itta müüa metsamaterjali,
mööblit ja toitu, aga selle transport läheb
kalliks ja võtab maha konkurentsivõime,
mis meie kaubal muidu odavuse tõttu
oleks. Aga head suhted ühe Lähis-Ida
südames oleva riigiga ei tee meile kindlasti
halba. Eriti kui veel oleme heas vahekor-
ras ka Iisraeliga.

Jordaanlaste juures oli sümpaatne, et
nad ei rääkind Iisraelist hambaid kirista-
des, vaid vaoshoitult. Pahameelt tekitas
näiteks see, et Iisrael saab lõviosa Lääne
abist, mis Lähis-Itta jõuab, ja et Iisrael ei
lase jordaanelastel okupeeritud läänekalda-
aladega vabalt kaubelda. Mõõdukas pa-
hameel, kui nii öelda.

See mõõdukus avaldub ka Jordaanias
sisepoliitikas: 1993. aasta sügisel peeti siin
vabad valimised, kus islami äärmuslased
ei saand kuigi suurt toetust. Paistab, et
Jordaania poliitikuid ja haritlasi see rõõ-
mustas. Nad on nüüd kindlad, et neil on
kõige õigem retsept äärmusluse vastu:
demokraatia masinavärk, milles pöörased
kiiresti vahele jäävad. Eelmistes valitsustes
olnd paar fundamentalistist ministrit, aga
nood olid oma tööga kehvasti hakkama
saand ja rahva toe kaotand. Võisin kaa-
sa kiita, et meil Eestis on äärmuslastega
umbes samamoodi juhtund.

16

Sõjaväe kohalolekut näed Jordaanias
kõikjal. Eesti presidendi tee ääres oli neid
ohtralt, iga poole kilomeetri taga seisis
džiip raskekuulipildujaga. Niinimetatud
külalistepalee oli lausa sõjaväelaager, kus
asus mitu kasarmut ja mida piiras traat-
tara vahitornidega. Kui mõelda, pole siin

miskit imelikku: olime paigas, mis aasta-
kümneid on olnud maailma suurte konf-
liktide lõikepunkt, kus alles nüüd pinge
hakkab taanduma.

Jordaania sõjavägi, vähemalt see osa
temast, mis kõrgeid võõraid saadab ning
vastu võtab, on esinduslik. Beduiin on
sündinud sõjamees, talle meeldivad rel-
vad, kihutamine hobusel või sõjamasinal
ja nagu paistab, ka militaarne rituaal,
igatahes on aukompaniis pikad sirged
poisid, kes oskavad hiilgavalt marssida ja
valvel seista.

17

Islamit on peetud sõjakaks religiooniks
vastandina rahumeelsele kristlusele. See
ei ole päriselt nii, vähemalt ei olnud nii
minevikus. Kui mõelda, mis rahvast on
pärit Muhammad, tuleb teda küll pidada
pigem rahu, mitte mõõga toojaks, sest
tema suutis lõpetada kõrbehõimude lak-
kamatud sõjad, röövretked ja kokkupõr-
ked ning suunata nad ehitama tsivilisat-
siooni, mis teiste hulgas erilise sõjakuse ja
sallimatusega silma ei paistnd. Sõjakaid
rahvaid on olnud nii muslimite kui krist-
laste hulgas, isegi hinduistide hulgas, nagu
Nepaali kuulsad gurkhad. Sallimatuse
maailmarekord aga kuulub ilmselt nende-
le, kes end kristlasteks nimetavad. Hispa-
nias ei tegelend maurid inkvisitsiooni ja
etnilise puhastusega nagu maa tagasi val-
lutand katoliiklased. Seda traditsiooni on
jatkand teised, nüüd katoliiklastest hor-
vaadid ja ortodoksidest serblased. Mus-
limi-enamusega Bosnia oli kõige tolerant-
sem riigike Jugoslaavia varemotel, kuni
vägevad naabrid teda lammutama ja et-
niliselt puhastama asusid.

18

Bosnia veresaun jätab Euroopast Lähis-Idas halva mulje. Paljud usuvad, et see ongi eurooplaste katse serblastest timukate abiga muslimid kontinendilt välja puhastada, mida tõestab Lääne soovimatus neid timukaid kuidagi ohjeldada. Sellest oli juttu Jordaania, Kuveidi turul aga oli näha putkasi, kus TVkraanilt näidati videoid serblaste hirmutegudest, saateks leelutatud koraanivärsid; samas korjati bosnlastest ohvrite heaks raha. Bosnia on and mõned head trumbid islami äärmuslaste kätte, kes neid Egiptuses ja Alžeerias ei kõhkle kasutamast.

19

Nii on Lääne-Euroopa prestiiž islamimaailmas väga madal. Ameerika prestiiž on mõnel pool ehk veel madalam, sest mood Ameerika imperialistidest globaalseid patuoinaid teha elab seal veel edukalt edasi. On aga silmatorkavaid erandeid nagu Kuveit. Seal võib näha poekestes seinal kõrvuti Tema Kõrguse emiir Jaber Al-Ahmad Al-Sabahi ja Tema Ekstsellentsi president George Bushi näopilte. Ja polnd põhjust arvata, et nad oleks seal olnd võimude käsul, vastu poepidajate tahtmist. "Kõrbetorm" tõi siis USAle vähemalt ühe tõelise liitlase araabia maadel. Paraku on Kuveit pisike, kuigi rikas maa. Suurematel maadel nagu Egiptus, Süüria ja Alžeeria, Iraagist rääkimata, pole Ameerika rahva seas kuigi populaarne.

20

Kuveitlased ei ole enam Vahemere-rahvas, nemad kuuluvad juba teistsugusesse maailma, mis meile on võõram. Kuveit on

näide äkki rikkaks saand riigist, kus rikkust on rohkem kui oskust teda kasutada. Kuigi ta ei ole selles vallas sugugi äärmuslik näide. Kuveidi ärimehed on naftarahasi hoolega investeerind ja praegult on riigil juba rohkem tulusi neist investeringutest kui otse õli müügist. Rikkus on aga näiteks soodustand importi ja pärssind oma käsitöö ja tööstuse, nii et Kuveidi turul – suukil – ei olnd leida midagi kohalikku. Kõik vaibakesed ja muud asjad, mida tihti suveniiriks ostetakse, olid pärit Pakistanist, Indiast, Iraanist või mujalt. Mul oli hea meel, et olin ostnd paar suveniiri Jordaaniast, Petra varemete juurest, kus beduiinid müüsid tõelist ehtsat käsitööd.

21

Kõrbega me Lähis-Idas tegelikult ei koh-tundki. Ainult Petras oli ta päris lähedal, kuid see polnd päris kõrb: mäenõlvadel olid tärkamas tulbid, oli ka puid-põõsaid. Õiget kõrbe nägime helikopterilt, kui Ammanist Petrasse ja tagasi lendasime, ning lennul Kuveiti üle Saudi Araabia. Sedasi maastikku ülevalt kõrgelt seirates saad aru, et meie keeles ei ole kõrbe jaoks õigeid sõnu, nagu vist araabia keeles pole õigeid sõnu raba jaoks. Kõrb on uskumata vaheldusrikas. On kõrbemäed Surnumere lähedal, seal, kust viiskümmend aastat tagasi leiti kuulsad Qumrani käsikirjad. On liivakõrb, kivi-kõrb, soolakõrb, savikõrb, on vadid, voolunõvad, mis vihma-ajal saavad vett täis ja muutuvad jõgedeks. Oli näha, kui võimsad on vahel need üürikesed jõed: nad olid mägedest alla toond terved väljatäied kruusa ja liiva, vett oli aga põuaaja lõpupoole vaid mõnes

nõvas – paar pruunikat lompi, mille ümber seisid puud ehk tamariskid, aga seda ei olnud ülevalt kõrgelt näha.

Kõrbes on geograafia ja geoloogia peaaegu üks ja seesama: siin paistab maa alasti olekus, nii nagu ta on, ilma taimestikuga ja inimasustuse katteta. Harvad põõsad ja kevadel puhkevad lilled ei suuda seda maa alastust peita, pigem rõhutavad seda veel rohkem nagu sünnimärgid inimkeha alastust.

— Kui oled kõrbe kordki lähedalt näinud, mõistad, et maa on tõesti ilus. Mõistad ehk paremini neid inimesi, kes on kõrbes ja kõrbeservas kasvand. Ja mõistad, et ka kõrbe järele võib igatseda, nagu igatsetakse metsa, mere või põldude järele. Ning inimene, kes on kõrbes või kõrbeservas kasvand, ei unusta kõrbe ja kõrbe vaimu kunagi, see vaim elab edasi temas ja tema kultuuris. Ka tema religioonis.

RACHID MIMOUNI

TANGERI PÄEVAKAJA

Neljapäev, 20. jaanuar 1994

Kingaviksijate ülistus

Euroopas on tänapäeval võimatu lasta oma kingi viksida. Kui majanduslik areng ületab teatava läve, toob see kaasa nn väikeametite surma. Ometi pakuvad need palju ilusat, kui välja arvata taskuvargad. Täitsa tore on kontorisse minnes avastada, et salakauba müüja on juba välja pannud kammi, mille unustasite armukese juurde, või osta žiletiteri mõnel augustikuu pühapäeval. Kui kellelgi tuleb himu närida pisut soolamandleid, peab ta enamasti kõmpima ostukeskusesse ja seisma seejärel kassa ees järjekorras – ometi võiks ta need sama hästi osta tänavakaupmehe käest. Meenutagem ainult neid armsaid aegu, mil puuviljamüüjad tulid oma kaup lausa akna alla näitama. Parkimisplat-side vahid on kadunud, nende asemel on nüüd aplad parkimisautomaadid, mis ei tee ühtegi takistust, kui kellelgi tuleb tahtmine teie autoraadio pihta panna. Ja kuidas saada kenasti läikivaid kingi mõnel varasel hommikutunnil, kui teil on kangesti kiire – määrimata seejuures käsi ja püksisääri? Kui te ei pühenda sellele orjusele mitu minutit, näevad jalavarjud mõne aja pärast välja nagu krokodilli nahk. Kontorijuhataja karm pilk märkab

seda kindlasti ning töötaja iseloomustusse kirjutatakse: välimuse suhtes hooletu. Kui asi puutub detailidesse, on ametnikuhing halastamatu. Uhkemates hotellides on seepärast koridori peal automaadid, kust kliendid võivad võtta kingapuhastamispa-berit. Ometi on nii mõnus istuda kohvikus ja jalg lihtsalt välja sirutada. Kui Alžeerias oli võimul president Ben Bella, kuulutas ta, et alandav on näha üht inimest teise ees küürutamas. Seepärast saatis ta politsei kimbutama saapapuhastajaid – *yaouled'e*, nagu prantslased neid koloniaalajal nimetasid. Väikeste puukastidega poisid kadusid, nende läbilõikavad hääled ei kaikinud enam Alžiiri tänavatel. Riigiettevõtte, kelle käes oli saapaviksi monopol, teenis tublisti impordi languse pealt. Mustal turul muutusid Kiwi-karbi-kesed kõige otsitumaks kaubaks.

Kas väikeametid on närused ametid? Ilmselt küll. Kuid miks peab varata inimestel keelama elatusmiinimumi hankimise?

Arvan, et kui väikeametid ongi maha-
jäämuse märk, näitavad nad ometi ka elukunsti. On ju hästi teada, et Lääne inimesel on küüned oma poole. Nad eelistavad ise habet ajada, riskides sisse lõigata, kuigi palju mõnusam oleks, kui lõuga

Tõlgitud raamatust: Rachid Mimouni, *Chroniques de Tanger*. Janvier 1994 – Janvier 1995. Paris, Éditions Stock, 1995.

kaabiks habemeajaja. Koduperenaised tassivad ise oma raskeid toidukotte.

Seevastu muudes maades on isegi vähejõukad inimesed helled. Kellelgi ei tuleks pähe mõtet ise oma koera uputada, olgu sellel või marutaud, ja ka lambatapmine jäetakse alati kellegi kolmanda hooleks. Kui asute rüüpama teed või õlut, ei sobi tagasi lükata arahhisekotikest, mida laps teile pakub, isegi kui te ei salli nende kröbistamist. Kui pargite auto, on võimatu jootrahast ilma jätta isehakanud valvurit, kes ilmub välja niipea, kui hakkate ära sõitma. Sisseoste teinud naine peab andma oma kotid pakikandja kätte, kui ta ei taha jätta kitsipunga muljet. Kui saapaviksija käib teie järel rohkem kui kümmekond meetrit, tuleb teil talle järele anda: teie kingadel on seda hädasti vaja, ja eriti on seda vaja saapaviksijal, kel puudub mõni *sou*, et maksta oma lõunasöögi eest.

Nii toimides võib igaüks meist osaleda tulude loomulikus ümberjaotamises, ilma et riik peaks oma raskete ja keerukate mehhanismidega ülemäära sekkuma.

Kui tahame tasakaalustatud ühiskonda, peame leppima sellega, et meil iga päev viksitakse kingi.

Neljapäev, 27. jaanuar 1994

Vastastikused fantaasiad 1

Põhjamaalane unistab lõunamaadest, ja lõunamaalane põhjamaadest. Kumbki tahaks olla kusagil mujal, eemal oma argipäevast. Ometi on tegu täitsa erinevate asjadega, sõltuvalt sellest, millises suunas reisitakse.

Need, kel on villand palavuse käes higistamisest, unistavad lennust piimajõ-

gede ja pudrumägede maale, kus sageli valitseb udune rõskus. Aga kõigepealt tuleb neil muretseda viisa, ja seda seesamit jagatakse ainult näpuotsaga. Konsulaatide ees venivad lõpmata pikad sabad, ummistades ooteruume kollase joone taga. Tuleb välja mõelda tuhat ja üks õigustust ja ettekäänat, täita lõpmatul hulgal pabereid. Ametnikud on oma luukide taga ikka tiGEDAD või põlglikud. Jääb mulje, nagu veedaksid nad kõik oma päevad armuandega jagades. Nad täidavad täht-tähelelt valitsuste ettekirjutusi, nentides rõõmsalt, et "liiglubavuse ajad on möödas".

Vähesed lubatähe saanud õnnelikud ärgu siiski mõelgu, et nende kannatuste rada on läbi. Kui nad kohale jõuavad, seisab neil vastas suveräänne piirivalve, ja see võib tagasi saata igaühe, kes tundub kahtlane. See ongi ülim alandus. Politseinik saadab reisija tagasi lennukini, kust see just tuli. Niipea kui maalesoovijad on pardalt maha astunud, kogunevad nad murelike nägudega luukide ette. Passe hoidvad käed värisevad. Need, kellel õnnestub ületada viimane tõke, tunnevad end olevat paradiisis. Nende pea kohal särab päikene, isegi kui taevast on tume. Meretaguste linnade tuled lummavad neid. Tüdrukud on siin kergemeelsed, ja omas meeles kõnnivad nad juba võraste nimedega tänavatel, blondiin käevangus. Aga enne, kui kutsuda ta restorani, tuleb neil järele mõelda, sest valuuta on pööraselt kallis. Tuleb leppida üksildase võileivaga, sest põhiosa nappidest säästudest peab kuluma ostudele, mis pimestaksid kõiki nende naabreid. Seepärast jätavadki nad oma peaaegu tühja kohvri kõige odavamasse hotelli. Kellel veab

teistest rohkem, saavad ulualla mõne kohaliku, ükskõik kui kauge sugulase juures, või on see lapsepõlvesõber, keda vahest küll pole nähtud paarkümmend aastat. Hommikul seavad nad sammud metroosse, et riibuda vahtu poodidest, mille eripära seisneb selles, et seal saavat kõike peenraha eest. Oma ajutisse korterisse naasevad nad nagu koormaeeslid, andmata mõnikord endale aru sellestki, et on kokku ostnud omaenese kodumaal valmistatud tooteid.

Lennujaamas, kui kätte on jõudnud lahkumishetk, läheb asi jälle keeruliseks. Kõik on ju ära kulutatud, ja nüüd tuleb vältida tasumist pagasi eest, mille ülekaal maksab sageli rohkem kui sinna topitud kaubad. Peab kasutama kavalust või pisaraid. Kui seadus lubab ainult ühe käsipaki, kaalub see sageli kolmkümmend kilo. Lõunamaadega ühendust pidavates Euroopa lennujaamades meenutavad ootesaalid kaubaladusid. Pagasikärude rattad ägavad pakkide raskuse all. Kes tahab jõuda lennupiletite registreerimise letini, peab olema meister slaalomis.

Põhjast tulnud kaupade fetišism võtab ähvardavad mõõtmed. Importasju näidatakse teile uhkelt nii kodus kui tänaval. On isegi olemas eripoed, mis tegelevad ainult meretaguste kaupade müügiga. Seepärast panevad tootjad järjest sagedamini oma toodetele külge võõramaise märgi.

Inimesed, kes end mujalt toodud asjadega ümbritsevad, kujutlevad ilmselt, et saavad nii osa põhjamaade elutingimustest. Satelliitidelt kallavad ülemise poolkera telekanalid meid üle kujutluspiltidega. Need on kõigile kättesaadavad, hoia-

vad alal illusioone ja toidavad fantaasiat. Lõputud omakeelsed järjejutud muudavad kiusatuse veel kangemaks. Kangelannade elukäik odavates seriaalides aitab kaasa meie naiste frustratsioonile. Nad tahavad nüüd liikuda ruumides, mis sarnaneksid kaameras näidatule, tahavad juhtida samu autosid ja riietuda nagu ekraane täitvad staarihakatised. Kõik tahavad äkki tarbida ekstravagantseid tooteid, suitsulõhega maisikrõpse. Sellest saab seisusenäitaja, sest kõige varakamad kulutavad alati kõige rohkem.

Kui tahame nii kangesti sarnaneda teistega, riskime sellega, et võimegi selle saavutada. Selleks ajaks aga oleme kaotanud palju oma hingest.

Neljapäev, 3. veebruar 1994

Fantaasiad 2

Kui põhjamaa inimesed unistavad lõunamaadest, siis selleski vallas saab rääkida ebavõrdsest vahetusest.

Kui ühed näevad vaeva, et hankida hinnaline viisa, pole teistel vaja muud kui broneerida lennupilet. Nad võivad vabal valikul lennata igale maale, mis tahes passiga. Kõikjal tunnevad nad ennast nagu omas kodus. Nad unistavad päikesest ja mererannast, et unustada oma kodulinn, mis tihti on mähkunud uttu. Nad unistavad jõudeelust pärast aastapikkust hullumeelset tööd. Juba lennukile minnes ajavad ka kõige tagasihoidlikumad rinna ette, ja muidu häbelikud tegelased kõnetavad lennukompanii agente viisil, mida nad endale ei lubaks üheski muus olukorras. Nad on otsustanud pidu pidada. Lennukis esitavad nad kogu aeg üksteisele küsimusi, et "luua sidemeid". Kohale

jõudes satuvad nad silmapilkselt ekstaasi ümbritsevast valgusest, isegi kui taevas on hallivõitu. Neil tuleb ennast veenda, et ülal laiub sinitaevas, muidu tunneksid nad end paljaks varastatuna – päikesepaiste kuulus ju kahtlemata puhkuselepingu hinna sisse.

Hotellid, kuhu nad viiakse, on täidetud võltsi luksusega. Kohalikud võimud tunnevad vähe huvi, miks on nende nimesildid ehitud nii paljude tärnidega. Teenindajad kannavad rahvariideid, et rõhutada erinevust, millest saab üleolekutunne. Hotell peab tingimata asuma mererannal. Kui rand on kivine, tuuakse sinna kalluritega peent valget liiva. Hotelli ümber peavad vohama palmipuud. Need on ilmsed eksootika sümbolid, ja kliendile tuleb ju pidevalt meenutada, et ta asub paradisisaeva all, mida näitasid reklaamivoldikud. Niipea kui uustulnukad on oma kohvid ära pannud, tormavad nad vette, isegi kui laine on kõrge ja vilu tuul toob ihule kananaha. Sest nad on supluse eest maksnud ja tahavad seda oma raha eest ka saada.

Naabobi määratlusse kuulub, et ta on rikas. Seepärast tuleb palju kulutada, teeseldes rikkust. Üheks nädalaks lakkavad nad raha lugemast. Nad kuritarvitavad pisikesi lõbusid, mida nad endale kodus kunagi ei luba. Kindlasti käivad nad läbi bazaarid ja suukid, et laduda kohvid täis nipsasju, mis koju jõudes rändavad igaveseks seinakappi: nende tilulilude ainuke mõte on selles, et nad peavad – nagu postkaardidki – tõendama retke ehtsust. Nad kauplevad tükk aega mõne vaskplaadi või puumaski pärast. Nad ju tunnevad hästi kohalikku rahvast ega lase end ninapidi

vedada: see lihtsalt ei lähe läbi! Ostetud asja hind on nende meelest naeruväärselt väike – aga kui selgub, et toanaaber ostis sama asja veel poole odavamalt, langevad nad musta masendusse. Kõige rohkem jääb muidugi rahule see, kes sai kõige odavama hinnaga.

Kojusõit on alati natuke kurb. Suurimadki entusiastid on kaotanud hoo. Lennu ajal püüavad nad vaimusilmas esile manada kõige värvikamaid pilte, mida kindlasti peaks kirjeldama sõpradele ja kolleegidele. Miks mitte? Kes jutustab oma läbielamistest, elab mitmekordselt. Selles mõttes on jutuvestjad, laulikud ja teadjamehed kõige täiuslikumad inimesed, kuna neil on tuhandeid lugusid ja seega tuhandeid elusid.

Neljapäev, 14. aprill 1994

Alžeeria intellektuaalid elavad praegu dramaatilist elu. Terroristid on töötanud nad üksteise järel maha lüüa. See pole tühipaljas ähvardus, sest tubli tosin neist ongi juba mõrvatud. Kirjanik Tahar Djaout sai pähe kaks kuuli. Tuntud dramaturgi Abdelkader Alloula osaks oli sama saatus. Luuletaja Youssef Sebti tapeti oma kodus. Psühhiaater Boucebci torgati haigla uksele mitu korda noaga läbi. Arstist romaanikirjanik Flici oli oma kabinetis, kui tema juurde tuldi ja lõigati tal pea otsast. Ja samamoodi on kaduma läinud veel palju teisi, ajakirjanikke ja õpetajaid.

See on ajaloos esmakordne juhtum, kus terroristlik liikumine võtab ette kogu haritlaskonna väljajuurimise, justkui oleks tegu umbrohu või haigusega, ja seab teadlikult sihiks hävitada kõik mõtlemise ja loomingu vormid. Nende projekt on tüh-

jendada maa ajudest. Vähe sellest, et elava intelligentsita näib rahva tulevik tume – mehed ja naised hukuvad järjeapanu ainult sellepärast, et julgesid välja öelda, mida nad mõtlevad.

Valitsus peseb oma käed puhtaks. Kui inimesi ei saa kaitsta nende omal maal, oleks võidud mõelda sellele, kuidas toimetada nad paika, kus nende pea kohal ei ripuks Damoklese mõök. Oleks võidud rakendada mitmesuguseid meetmeid, näiteks saata nad Alžeeria esindustesse välismaal, kus nad oleksid teinud suurepärasest tööst nende tuhmide bürokraatide asemel, kes praegu naudivad magusat jõudeelu. See olnuks kõige parem viis kindlustada maa tulevikku.

Nõnda pidi hulk intellektuaale minema pagulusse. Neil tuli lahkuda rutuga, teadmata, kus leida varjupaika.

Välisriigid, kes tegid kaastundlikku nägu seni, kuni neilt polnud midagi nõutud, pööravad pilgu kõrvale. Inimesed, keda integristid nimetavad prantsuse “partei” agentideks, kuna nad väljendavad ennast Voltaire’i emakeeles, pole selle kirjaniku kodumaal head vastuvõttu leidnud. Mõni peab lahkuma oma naisest ja lastest, minnes talle täiesti tundmatusse maailma. Mõni ei suuda enam hoolt kanda oma põhivajaduste eest. Üks Alžeeria suuremaid maalikunstnikke on Prantsusmaal ebakindlas olukorras. Kui tema viisa lõppes ja ta läks seda pikendama, vastati talle: “Parem minge koju püstipäi kui raudus kätega.” Kas ametnikuproua ei teadnud, et saadab mehe surma? Üks emeriitprofessor, keda on ikka kutsutud ülemaailmsetele konverentsidele temerialal, ei saanud maal, kuhu põgenes,

iseegi assistendikohta.

See intellektuaalne diasporaa elab üksildast ja kibestunud elu.

Mõned südametunnistusele koputajad vastandavad terrorismiohvritele lakkamatult valitsuse repressiivset vägivalda, piinamisi ja kiire kohtuga hukkamisi, justkui oleksid intellektuaalid repressioone takka õhutanud. Kui intellektuaalid ei poolda integristide ühiskonnaprojekti, kas peab siis panema nende süüks korrakaitsete kuritarvitused? Ometi on nad pidevalt kritiseerinud korrupsiooni, juhtivate poliitikute lohakust ja kõrvalekaldumisi valitud suunast.

Nüüd ei hooli neist keegi. Uute pagulaste saatus ei ärata kaastunnet ühelgi maal. Võõrsiloleku ahistusele lisandub neil ebakindlus homse päeva suhtes. Nad rändavad linnast linna ja riigist riiki. Mõni sattub masendusse, mõni uputab end alkoholi. Alžeeria haritlaskonna õrnemad õied närbuvad välismaal keset üleüldist ükskõiksust.

Kui 1992. aasta jaanuaris valimised katkestati, võtsid Euroopa riigid vastu tuhandeid integriste. Seevastu inimesed, keda nüüd ähvardab oht saada kuul pähe, ei leia mingit toetust. Nende ainuke süü oli selles, et nad kaitsesid vabaduse, demokraatia ja modernsuse printsiipe, mille nende meelet pidanuks olema väga palju pooldajaid. Kuid barbarite silmis on see kuritegu, mis nõuab surmaotsust.

Igal ööl, igal unetul ööl vallandub Alžeerias mõrvahullus. Luuletajad surevad või lahkuvad linnast. Nende vastas seisab ükskõiksuse ja hoolimatuse müür. Nad mõrvatakse sügavaimal oma sisimas. Ja ikkagi nad loodavad, et neile viimaks

ulatatakse käsi, et lõdveneb jääkade seaduste surve, mis sätestavad välismaalaste saabumist ja viibimist Vahemeremaades. See meri peaks meid ometi ühendama, mitte lahutama. *Mare nostrum*, ütlesid roomlased – meie meri. Mis prantsuse keeli kõlab nagu – meie ema. Kain, mis sa ometi teed oma vendade aabelitega?

Neljapäev, 9. juuni 1994

“Nüüd teame, et tsivilisatsioonidki on surelikud,” ütles Paul Valéry. Araabiaislami tsivilisatsioon oli üks kõige säravaimaid. Paljud erudiidid on juurelnud ta allakäigu põhjuste üle. Muidugi pole seejuures kõrvale jäetud peamist majanduslikku tegurit – Euroopast Aasiasse viivate mereteede avastamist, sest muslimi impeeriumi rikkus oli põhinenud just kaht mandrit ühendavate maismaateede kontrollimisel. Need eksperdid on aga tihti unustanud ühe teise põhjuse, mis on minu meelest niisama oluline.

Aastal 1455 leiutas Gutenberg trükikunsti. 1492 otsisid Hispaaniast väljaaetud juudid paopaika osmanite Türgis ja pakkusid sultanile kingiks üht ootamatut tehnoloogilist uuendust: Gutenbergi trükikoja saladusi. Kink lükati aga tagasi, kuna usuteadlaste meelest teotas leiutis Koraani püha kalligraafiat, ja kopistide tsunftid nägid selles ohtu oma ametile.

Aastaks 1500 oli trükitud raamatute arv Euroopas jõudnud miljoni eksemplarini. Islamimaailma mahajäämus muutus pöördumatuks. Edasiminekest keeldumine kiirendas allakäiku tsivilisatsioonis, mis kunagi oli olnud kõige avatum, levitades kreeka filosoofiat, india numbraid ja hiina paberit.

Skleroosi algust oli märganud juba Ibn Rushd, kes sündis Cordobas 1126. Islami usuteaduse käsiraamatus “Bidaya” ründab ta lakkamatult – ma tsiteerin – “neid isehakanud juriste, keda tänapäeval kohtab ja kes arvavad, et kõige targem on see, kes on pähe õppinud suurima hulga jurisprudenti näiteid”. Ibn Rushd taipas, et soov tunnetust külmutada muudab selle kohanemisvõimetuks ega lase ootamatutes olukordades leida uusi lahendusi. Tema teosed põletati avalikul platsil. Hiljem tuli neid otsima minna kristlikesse kloostritesse, kus neid oli hoolikalt säilitatud ja peale selle ka uuritud, tõlgitud ning Gutenbergi trükipressiga paljundatud.

19. sajandil tegi Djamal Eddine El Afghani titaanliku katse moderniseerida islami filosoofiat. Tema töö aga mattus koloniaalajastu suurtesse segadustesse, kuna islamimaad langesid üksteise järel Euroopa riikide ikke alla. Nende kahe teoloogi erinevus seisneb selles, et Ibn Rushd aimas ette, mis tulevik toob, Djamal Eddine El Afghani aga püüdis reformida minevikupärandit.

Pärast dekoloniseerimist eksisid kohanemispüüded sageli marxismi-leninismi erisugustele radadele. Sotsialistlike pürgimuste läbikukkumine lõi pinnase uuele islami integrismile. Integrism lükkab tagasi kõik, mis moderniseerumine kaasa toob, väites, et see on vastuolus islami väärtustega.

Teheranis peeti 1993. aasta juunis konverents, kus inimõiguste ülddeklaratsioon kuulutati kehtetuks, sest osavõtjate silmis esindas see üksnes Lääne tsivilisatsiooni väärtusi. Neile pelguritele võiks aga mee-

nutada, et seesama Lääne tsivilisatsioon võttis kunagi omaks algebra, mis oli loodud võidukas ja avatud islamiühiskonnas.

Avatus teiste suhtes on eneseusalduse märk. Kui linn tahab elada, lendab ta läbi kõik aiad. Muutustest keeldumine põhineb müüdil, müüdil kuldajastust, mida loodetakse taas leida. Eesmärk on tõepoolest peibutav – kes siis ei tahaks elada kuldajastul? –, kuid selle saavutamiseks pakutud vahendid on paraku naiivselt ebaadekvaatsed. Taandada asi muistsete tavade jälgendamisele ja ajast-arust fetišismile pole küll kõige targem tegu. Niisugused ettekujutused väljendavad üksnes nostalgiat prohveti-aegse Mediina järele. See on passeistlik hoiak, sest prohvet on surnud ega astu enam kunagi meie keskele. Kui aga kuldajastu tõesti on olemas olnud, siis saaks järgmine selletaoline asuda ainult tulevikus. Võime selleni jõuda vaid teotahte ja mõttepingutuse varal, nagu ennustas Ibn Rušd.

Neljapäev, 17. november 1994

Euroopa kaheteistkümmne liikmesriigi liipul on kaksteist kuldset tähekest sinisel põhjal. Tähekeste arv aga ei muutu, kuigi järgmise aasta jaanuarist peale on liikmeid ilmselt juba kuusteist. Kui kuus esimest liidumaad 1951. aastal löid Euroopa Ühenduse, oli selle sihiks sõe ja terase vaba transport. Tagasihoidlik eesmärk. Kuid 1957 loodi Rooma lepinguga Euroopa Majandusühendus – märksa ambitsioonikam projekt, mida hakati väga järjekindlalt ellu viima. Edu tõi kaasa selle, et Euroopa ühisruum hakkas pidevalt kasvama. Kui vastu võeti Hispaania, Portugal ja Kreeka, saabus neis maades või-

mas majanduskasv. Külgetõmbejõud on endiselt tugev, kolm uut maad on juba andnud liitumislubaduse.

Tuleb tõdeda, et Euroopa Liit laieneb nii põhja kui ida suunas, aga tema lõunapiir näib olevat määratud esimeste Vahemere lainetega. Tõsi küll, selle mere lõunakallas asub teisel mandril. Kuid nii me unustame, et geograafilised jaotused on majanduse seisukohalt täiesti meelevaldsed. Maroko on Hispaaniale lähemal kui Inglismaa Prantsusmaale, hoolimata sellest et viimaste vahet käib nüüd rong. Ja kui võtta see maismaalahmakas, mis ulatab Gibraltarist läänes kuni Soulini idas, kuidas siis objektiivselt määratleda, mis on Euroopa ja mis Aasia?

Hoolimata korduvatest taotlustest on Türgi, mis paikneb Vahemere rannikul – Kreekast pisut põhja pool –, ikka jäetud Euroopa Liitu kutsumata. Seega ei määra rühmitamist mitte geograafilised kriteeriumid. Kas tegu on religioossete kaalutlustega? Ehk on see uue sallimatuse rafineeritud vorm, mille tõttu islamimaad ei saa oma kandidatuuri esitada? Või loevad siin majanduslikud tegurid? Sel juhul tulnuks aga öelda ei ka Kreekale ja Portugalile, mille areng jääb Prantsusmaast, Inglismaast või Saksamaast tublisti maha.

Olukord on paradoksaalne. Euroopa Liidu Vahemere-äärsed riigid avanevad hoogsalt põhjamaadele ja pööravad selja Maghrebile. Võib küsida, kas see on loogiline, et Pürenee poolsaarel on tihedamad sidemed Skandinaaviamaade kui oma naabritega teispoole Vahemerd. Tegelik vastastikune sobivus räägib selle poolt, et läänepoolsete Vahemeremaade koostöö peaks kasvama. Aga 5 + 5 projekt on

jäänud vinduma, ja mitte objektiivsete takistuste tõttu, vaid poliitilise tahte puudumise pärast.

Kõigele vaatamata peaks Euroopa Liidu edu andma meile eeskuju samale teele astumiseks.

Üks viimaseid uudiseid on see, et Araabia Lääneliit hakkab samuti laienema. Egiptus tahab saada selle kuuendaks liikmeks. Niisugune taotlus võib üllatada, sest "orurahvast" on alati peetud pigem Lähis-Ida osaks, kuigi suurem osa tema territooriumist jääb Põhja-Aafrikasse. Kas see tähendab, et Egiptus pöördub ära oma Punase mere idakalda maadest ja võtab suuna läände? Tõsi, Saudi Araabiaga pole ta majandussuhted kunagi olnud õitsval järjel, ehkki see on nii lähedane ja rikas ja nende vastastikune sobivus võiks soosida kasulikku koostööd. Vahest kardab Egiptus, et kui Lähis-Idas saabub kord rahu, võtab Iisrael temalt ära hulga turge, seda enam et Ameerika riskib vaid harva krediidiga Niiluse orus, Iisraeli langeb aga igal aastal kolm miljardit dollarit taevamannat? Ehk tahab Egiptus saada ühendusliikiks Lähis-Ida ja Maghrebi vahel? Võib-olla on ta äkki teadvustanud, et tulevikus vajab ta järjest rohkem Põhja-Aafrika energiavarusid? Ilmselt on mängus kõik need põhjused ühekorraga, ja veel midagi muudki.

Kui see uus liitumine toimub, muudab see tunduvalt kogu Põhja-Aafrika elukorraldust. Vaaraode maa muutub oma rahvaarvu, majanduse ja kultuuri kaalukusega Araabia Lääneliidus oluliseks tegijaks. Kui Maghrebi ühiskonna raskuspunkt nihkub pisut idatiiva suunas, siis on see suurepärane. Kuid et see liit oleks tugev,

tuleks üle saada Liibüa ja Alžeeria puuetest. Kolonel Kaddafi isamaal lasub lennuliikluse embargo, emiir Abdelkaderi riik on aga langenud terrorismi ohvriks. Tuneesia suhtub ettepanekusse kindlasti soosivalt, sest see võiks teda hoida naabri kahtlaste algatuste ja ootamatute pöörete eest. Alžeeria tahaks tugevdada püha liitu oma lähemate naabritega, et paremini võidelda terrorismiga.

Ka Euroopa Liitu ei loodud ilma vaevala. Meenutagem kindral de Gaulle'i ülimalt reserveeritust Inglismaa suhtes. Prantsusmaa ja Saksamaa vahel tekkis rohkesti viivitusi Teise maailmasõja sünnitatud vihavaenu pärast, mis polnud veel vaibunud. Kuid tänu nende inimeste meelekindlusele, kes uskusid vendlusesse, ületati tõkked üks teise järel.

Jääb loota, et Lääneliit kulgeb sama teed.

Neljapäev, 24. november 1994

Aafrika riikide välisvõlakoorem on muutunud talumatuks. Sellele kulub põhiosa nende valuutavarudest, nii et nad ei saagi importida hädavajalikke kaupu. Nafta, kakao, kohv ja muud toorained, mis on juba ette poolmuidu maha müüdnud, ei suuda enam toita hullumeelse välisvõla pumpa, mis imeb välja suurema osa maa rahalisi ressursse, ja nii lõputult.

See loomuvastane korraldus loob võlgnikele mulje, nagu võiksid nad teatava perioodi vältel oma võlad kustutada, järgides määratud maksmisviisi. Tegelikult asi aga nii ei ole. Näiteks riik, mille välisvõlg on üheksa miljardit dollarit, peab igal aastal tagasi maksma kolmandiku sellest summast, kuid kolme aasta pärast ei va-

bane ta võlast ikkagi. Intressid, tihti muinasjutulised, igasugu komisjonitasud, *management* ja tont teab missugused enam-vähem seaduslikud kulud, kindlustus, äriliste nõustajate tasu, mis on seda tüüpi lepingute juures paratamatu, viimaks veel kulud *out off pocket*, nagu anglosaksid lustakalt ütlevad – need on aga õigupoolest varjatud altkäemaks – see kõik paisutab armetu krediidi sündsuse-tult suureks. Kõik kulud peale intresside tuleb tasuda sularahas, korralikus valuutas. Ja kuna võlgnikul jääb loomulikult raha puudu, nõustuvad välispangad oma lõputus lahkuses võlasummat suurendama, et kõik makstud saaks. Nii maksavad nad ise endale ette ära raha, mida nad ei ole välja andnud, seda muidugi eeldusel, et võla pikendamine nõuaks intresse, komisjonitasusid ja muid kulusid.

See põrgulik ringkäik ongi viinud Aafrika riigid ülemäärastesse võlgadesse. 1970. aastatel, kui rahvusvaheline rahaturg tänu naftadollaritele täitus tohutute finantsressurssidega, hakkasid pangad selles valdkonnas tegutsema järjest vallutuslikumalt, pakkudes oma likviidset raha vaestele maadele, kellel oli seda vaja oma arenguprojektide jaoks. Toppinud oma kallid kohvrid statistikat täis, suutsid pankurid vaeslapseks jäänud riikide juhtidele tõestada, et kasum, mida tehaste või tammide ehitamine toodab, teeks neile antud krediidi kuhjaga tasa. Virvatuluke töötas suurepäraselt. Paljud maad võtsid võlgu nii nagu jõudsid, pöörase hooletusega. Aga tehaste ehitamine viibis. Tammide ehitamine viibis. See-eest krediitide tähtajad ei viibinud, vaid kukkusid õigel ajal.

Nii tuli nad asendada jätkuvate krediitidega, see tähendab, uute krediitidega, et maksta tagasi vanad krediidid ja koos nendega mõistagi intressid, kulud ja komisjonitasud.

Nii juhtuski, et 80. aastateks oli neil riikidel vesi ahjus – nad ei suutnud tasuda neile esitatud arveid. Siis tulid maale IMFi sillapead, kes alustasid sellest, et vibutasid ennetava tagasimaksmise kirvest – jõuvõtte, millega saaks pankrotti viia ükskõik millise riigi. Seejärel määrasid nad edasise võlgnevuse tingimused, kirjutades targalt välja ravimeid, mis võisid haigete maade hädasid ainult hullemaks teha. Riikliku majanduse puhul soovitasid nad privatiseerimist ja kõige liberaalsema puhul riigistamist. Mõlemal juhul tõi abinõude rakendamine kaasa märgatava inflatsiooni, mis kiskus perekondade ostujõu jõhkralt alla. Ekspertid aga lahkusid esimese lennukiga, tundmata muret seismiliste vapustuste pärast, mis nende diktaat võib rahva seas esile kutsuda.

Nii ongi Aafrika riigid arenguabi sildi all käsist-jalust seotud, olles palju hullemas olukorras kui enne oma sõltumatust.

Tekib kiusatus pöörata käibetõde ümber ja öelda, et “laenu antakse vaid vaestele”, sest rikkad lepivad alati nõnda kokku, et raha, mis loovutati neile ajutiselt, nende kätte hiljem jälle tagasi tuleks. Ainult kõige kindlustatumad võivad oma välisvõlgu ignoreerida. Ameerika Ühendriigid on kõige suurema välisvõlga riik terves maailmas. Ometi ei võta keegi pähe hakata temaga tõrelema.

Prantsuse keelest tõlkinud Hasso Krull

RACHID MIMOUNI on silmapaistev Maghrebi romaanikirjanik ja esseist, kes sai tuntuks oma teise romaaniga "Kõrvaljuhitud jõgi" (Le Fleuve détourné, 1982). Seal kujutatakse väga realistlikult igapäevast elu Alžeerias ja sõjalise diktaatori tekitatud probleeme. Hiljem ütles Mimouni, et romaan on teine osa triloo-giast, mille esimeseks osaks sai kaks aastat hiljem ilmunud "Tombéza" ja kolmandaks Mimouni meistriteos, 1989 ilmunud "Hõimu au" (L'honneur de la tribu). Viimast kirjutas Mimouni neli aastat ja see toetub suuresti Maghrebi suulise eepika traditsioonile.

Rachid Mimouni sündis 20. novembril 1945 Boudouaou's, Alžeerias, vaeses talupojaperes. Ta õppis väikeses külakoolis, sai keskhariduse Rouiba's ja lõpetas 1968 Alžiiri Ülikooli teaduste litsentsiaadina. Pärast seda töötas ta mõnd aega assistendina Tööstusliku Tootmise ja Arengu Instituudis, ning saanud stipendiumi, läks kaheks aastaks Kanadasse, et õppida edasi Montréali Kõrgemas Kaubanduskoolis. Tagasi tulles sai temast õppejõud samas instituudis, ja ta esimene romaan "Kevad tuleb veel ilusam" (Le printemps n'en sera que plus beau) ilmus alles 1979.

1990. aastate algul sattus Alžeeria ühiskond tõsisesse kriisi. Sõjaline diktaator Alžeerias oli olnud sekulaarse suunaga ja suur osa rahvast oli hakanud 80ndatel uskuma, et sotsiaalsed probleemid võiks lahendada tugev islamiriik (integrism). 1991. aasta detsembris korraldati Alžeerias esmakordselt demokraatlikud valimised, kus ülekaaluka võidu sai Islami Päästerinne (FIS) ning kaua aega valitsenud Rahvuslik Vabastusrinne (FNL) oleks tõrjutud võimult.

Valimiste teine voor jäi ära, tulemused tühistati ning järgnes suur segaduste aeg, mis tõi kaasa jubeda terrorismilaine. Kõige rohkem kannatasid selle all

Alžeeria intellektuaalid ja külarahvas, keda integristide relvastatud rühmad pidasid islami suhtes vaenulikuks või ükskõikseks.

Kriisi saabumise ajal oli Rachid Mimouni Alžiiri Kõrgemas Kaubanduskoolis professoriks. 1992 avaldas ta terrorismivastase pamfleti "Barbaarsusest üldse ja integrismist eriti" (De la barbarie en général et de l'intégrisme en particulier), mille järel pidi põgenema Alžeerias Prantsusmaale. Seal kirjutas Mimouni oma viimase romaan "Needus" (La malédiction, 1993). 1994 tuli ta perekonnaga Marokosse ja hakkas regulaarselt esinema Tangeri raadiojaamas Medi 1, käsitledes oma saadetes paljusid aktuaalseid teemasid. Saadete tekstid anti hiljem välja raamatuna "Tangeri päevakaja" (Chroniques de Tanger, 1995), kuid see ilmus juba postuum-selt – Rachid Mimouni läks 12. veebruaril 1995 Pariisis vabaturma.

Sinne väike valik "Tangeri päevakajast" esindab Mimouni raadiotekstide erinevaid tonaalsusi, humoorikast olukirjeldusest poliitilise analüüsini.

14. aprilli saates kõneleb Mimouni otseselt Alžeeria intellektuaalide olukorrast 90. aastate keskel (see on nüüd ajapikku paranenud), 17. novembril aga räägib Euroopa Liidu kõrval (kuhu nüüd siiski võib astuda ka Türgi) Araabia Lääneliidust (Union du Maghreb arabe). Lääneliit on loodud 17. veebruaril 1989 Marrakechis ja sinna kuuluvad praegu endiselt vaid viis riiki: Alžeeria, Liibüa, Mauritania, Maroko ja Tuneesia (Egiptust ei ole seni liitu võetud).

Lääneliidu eesmärgiks on Maghrebi maade koostöö niihästi majanduse kui poliitika valdkonnas, tulevikus peetakse võimalikuks ka riiklikku ühinemist.

Lääneliidu viimase aja saavutuste seas on muuhulgas terrorismi tuntav piiramine Alžeerias, mille tulemusena seal-

ne Islami Päästarmee (AIS) on nüüdseks lagunenu ja paljud relvastatud rühmad on alla andnud. See tõsiasi võiks ehk mõtlema panna neidki, kes praegu paistavad uskuvat, et terrorismi vastu on

*kõige parem võidelda Ameerika pommi-
rünnakute ja põgenikelaagritega, kus
vaeleb näljas ja puuduses kümneid tu-
handeid perekondi.*

H. K.

VAATENURK

AMAR ANNUS

Orientalisti teekond

HALJAND UDAM. *ORIENDITEEKOND. Ilmamaa, Tartu, 2001. (Eesti Mõttelugu; 37). 448 lk. Hind 110 kr.*

Pärsia zoroastrismi püha raamatu Avesta üks osa (*Yašt* 19) jutustab legendaarsest kuningast Džamšidist, kes valitses kogu maailma rahu ja õigluses, kuni 300 aastat pärast tema troonileasumist muutus maailma inimasustus nii tihedaks, et võimatu oli endistviisi jätkata. Inimkonna äramahutamiseks pidi Džamšid asustatava maailma piire suurendama. Kuna tema võimed ületasid tugevasti inimlikke, sai asi teoks. Sama tegu pidi ta samal põhjusel kordama veel kaks korda kahe järgmise kolmesaja-aastaku järel. Sellega väga sarnane lugu esineb ka Babüloonia eeposes "Atrahasis", mille vanim tuntud versioon pärineb aastast u 1600 eKr. See jutustab, et maailm muutus ülerahvastatuks kolmel korral 600aastaste tsüklitena. Jumalad otsustasid oma koosolekul inimsoo hävitada, saates neile perioodiliselt näljahäda, katku ja veeuputust. Viimati pääses veeuputusest ainult üks erakordse tarkusega õnnistatud mees Atrahasis, kes taipas õigel ajal laeva ehitama hakata. Sama loo kõige tuntum teisend leidub Vanas Testamendis ja seal on peategelaseks esiisa Noa. Noa pääsemise põhjuseks oli teata-

vasti tema erakordne vagadus.

Müüdist, mida 20. sajandi alguse evolutsionist võinuks rahumeeli pidada primitiivseks loraks, võib 21. aastasaja künnisel hakata läänemaine inimene juba arugi saama. On isegi kummaline, kuidas 3600 aastat tagasi osati nii selgelt tajuda ohjeldamatu tarbimise ohte. Pärsia kuninga Džamšidi lahendus sellele globaalprobleemile – asustuspiiride laiendamine – meeldiks kindlasti rohkem ulmekirjanikele, Babüloonia alternatiiv eeldab enese ja oma perekonna VIP-klassi kuulumist, et valgele laevale pääseda. See on ainult üks paljudest näidetest orientaalsete ideede elujõu kohta. Või nagu teisiti ütleb Haljand Udam: "Kummaline on, et teekond itta võib äkki muutuda teekonnaks läände. Teisisõnu, ida võib asuda ka läänes" (lk 25).

Orientalisti mõtte- või eluviis on üks ökoloogilisemaid. Tal ei ole vaja palju rohkem asju kui raamatud. Tema tegevus ei soodusta fossiilse energia liigtarbimist ega ole tal vaja iga paari aasta tagant uut autot osta. Tema töö on tema hobi ja see on huvitav. Kuid nagu juba oma raamatu avaleheküljel mainib Haljand Udam: "nii nõukogude ajal kui hiljem on mõnikord tulnud vastata küsimusele, miks sul sellega on vaja tegeleda?" (lk 7). Eesti "rahvamajandusele" ei tõusnud ega tõuse ka praegu oriendiharrastusest mingit tulu. See aga, millest materiaalselt hüve ei kasva, tundub olevat mõttetu. Eespool jutustatud lood muinas-idamaa kirjandusest on

kohaseks meeldetuletuseks, et “Noa lae-vale” *business class*’i pileтите hankimise asemel võiks tegelda pigem tarbimise vähendamisega, et veeuputust ära hoida. Orientalisti eluviis ongi üks selline alternatiiv, kuid selle eeliseid on asjatundmatule raske edastada.

Raamatu esimene essee “Karategini õhtud” annab huvitava ülevaate autori kujunemisest orientalistiks ja sisaldab palju taustandmeid nõukogude aja olude kohta. Vähemalt siinkirjutajale oli see tema suhteliselt hilise sünnidaatumi tõttu küllaltki huvitav lugemine. Üks mõte kirjutisest väärrib eraldi esiletõstmist ja selle üle peaksid kriitiliselt järele mõtlema kõik praegused “euroskeptikud” (lk 26): “Kultuurid ei ole kunagi olnud üksikeisest isoleeritud, vaid ida mõjud on alati tunginud läände ja lääne mõjud itta. Niisuguseid mõjusid võib mitte märgata, teatud ideoloogilistel või poliitilistel kaalutlustel eirata ja maha salata, kuid mitte olematuks teha. Kõige intensiivsemalt toimub niisugune liikumine idast läände ja läänest itta suurte impeeriumide sees, mille üksikuid osi ei eralda raskesti ületatavad piirid.”

Heatasemelised ja huvitavad on kaks järgmist kirjutist, mis käsitlevad tadžiki luulet ja iraani kirjandust üldisemalt. Seejärel on käsitletud 10. sajandi pärsia-tadžiki luuletaja Rudaki loomingut ja Kasahstanist pärit 9.–10. sajandi araabia filosoofi al-Farabi ideid. Kõik isikuvaatlused sisaldavad ka palju olulist ajaloolist taustateavet. Kaks kirjutist on pühendatud kuulsale Avicennale ja ka tema mõjudele Dante loomingus. Erakordselt huvitav on al-Birunist (973–1048) kirjutatud es-

see. Selle tuhat aastat tagasi elanud mehe mõtteavaldus oma uurimismeetodi kohta teeks au igale tänapäeva antropoloogile: “Ma alustan ja ütlen – lähim tee jõudmaks selleni, mida minult küsiti, on endisaja rahvaste pärimuste ja läinud põlvete ajaloo tundmine. Sest enamik neist vestab inimeste elust, nende tavadest ja pruukidest. Neid ei ole võimalik teada saada loogiliste arutluste ega ka meelelise kogemuse kaudu; tuleb vaid järgneda “kirjarahvaste”, mitmesuguste uskude, usulahkude ja õpetuste pooldajatele, kes on neist pruukidest kinni pidanud, ning võtta need aluseks ja võrrelda pärast omavahel väiteid, millega nad oma vaateid tõestavad” (lk 126).

Edasi rõhutab al-Biruni, et on vaja puhastada ka oma “hing” asjadest, mis uurimistööd võivad takistada. Tõde selgitava uurija jaoks pole sugugi mitte iga vale “nõnda võimatu, et teda oleks hõlbus märgata ja eemale heita”. Võin kinnitada, et selline hoiak ei ole tänapäeva etnograafide seas sugugi tavaline. Enamasti lähenetakse tundmatule uurimismaterjalile hambuni teooriatega relvastatult, “asjatundliku terminoloogia” kõuekõmin lastakse pilvedeni kajada ja selle tulemuseks on, et pikkade aastate uurimistöö tulemus võib olla ikkagi ümmargune null.

Järgmine kirjutis on Firdausist ja tema “Kuningate raamatust”. Sellega seoses on haletsusväärne mõelda, et vähemalt 60 aastat pole üheski Eesti ülikoolis tema eepost uuritud ega algkeeles loetud, rääkimata siis tõlkimisest. Kui 50 aastat valmimistuti viimseks võitluseks kapitalismiga, siis 10 aastat oleme kakelnud kommunismi jäänustega (see teeb kokku 2 korda

25+5 ilma amnestiata) ja olulistele asjadele pole aega üldse jäänud. Miks meid küll niimoodi on karistatud?

Käsitlused Nizamist, Džalal ad-Din Rumist, Šamsuddin Muhammad Hafizist ja Ališer Navoiist kõlbavad hästi sissejuhatuseks ainevalda ja mõni essee sisaldab ka tõlkeid vaatlusaluste autorite luulest. Pärsia luuletajate Rudaki, Umar Hajjami ja Saadi tutvustused ning artikkel anekdootliku Mulla Nasreddini kohta pärinevad eestikeelsete raamatute tõlgete järelsonadest. Kui ei oleks Haljand Udamit, ei oleks meil neid tõlkeid. Kui jääda kuulama idamaise poeesia sulnist kõnevoolu, kerkib tahtmatult huulile retooriline küsimus: mida meil siis üldse oleks?

Raamatu teises osas "*Orientalia ja Philologica*" tutvustab Haljand Udam enesele südamelähedaste mõtlejate seisukohti: nende hulgas on Gaston Bachelard, Uku Masing, René Guénon ja Julius Evola. Raamat sisaldab ka arvustusi kahe 1979. aastal ilmunud eestikeelse raamatu kohta: Lao-zi "Daodejing" Linnart Mälli tõlkes ning valik "Araabia ööde" jutte "Üheksasteist ööd" Andres Ehini ja Ly Seppeli vahendatuna.

Viimase puhul on põhjust siin üks kõrvalpeõige teha, sest mõni aeg tagasi ilmus Hando Runneli vahendusel Kirjandusmuuseumi hoidlatest välja Uku Masingu tõlge "Araabia öödest". Selles on u 100 lehekülge ja tõlgitud muinasjuttude pealkirjad on Kalle Kasemaa loetlenud *Kelles ja Kirjanduses* (1995, nr 11, lk 725). Masingu tõlge püüab sageli järele aimata arabiakeelse teksti sõnamänge, võibolla innustust saanuna Richard Burtoni ingliskeelsetest tõlgetest. Ööde vahetumi-

se vormelilt tõlgib Uku Masing näiteks: "Kuid siis nägi Šahrazād, et on juba koidiku hakatus ja oma jutust ta vakatus..." (*wa-adraka Šahra-zād as-sabāh fa-sakanat 'an al-kalām al-mubāh*). Richard Burton on samuti tõlkinud seda fraasi rütmilisi-riimiliselt: "And Shahrazad perceived the dawn of day and ceased to say her permitted say..." Ka üht araabia idioomi, mis tähistab tegevuse jätkumist, vahendab Masingu tõlge väljendiga "ei lõpetanud" (nt kuningas "ei jätnud keskustelemast targaga kuni lähenes öö") ning Burton tõlgib samuti: *ceased not*. Nauditavad on Masingu luuletõlked "Araabia ööde" vahavast poeesiast, nt kalamehe luuletus, kui ta leidis oma väljaheidetud võrgust kala asemel surnud eesli:

*Ae, kes sa sukeldud öömusta ohu
sügavusse,
nüüd vaeva lühenda, sest sind ei vii see
rõõmustusse!
Näed merd ju hästi, meest, kes rängeldab,
et toiduks kalu
saa. s mõnegi ja tähed poetavad ta ümber
valu.
Nüüd sukeldus ta jälle, lained teda
vemmeldavad,
kuid ennast võrgukõiku tema silmad
pigistavad
ja viimati ta ööbib kuskil, rahul oma
jõuga,
et kalale ta suutnud petta hädaõnge lõuga,
siis ostab keegi selle, kes on oma une
magand
ja külma mitte tundeski head enesele
jagand.
Oh, kiitus isandale, kes on valmis paiks ja
löögiks:*

*üks püüab kalu vaevaga ja teine saab nad
söögiks!*

Kui seda võrrelda Andres Ehini vene keele vahendusel tehtud tõlkega, on selgesti märgata stiili erinevust ja et Masingu stiil vastab adekvaatsemalt originaalile:

*Oo sina, kes sünnöödel huku sees raadad,
miks vaeva sa näed, mida loodad sa*

saada?

*Su vaevatööd vaatavad ükskõiksed tähed,
kuid sina ei hooli: taas lähed ja lähed.*

*On ime, et vette sa siiski ei nõrke,
kui lainetemõllus pead tõmbama võrke.*

*Kuid saatust su saagi just sellele jagab,
kes vaeva ei näe ja kes priskesti magab.*

*Su kaladest paksmagu punnitab kõhtu,
paks mõnuleb vaid, olgu hommik või*

õhtu.

*Su püütu, näe, teisel on katlasse panna,
meid juhatab Looja, kes võtab ja annab!*

Lk 419 väljendab autor nõutust Nõukogude–Afganistani sõja puhkemise põhjuste üle. Selles küsimuses võiks otsustavat valgust heita Ch. Andrew ja V. Mitrohhini poolt kirjutatav raamat “The KGB in the World”, mis peaks peagi ilmuma Penguini kirjastuselt.

Kokkuvõttes võib öelda, et väljavõtted Udami Oriendi-teenkonnast loovad aluse, millele tulevased Eesti iranistid saavad oma õpingutes toetuda. Juhul muidugi, kui eesti iranist Haridusministeeriumi autoriteetide ja kultuurirahastajate kõrvus absurdse anakronismina ei kõla... Autorile võib soovida ainult palju töökaid aastaid.

TOOMAS GROSS

Mõtiskledes läbi nukrakstege- va maailma

CLAUDE LÉVI-STRAUSS. NUKKER TROOPIKA. Prantsuse k tlk Indrek Koff. Varrak, Tallinn, 2001. (Ajalugu. Sotsiaalteadused). 512 lk. Hind 197 kr.

Võime imestada ja imetleda ning maailma kultuurilise mitmekesisuse üle vaimustuda on tänapäeva antropoloogide ja etnoloogide seas järjest harvemini ettetulev nähtus. Kui varem valis enamik neist oma eriala peaaesjalikult huvist eksootilise “teise” või põlgusest tuttava “oma” vastu, siis tänapäeva akadeemias on piirid antropoloogia kui kultuurilist “teist” uuriva distsipliini ning muude sotsiaalteaduste vahel peaaegu olematuks muutunud, ning eksootikale on jäänud arusaadavatel põhjustel järjest vähem ruumi. Ühest küljest on see hea, sest eksootikast ning “õilsa metslase” leidmise ihast juhinduv teadusetegevmine kannab endas ülemääraseid stereotüüpe ning kinnisideid, mis on silmaklapideks kriitilisele ja erapooletule analüüsile. Samas aitab imestamine ja vaimustamine kaasa seal, kus uurimisobjektiks on inimene oma lõputute veidruse ning nõrkustega tahes-tahtmata nukraks tegevas maailmas.

Lévi-Straussi “Nukker troopika” on niisuguse maailma üle imestamise ning selle üle mõtisklemise parim näide antropoloogias, kui mitte maailmakirjanduses üldse. “Nukra troopika” ilmumine eesti keeles Indrek Koffi ladusast tõlkes ning kirjastuse Varrak meeldiva üllitisena on

seega igati teretulnud, seda enam et paljude kriitikute ja muidu arvajate meelest on tegu ühe “kauneima” ja sõnaosavaima teosega distsipliini nüüdseks juba rohkem kui saja-aastases ajaloos.¹ Seda on võrreldud nii Montaigne’i “Esseede” kui Freudi “Unenägede seletamisega”, ning Susan Sontag, antropoloog ja feministlik esseist, on kuulutanud “Nukra troopika” lausa üheks 20. sajandi olulisimaks teoseks üldse. Ma julgen kahelda “Nukra troopika” sedavõrd keskses rollis, ent vaieldamatult ulatub selle teose mõju kaugele väljapoole antropoloogia ja etnoloogia distsipliinipiire.

1955. aastal avaldatud “Nukker troopika” tekitas küll vastakaid arvamusi konservatiivsemates antropoloogilistes ringkondades,² kuid sai sellele vaatamata otsekohe enneolematult populaarseks ning on selleks jäänud tänini. Ehk olulisemgi populaarsusest ja laiaast loetavusest on “Nukra troopika” jätkuv ajakohasus, erinevalt paljudest teistest antropoloogia-

klassikaks kujunenud teostest. Näiteks Frazeri “Kuldne oks”, Malinowski “Lääne Vaikse ookeani argonaudivid” või Evans-Pritchardi “Nuer” – samuti omal ajal üliolulised ja antropoloogia kui distsipliini seisukohalt revolutsioonilised teosed – on tänapäeval olulised vaid tagasivaates antropoloogilise mõtte arengulukku. “Nukker troopika” seevastu on praegu niisama loetav ja relevantne, kui oli pool sajandit tagasi, ja ehk enamgi veel.

Lévi-Strauss on vaieldamatult kuulsaim ja mõjukaim elusolev antropoloog, ning julgen arvata, et üks viiest olulisemast antropoloogist läbi kogu distsipliini ajaloos. Paljud antropoloogia ajaloos olulist rolli mänginud kujudest ei teinud paraku kunagi süstemaatilist välitööd, või tegid seda pigem olude sunnil kui vabal tahtel ja valikul. James Frazer, ilmselt kõige produktiivsem skolaar antropoloogide, etnoloogide ja kultuuriuurijate pikas reas, kirjutas “Kuldse oksa” ning enamiku oma muid massiivseid ja lausa entsüklopeedilisi

¹ Terminite *antropoloogia* ja *etnoloogia* erinevus on nii akadeemilis-traditsiooniline kui sisuline. Prantsuse ja saksa akadeemilises traditsioonis kasutatakse enamasti terminit “etnoloogia” (pr k *ethnologie*, sks k *Völkerkunde*), angloameerika traditsioonis on tavaline “antropoloogia” (ingl k *anthropology*), kusjuures sageli tehakse vahet ka sotsiaal- ja kultuurantropoloogia vahel. Lihtsustatult võib termineid *antropoloogia* ja *etnoloogia* pidada teineteise sünonüümideks, kuigi etimoloogiliselt erinevad nad oluliselt, viidates vastavalt “teadusele inimesest” ja “teadusele etnosest/rahvusest”. Termin “etnograafia”, mida eesti ja ka prantsuse akadeemilises traditsioonis sageli eelmise kahe sünonüümiga tarvitatakse, viitab angloameerika akadeemilises traditsioonis pigem välitöö (“etnose kirjeldamise”) protsessile või teadustöö tulemile – tekstile – enesele.

² *Mainstream*’ist kõrvalekaldujad ning distsipliini dissidendid on sageli traditsiooniliste akadeemiliste mängureeglite järgijate põlu alla sattunud ning vahel sinna jäänudki. Selline saatus on osaks saanud näiteks Carlos Castañedale, kelle teosed paljusid end tõsiteadlaseks pidavaid etnolooge ja antropolooge nina kirtsutama panevad. Neil võib Castañeda “teaduslikkuses” kaheldes ehk õigusküsimus olla, ent on lühinägelik ta seetõttu kergekäeliselt paariaks tunnistada, sest Castañeda on antropoloogiale sama mis Indiana Jones arheoloogiale. Tema teosed on distsipliini populariseerimisele (ja sotsiaal- ning humanitaarteaduste rahastajad sageli populaarteadusliku tasandiga piirduvadki) – kuigi mitte alati ehk soovitud suunas – rohkem kaasa aidanud kui terved tõsiakadeemilised koolkonnad.

teoseid üksnes Cambridge'is Trinity Kolledži kabinetis misjonäride ja maadeurijate käsikirju analüüsid. Bronislaw Malinowski, poola päritolu austria-inglise antropoloog, keda üldise antropoloogilise välitöö meetodi alusepanijaks peetakse, jäi 1915. aastal Trobriandi saartel viibides sõja jalgu ning kuna ta Austria kodanikuna Euroopasse või Austraaliasse naasta ei saanud, veetis neli aastat saartel, mille siis "olude sunnil" kuulsaks kirjutas.

Lévi-Straussi suhe välitöödega paigutub kuhugi Frazeri ja Malinowski vahepeale. "Nukrat troopikat", Lévi-Straussi ehk kõige "etnograafilisemat" teost, on raske, võib-olla isegi võimatu üheselt klassifitseerida ning selles tema laia populaarsuse ning üle aja kestva olulisuse võti ilmselt peitubki. Kas on tegemist etnograafia, reisikirja, intellektuaalse autobiograafia või proosaga? Või kõigeaga korraga?

On selge, et "Nukker troopika" ei ole traditsiooniline, selgelt sõnastatud tööhüpoteesi ja -projektiga, või oma ajale iseloomulikult ühe kultuuri "holistilisele" kirjeldamisele pühenduv antropoloogiline monograafia. Lévi-Strauss küll käib ja isegi *elab* caduveode, bororoode, namibikwarade ja tupii-kawahibide juures, ning esitleb ja analüüsib oma teose arvukatel lehekülgedel nende retkede jooksul kogutud etnograafilist materjali Amasoonia indiaanikultuuride kehamaalingutest nende ornamentalistika ning materiaalse kultuuri muude eripäradeni. Ent siiski ei põhine Lévi-Straussi kokkupuude

nimetatud kultuuridega süstemaatilisel välitööl, mida iseloomustavad defineeritav uurimisprojekt, -hüpotees ja metodoloogia. Nagu Lévi-Strauss isegi möönab, soovis ta "pigem Ameerikat mõista kui ühele konkreetsele juhtumile tuginedes inimolemuse juurteni tungida" (lk 293). Et mõista, ei püüa Lévi-Strauss uuritavat kultuurikonteksti mitte seletada, vaid lihtsalt "kombata". Taoline ettevaatlik "kompamine" sarnaneb ta enda kirjeldusega Ameerika ja Euroopa kultuuride vastastikustest mõistmiskatsetest nende esmakohatumisel pärast Ameerika "avastamist", mil nii eurooplased kui indiaanlased, küll eri viisidel, teise kultuuri esindajate inimese üle otsustada püüdsid (lk 85).³

Ka pole "Nukker troopika" reisikiri, vähemasti mitte selle traditsioonilises tähenduses. Alates legendaarseks saanud lausega "Ma vihkan reise ja maadeurijaid", juhib Lévi-Strauss lugeja läbi oma heietuste narratiivi, mida iseloomustavad pidevad mõttekatkestused, kõrvalekalded, kannapöörded ning ettetõttamised. Mõtiskledes ja silmitsedes rändab ta Prantsusmaalt Brasiiliasse, New Yorgist Calcuttasse, Karachist Amasooniasse, ja nõnda edasi-tagasi pendeldades katab ta peaaegu kogu maailma. Tihtilugu teeb ta seda ennast unustades, jäädes mitmeteks lehekülgedeks uitama Dacca kodanlaste kodusse, São Paulo tänavatele või niiskesse Amasooniasse. Lubades oma mõttelõngal vabalt joosta, rändab Lévi-Strauss nii ajas kui ruumis, laskmata end häirida asjaolust, et see sageli lugejale täiesti oota-

³ Mõlemate esmajärelus oli paraku negatiivne – eurooplased pidasid indiaanlasi loomadeks, indiaanlased kuulutasid eurooplased jumalateks.

matult Birmast Brasiiliasse, New Yorgist New Delhisse või ühest kümnendist teise hüppab. Teost lugedes jääb mulje, justkui oleks Lévi-Strauss ühel õhtul kirjutuslaua taha maha istunud, sule järele haaranud ning otsustanud oma kahe möödunud kümnendi reiseid muljed ja mälupildid ühe hingetõmbe ja sulejoonega paberile panna.

“Nukker troopika” on kirjutatud vähem kui viie kuuga, mis nõnda olulise ja sisutiheda raamatu puhul ongi hingetõmbe-ga võrdväärne. Juba teose esimesest leheküljest peale alustab lugeja mõttelist teekonda läbi eri kultuuride, Lévi-Straussi isiklike läbielamiste ja metamorfooside,⁴ mida “garneerivad” üldteoreetilised mõtisklused religioonist, linnalisest eluviisist, ajaloost, teadusest ja kõigest muust, millele autori ekslev mõttelõng lugeja juhib ning millel ta ergas silm mõneks hetkeks peatuma jääb. Ometi pole taoline hüplev ja katkendlik vaimne *travelling* – nagu Lévi-Strauss seda ise kutsub (lk 167) – häiriv ega lugejat segadusse viiv, vaid vastupidi: seob maailma üllatavalt edukalt kokku üheks nukraks tervikuks.

Kõikidel reisidel ja rännakutel saadab Lévi-Straussi soov pigem mõtiskleda ja mõista kui uurida ja analüüsida, mistõttu “Nukker troopika” saab väga erilise rolli muidu eelkõige teoreetikuks peetava Lévi-Straussi enamasti veidi raskepäraste teoste seas. See aga ei tähenda, nagu oleks “Nukra troopika” puhul tegemist “kerge” proosa või nõndanimetatud “pehme”

antropoloogiaga. Vastupidi, teose intiimne alatoon ja pidevalt narratiivi kulgu segatud autobiograafilised pildikesed, etnograafiline materjal, looduskirjeldused, mis kaunistaksid parimaidki proosateoseid – nagu näiteks kuulus päikeseloojan-gu kirjeldus (lk 73–78) –, ning üldteoreetilised ja -filosoofilised kõrvalepõiked muudavad “Nukra troopika” üheks Lévi-Straussi ja võib-olla et isegi kogu antropoloogia sügavaimaks ja mitmetahulise-maks teoseks.

Kui üritada kuidagigi “Nukrat troopikat” klassifitseerida, siis nimetaksin seda lihtsalt mõtiskluseks või ehk mõtiskluste ja silmitsuste teekonnaks. Erudiidi mõtisklust on ladus ja õpetlik lugeda, ning selles valguses ei olegi ehk nõnda üllatav, et suurimad mõjufiguurid antropoloogias pole olnud konventsionaalsest akadeemilisest kraadimasinast läbikäinud teadurid, vaid universalistid algselt sageli muudelt erialadelt. Morgan näiteks oli jurist, Malinowski ja Boas füüsikud, Frazer klassikaline filoloog. Lévi-Strauss on filosoof, ning kuigi ta ise usub, et pärast bororoode seas elamist on ta läbinud antropoloogia tuleristsed ning võib end täie õigusega antropoloogiks/etnoloogiks pidada, on tema õnn, et ta ei asu kohe teaduri rööbastatud teele, vaid pigem jätkab oma ekslevat ja laiahaardelist vaimset teekonda. Ta rahutu hing ei anna talle paigalpüsimiseks võimalustki, vaid sunnib aina edasi tormama nii oma reisidel kui “Nukra troopika” lehekülgedel. Ta tunnistab

⁴ Ta mõonab, et üks olulisemaid aspekte reisimise juures on muutused, mis toimuvad reisi- ja enesega: “Tavaliselt mõistetakse reise kui ümberpaiknemist ruumis. Kuid sellest on vähe. Reis toimub ühekorraga nii ruumis, ajas kui sotsiaalses hierarhias” (lk 96).

isegi: “Minu vaimul on (...) üks eripära, mida võib küllap nõrkuseks pidada: nimelt on mul raske kaks korda ühele ja samale objektile keskenduda” (lk 58–59). Samas võib see nõrkus teatud olukordades ka tugevuseks osutuda, sest paradigmade ja teadusprojektide haardest vabal mõttel on sageli kõrgem lend. Lévi-Strauss teab seda ka ise. “Minu mõtlemine on neoliitiline,” väidab ta. “Sarnaselt pärismaalaste aletuledele süütab see mõnikord avastamatagi alasid” (lk 59).

Rännates mööda maailma, jääb Lévi-Strauss hinges ja olemuses ometi tugitooli-antropoloogiks. Nagu ta ise ütleb, kui ühel oma arvukatest reisidest Calcutta viletsusest Delhi loodetud rahusse suundub: “kujutasin ette, kuidas ma sean end (...) sisse mõnes kindlusmüüride varju ehitatud vanamoodsas hotellis ja *mõtisklen* seal kuuvalgel” (lk 471).

Lévi-Straussi teoreetilise maailmavaate nurgakiviks on strukturalistlik binaarjaotusel põhinev analüüs – ta püüab maailma korrastada, struktureerides selle erinevatel tasanditel vastandipaarideks. Kuigi ta “Nukras troopikas” lugejat strukturalismist suuresti säästab, kumab dualistlik lähenemine ta mõtisklustest siiski sageli läbi. “Eksootilised maad” näivad talle “meie maailma” vastandestina, ta otsib korrastatust maastikest, dualismi caduveode näomaalinguist ning nambikwarade sugulussüsteemist. Ta vastandab tühja ja täiskiilunud troopika, Aasia ja Ladina-Ameerika turud, oma ja võõra, elavad ja surnud, ning ei saa jätta peatumata ka oma teooria olulisimal vastandipaaril – loodusel ja kultuuril.

Kui teoreetilises plaanis pole “Nukker

troopika” antropoloogia ja Lévi-Straussi ehk kõige põhjanevam teos, siis avameelsusele ja haaravusele, millega ta kirjeldab antropoloogi/etnoloogi/etnograafi kutset ning sellega seonduvat, ei saa vastu ükski mulle teadaolev välitöö metodoloogia käsiraamat. Kas võib veel otsemini ja avameelsemalt sõnastada võõra kultuuri uurimise üksildase tee valinu nukrust, kui seda on teinud Lévi-Strauss, kirjutades: “[etnograafi] elu- ja töötingimused eraldavad ta pikkadeks perioodideks tema rühmast; muutused, millele ta vastu astub, on nii järsud, et temas kujuneb mingi krooniline juurtetus: ta ei tunne end enam kuskil kodus, ta jääb psühholoogiliselt vigaseks” (lk 62)? Ma ei söanda väita, et iga välitööd teinud antropoloog tingimata nende mõtetega nõustuks, ent arvan end küll olevat välitööde ajal või nendelt naastes midagi sarnast tundnud. Nagu sedagi, et “kõik, mida ma vaatan, [teeb] mulle haiget, ja ma heidan endale ette, et ma ei vaata küllaldaselt” (lk 46).

Ka etnograafi elukutse üldised moraalised ja eetilised dilemmad leiavad Lévi-Straussi mõtiskluses jõuliselt kajastust. “Ise läbinisti inimene, püüab etnograaf inimest tundma õppida ja hinnata piisavalt kõrgest ja kaugest vaatepunktist, et teda konkreetsele ühiskonnale või kultuurile omastest juhuslikkustest vabastada,” sõnastab ta etnograafi ameti peamise sise-mise vastuolu (lk 61).

Samuti jagub tal kriitilist silma oma objekti valiku suhtes. “Kas ei seisne minu ja mu elukutse viga just arvamuses, et inimesed ei ole mitte alati inimesed? Et mõned neist väärivad suuremat huvi ja tähelepanu, kuna nende nahavärv ja kom-

bed on meile võõrad?” (lk 395) – need on olulised küsimused, mida paljud antropoloogid on unustanud küsida või on teadlikult vältinud.

See ei tähenda aga, et “Nukker troopika” ise vasturääkivusi ei sisaldaks ega kultuuritolerantsi heade tavade vastu ei eksiks. Tahes-tahmata kannab see eneses oma ajastu ja konteksti – 1950. aastate prantsuse intellektuaalsete ringkondade – vaimu ja kohati kitsukest maailmanägemust. See ilmneb eelkõige Lévi-Straussi suhtumises islami usku, mida ta ekslikult – nagu ka paljud teised tänapäeval ja eriti nüüd, hiljutiste New Yorgi ja Washingtoni sündmuste valguses – näeb mitte ainult Prantsusmaa, vaid lausa kogu Lääne peamise probleemina.

Nii näiteks kurdab Lévi-Strauss, et islam lõikas tsiviliseeritud maailma kaheks; “selle asemel oleks võinud Lääs (kui poleks olnud islamit) aegamisi ühte sulada budismiga, mis oleks meid veelgi kristlikumaks muutnud – vahest koguni seda kristlikumaks, et oleksime saanud ristiusust enesestki varasemaid mõjutusi,” väidab ta (lk 486).

Ta vastandab islami nii budismile kui kristlusele, asetades need kolmikritta budism–kristlus–islam, kus iga uus etapp on “loodud” umbes viissada aastat pärast eelmist, ent selle asemel et eelmisega võrreldes edasiarenemist tähistada, annab iga järgmine pigem tunnistust tagasiminekest (lk 485).

Tähelepanelik lugeja võib tabada Lévi-Straussi mõtiskluses kohati ka üllatavalt avameelset naivismi ja lausa vasturääkivusi. Ta kritiseerib reisikirju ning autentse kultuuri tagaajamist, igatsedes ise samal

ajal puhta kultuuri järele ning minnes Brasiiliasse “metslasi” otsima. Tahtes jõuda “metsluse viimase piirini” (lk 394), võtab ta ette teekonna “maailma lõppu, et otsida seda, mida Rousseau nimetab ‘alguse peaaegu ärkamatuteks edusammudeks’” (lk 375). Ta otsib “kõige lihtsamale vormile taandatud ühiskonda” (lk 375) ja usub, et leiab selle lõpuks nambikwarade näol. “Kas polnud mu soov mitte täitunud – siin, nende veetlevate pärismaalaste juures, keda mitte keegi polnud enne mind näinud ja keda ka pärast mind võib-olla mitte keegi ei kohta,” küsib ta (lk 394). Ja kui ta ka tunnistab, et puhtaid kultuure enam pole, rändab ta maailma silmitsedes ometi usus, et see varem nõnda on olnud, õhates: “oleksin tahtnud elada tõeliste reiside ajastul, mil pilgule avanes kogu oma hiilguses veel rikkumata, reostamata ja needmata pilt” (lk 45).

Samas on eksimine inimlik ning Lévi-Straussi mõtiskluste juures on värskendav, et tema jaoks ei muutu teiste kultuuride eripärad tingimata ilmutusiks. Kui ta tunneb ennast halvasti – nagu näiteks Indias – ei ürita ta oma kannatusi vägisi pöörata kultuuriliselt rikastavaks kogemuseks, ennast petta ning tingimata kultuurierinevuste suhtes tolerantne olla. Vastupidi, esmakohtumine põlisrahvaga – näiteks Brasiilias – tekitab temas üüratut kõhedust. Ta ei õilista India kerjuseid, Aasia turgude räpasust ega islamiusuliste sallimatust, vaid kritiseerib neid oma mätta otsast.

Taoline sageli ettevaatamatu ja avameelne kriitika ja naivism annavad “Nukrale troopikale” veelgi personaalsema jume, mis üksnes suurendab teose eripä-

rast asendit sageli kuivade ning ettevaatlike etnograafiate seas.

Lévi-Straussi tegelik missioon, vaatamata mainitud nõrkadele lülidele tema mõtiskluste ahelas, on aga humaanne ja õilis. Ta ei soovi, kuigi kardab, et nukker kultuuriruum, millest ta kirjutab ja mida ta silmitseb, kaoks ning inimkond muutuks monokultuurseks koosluseks, hakates "tsivilisatsiooni tootma massiliselt nagu peeti" (lk 40). Vastupidi, tema mõtiskluse eesmärk on maailma kultuuri erinevuste mõistmine ning omaksvõtmine. "Inimeste vendlus saab konkreetse tähenduse siis, kui leiame kõige vaesemas hõimus kinnitust oma kujutlusele isendast ja saame niimoodi kogemuse, millest me võime õppust võtta. (...) Teadmine, et aastatuhandeid pole inimene suutnud muud kui ennast korrata, annavad meile mõtteõilsuse, mis seisneb selles, et me jätame kõrvale kõik kordused ja lähtume oma mõtisklustes algusaegade määratlematust suurusest" (lk 466–467).

HEINAPUU OTT

Eakas telliskivi metslaste elust

JAMES GEORGE FRAZER. KULDNE OKS. *Uurimus maagiast ja religioonist. Uus lühendus, teise ja kolmanda väljaande põhjal koostanud Robert Fraser. Inglise keele tõlke Triinu Pakk-Allmann. Varrak, Tallinn, 2001. (Avatud Eesti Raamat). 1000 lk. Hind 196 kr.*

Nyyd on siis eestigi keelde tõlgitud James George Frazeri suurteos "Kuldne oks". Kõigepealt kummardus tõlkijale, kes on teinud suurepärase töö. Triinu Pakk-Allmann tundub esindavat parimat tõlkijakultuuri, mida eesti keeles ikka leidunud on, ega paista olevat yldse mõjutatud uuest ja lohakast tõlkimismooest. Justkui ta poleks arvutit kunagi näinudki ja oleks Frazeri kaasaegne. Raamatut on tõesti mõnus lugeda.

Ka muidu on see hästi tehtud ja kasulik osta, kui tahetakse oma riulit ehtida veel yhe "Avatud Eesti Raamatu" sarja väljaandega. Ikkagi tuhat lehekylge ehk veidi yle viie sentimeetri, ja seda kõike vaevu 200 krooni eest.

Lääne moodi kirjalikus kultuuris kipub eelmise sajandi teadus minema järgmise sajandi argiarvamustesse. Samu asju hakatakse õpetama ka yldhariduskoolides, aegunud teaduslikke hypoteese kordavad ajalehed kui teaduslikku tõde. Eriti kehtib see humanitaarsemate ja sotsiaalsemate teaduste puhul.

Nii on juhtunud ka Frazeriga. Tema kuulub yhelt poolt 19. sajandi antropoloogiasse, seega on puhas kabinetitead-

lane. Kabinetiteadlasena on ta läbi töötanud ilmselt tuhandeid kõiteid kõiksugust materjali, reisikirju, seiklejate mälestusi kaugetest maadest, folkloristide kogutud kombekirjeldusi ja muud sarnast sodi, millest siis oma raamatu kokku pannud. Ylikoolihariduse poolest oli ta klassikaline filoloog, ja antiikaja kreeka-rooma aines-tikus orienteerub ysna hästi; tema tsiteeritud või kirjeldatud kreeka või rooma asju tasub kyll tähele panna. Välitöid tegi ta minu teada ainult üks kord ja sedagi kogemata, kui Kreekas raamatute või avaldamata materjalide otsinguil kutsuti yht iga-aastast viljakusriitust vaatama. Tuntud ja õpikust õpikusse rändav anekdoot räägib, et kui Frazeri käest kysiti, kas ta on ise ka rääkinud mõne metslasega, kellest ta kirjutab, siis palunud ta taevast, et ta midagi sellist tegema ei peaks. Lévi-Strauss sellist inimest yheski antropoloogiaõppetoolis antropoloogiat õpetama ei lubaks.

Alles see oli, kui keegi saatis mulle edasi *Õpetajate Lehe* listist pärit kirja, mille oli kirjutanud keegi hull grafomaan, kyllap kooliõpetaja. Asja mõte oli rehabiliteerida muistsete eestlaste päikesejumal Kalevipoeg. Ei tea kas Heino Eelsalu või kellegi teise kaudu, aga autorini olid jõudnud Frazeri kaasaegse Max Mülleri ideed. Max Müller oli nimelt kabinetiteadlane nagu Frazergi ja seletas myyte ja muud rahvaluulet, tema koolkonda nimetati astraalmytoloogiliseks ja see on kuulsaks saanud sellega, et leiab oma arvates igast muinasjutust ja myydist päikeseju-

malaid või muid taevakehi. Nyyd oli siis Kalevipoja kord. Seda teooriat ei avaldaks ykski oma mainet hoidev rahvaluuleajakiri, sellega on natuke yle saja aasta hiljaks jäänud.

Frazer oli koolkonna poolest kyll Max Mülleri vastane, aga temagi teaduslikust toodangust on antropoloogiaõpikutesse alles jäänud kyllalt vähe. Ta on pärvinud oma koha antropoloogia ajaloos ja seda eriti muidugi distsipliini populariseerijana ja Bronislaw Malinowski õpetajana. Peale selle käibib jätkuvalt etnoloogide hulgas tema maagia põhijaotus kontakti- ja sarnasusmaagiaks, kuigi seda põhjendav teooria on muutunud. Kuivõrd Frazer seab "Kuldses oksas" järjekindlalt antiiksete riituste kõrvale vastavaid myyte ja arutab nendevaheliste seoste yle, siis on ta mõjutanud antropoloogide mõtlemist ka selles vallas. Tema teoreetiliseks uuen-duseks siin oli mõte, et rituaal ei pruugi alati myydil põhineda, myyte võidakse kohandada või välja mõelda ka vana rituaali seletamiseks. Aga suurem jagu viimase poole sajandi jooksul avaldatud yldisema suunaga töid teeb Frazerit maha ega võta tema meetodit tõsiselt. Igatahes tuleks Frazeri järeltõlge teaduslikus töös kasutades tunda hästi ka tema vigu.

Auväärt soome folklorist Lauri Honko yldistab yhes oma myydiuurimust käsitlevas artiklis¹, et universalistist antropoloogile pakub empiiriline aines-tik tihti vaid stimuleerivat lähtepunkti – temal mõlgub meeles ylelydine seletusmall; uurimistöö jätkudes saab tast eklektik, kes

¹ L. H o n k o, Myytti uskontotieteessä. Rmt-s: L. Honko, Uskontotieteen näkökulmia. Juva, 1972, lk 130.

kasutab ainult sellist materjali, mis mal-
liga sobib (ehk ilusamini öeldes: relevant-
ne on). Universalisti teooria võib olla
inspireeriv, aga vaevalt tõestatav. “Kuldse
oksa” kohta käib see hoiatus nagu rusikas
silmaauku. Kritispeerides samas artiklis
Lévi-Straussi uurimismeetodit, on Lauri
Honko kolmkymmend aastat tagasi öel-
nud, et Lévi-Strauss olla tänapäeva Frazer
(julgete võrdluste mees) ja Freud (taandab
keerulisi asju lihtsatele).

Kyllap kuuluvadki need kolm tegelast
samasse kirjutamistraditsiooni, on kirju-
tamistehnika poolest sarnased. Frazer ja
Freud kaasaegsetena rohkem. (Freudi
raamat “Totem ja tabu” olla inspireeri-
tud otse Frazerist, teab “Kuldse oksa”
tõlkija meile järelsõnas ytelda.) Kirjuta-
vad kõiksugu asju kokku, mida on huvi-
tav lugeda ja mida ongi kirjaoskajale
publikule hulgemini myydud. Sest nad
oskavad kirjutada. Seevastu oma eriala
teadlaste hulgas on nende raamatud võe-
tud vastu ettevaatlikult, vahel tõrjuvalt või
siis lausa eitavalt, sõltuvalt muidugi ka
hindaja koolkondlikust kuuluvusest ja
konkreetselt teosest. Aga oma aja ja oma
kultuuri kirjanduslikku traditsiooni ja
mõttelukku kuuluvad kõik kolm nagu
raudnaelad. Sellest nende nii suur mõju,
arvaku spetsid, mis tahavad. Nõustun
tõlkijaga, et Frazeri raamatust saab pal-
ju teada õhtumaise ja eriti inglise kultuuri
kohta, olgu kõigi kirjeldatud eksootilis-
te kultuuridega, kuidas on.

Seega võiksime Frazeris näha ka otse-
kui Victoria-aegset paksude menuraama-
tute kirjutajat, kes suutis rahuldada kas-
vava keskklassi teadmisjanu metslaste elu
kohta. “Kuldse oksa” kirjutab ta kaks

korda ymber, myygiedu oli suur kõigil
trykkidel tema eluajal ja – nagu näha –
trykitakse veelgi.

Rahvast ei valgustanud ta omakasu-
pyydmatult. Ta ise uskus universumi soo-
jussurma ja sellesse, et inimsugu läheb
aegamööda yha targemaks, – seega tea-
dusse (kui yldse millessegi uskus). Tema
sygavam eesmärk ja hinge salasoo oli
ristiusk paljastada ja metslasliku igandi-
na likvideerida. Või vähemalt oli ta veen-
dunud, et usundist on tsivilisatsioonil
edaspidi vähe kasu, kui seal just paremaid
lauakombeid või midagi sellesarnast ei
võrsu. Ja seetõttu – tundub – ei suuda
austusväärne isand päris neutraalsel toonil
rääkida yhestki usust ega kombest.

Teaduse ja maagia vahel teeb ta vahet
lihtsalt: teadus on õige ja maagia on vale.
Teaduseks arvab ta loodusseadused, mis
tegelikult kehtivad, neist on metslased ja
barbaridki vahel aru saanud (siis on see
“primitiivne teadus”), need loodusseadu-
sed aga, mida ekslikult kehtivat arvatakse,
on maagia.

Sealjuures on ta poliitiliselt väga kor-
rektne: näitab välja, et mõistab metslasi.
Ei ole yldse rassist ega arva, et metslased
peaksidki igavesti metslasteks jääma; ta
saab aru, et igas kultuuris on helgemaid
päid ja tuhmimaid ja et tuhmimad kipu-
vad olema enamuses. Areng nii kõrgele
tasemele, nagu 19. sajandi Inglismaa jõud-
nud oli, võtab ikka palju aega, käib yle
kivide ja kändude. Ega siis metslased selles
syydi ole, et nad sellised poolidoodid on,
nagu Frazer neid näeb, nemad, näe, ei
saagi kohe teistmoodi. Olud on sellised,
antagu neile aega atra seada. “Nõnda
valmistab metslane (või õigemini

metslanna) maad pahupidi pöörates ja seemneid tuulates, kuigi kumbki tegevus ei teeninud ühtki muud eesmärki peale otseste näljapiinade vaigistamise, ise seda teadmata terve kogukonna jaoks uut ja rikkalikumat toiduvaru, mis võimaldas neil paljuneda ning loobuda vanast raiskavast rändeluvuist paigalisema ja säästlikuma elu kasuks” (lk 463–464). Ja tegelikult polegi eriti oluline ytelda, kellest ta siin räägib (rahvaste nimesid nimetab ta erakordse innu ja mõnuga, kuid kultuuridevaheliste erinevuste kohta ei saa sellest raamatust küll suurt midagi teada), yhed metslased kõik.

Kummaline on, et Frazer ei erista metslast barbarist, nagu mõni muu teooria poolest tugevam inglise traditsiooni evolutsionistlik antropoloog on teinud. Frazeri jaoks ongi vist olemas enam-vähem kolme sorti rahvast: metslased-barbarid, klassikalised antiikrahvad (kellele 19. sajandi Inglismaa tsivilisatsioon palju võlgneb) ja siis juba arenenum rahvas, eurooplased.

Alguses usundit ei olevat olnud, olnud ainult maagia, loodusvägede otsese mõjutamise praktika ja tehnika (kas või sellelise asja teooriaks paraku on metslased ju võimetud). Inglise tolle aja teadlaste valvenäide sellise arengutaseme kohta: Austraalia aborigeenid. Praeguseks aga on kõik entsyklopeediadki käsituse aborigeenide “primitiivsusest” asendanud maskeeritud vabandustega. Praegu ytlevad nad, et aborigeenid olid kõrgestiarenenum vaimse kultuuriga. Enne kui tulid inglased ja suure hulga neist maha nottisid, oli nende yhiskonnas kyllalt tavaline, et iga normaalne inimene oskas vähemalt kolme eri keelt.

Vähemasti implitsiitselt on Frazeri ja teiste evolutsionistide teoorias Bengt Holbeki järgi alati sees võrdus:

yrgne ehk algne = metsik = alaarenenum = lapsik

Kaude pärineb see Darwini õpetuse edasiarendaja Haeckeli teesist, et ontogenees kordab fylogeneesi. Evolutsionistid nagu ei märkaks, et see tyhine aeg, mida on võimalik ajaloos jälgida, ja need kultuuridevahelised erinevused, millega praegu on võimalik kokku puutuda, iseloomustavad ainult väga lyhikest ajavahemiku inimkonna kui bioloogilise liigi arengus. Pole näiteks mõistlik arvata, nagu polnuks kolm tuhat või kymme tuhat aastat tagasi inimesel mälu, et korralikku muinasjutugi meeles pidada. Mentaliteetid ja kultuurid võivad ju vahetuda, aga mõtlemine ise või asjadest arusaamise võime ei tohiks eriti muutuda. Nii on usuteaduses vist juba ysna yldiselt aktsepteeritud seisukohta, et religioon on *Homo sapiens*’il alati olemas olnud. Mis puutub suulisse kultuuri, siis siin on Holbek viimasel sajal aastal näinud pigem taandarengut: ei osata enam muinasjutte rääkida ega neid korralikult meeles pidada.

Milleks “Kuldset oksa” kasutada annab?

Esimene võimalus: seiklusjutuna maalt ja merelt või pigem pika eklektilise kirjanusteosena, mis algab kui kriminaalromaan ja aeg-ajalt žanrit vahetab. Suurem jagu raamatust on nagu reisikiri – selline, nagu neid väga võõraste maade kohta ikka kirjutatakse. Tõepoolest on seal sees igasugu seiklusi. Kirjeldusi on kyll proportsionaalselt vähem, aga narratiivi ehk lugu see-eest ligikaudu niisama palju (st

vähe) kui reisirakenduse kombeks. Raamatut niimoodi kasutamast segab ainult see, et aeg-ajalt läheb ta igavaks ja võib kergesti pooleli jääda. Kuid ärgu heidetagu meelt: kui üks peatükk või alajaotus yksluiseks läheb, võib võtta kohe järgmise. Vahele jäetud leheküljed ei sega edasilugemist.

Teine võimalus: tegu on suure etnograafilise materjali koguga, mille koostamispõhimõte on temaatiline. Kombed on enamasti systematiseeritud kyllalt välis- ja kergesti äratuntavate tunnuste järgi. Et raamatut saaks kasutada kui entsyklopeediat, tuleks ta üks kord läbi lugeda või vähemalt läbi sirvida. Muidu ei saa eriti hästi pihta, kust mida annaks otsida. Yksikteadete liigendus nimelt ei kannata kriitikat, alati pole järgmise näite jaoks võetud isegi eraldi lõiku. Kahju, et raamatul pole paremat registrit.

Paraku Frazer ei ytle, kust ta midagi teada saanud on. Heal juhul ytlevad seda hilisemate toimetajate märkused, aga valdav enamik tema tsiteeritud-refereeritud teadetest jääb ikkagi viiteta. Seega pole suuremat jagu neist ilus teaduslikus töös kasutada, sest on raske tuvastada algallikat ja ei või iial teada, mida see *tegelikult* ytleb. Põhimõtteliselt pole see ju päris võimatu. Näiteks kui Frazer kolmandat korda räägib "Saaremaa eestlastest", siis hakkasin kahtlustama, et peaks võtma J. B. Holzmayeri "Osiliana" (1868–1880) ja seal prototeksti otsima. Kui ta kirjeldab yhte huvitavat laplaste kommet, siis mõtlesin, et peaks voodi kõrvalt võtma Laestadiuse "Lapi mytoloogia fragmendid" ja natuke sirvima, et rohkem teada saada. Või siis vaatama Pentikäise saami folkloristika raama-

tu bibliograafiat.

Naljakas oli leida Aleksander Heintalu paksu raamatu "Estide (tšuudide) hingestatud Ilm" peatükist "Mõnda maailma riitustest" palju neidsamu näiteid, mida oma raamatusse siit ja sealt kokku oli kandnud Frazer. Ka seal ei näe materjal eriti usaldusväärne välja. Võib arvata, et mingi osa säärastest teadetest on pärit suvalistelt seiklejatelt või misjonäridelt, kes ei taibanud kirjeldatavatest kommetest ja nende tegelikust sisust midagi. Seejärel on nad võibolla avaldatud mõnes antoloogias, kust Frazer need kombekirjeldused yles on leidnud ja oma raamatus neist uue redaktsiooni teinud. Ning nyüd siis on Sass lugenud ja uskunud. Eriti irooniliseks teeb asja see, et millegipärast ja kuidagi on Sasski ära kaotanud selle peatüki allikaviited. Aga "Estide (tšuudide) hingestatud Ilm" on ka muidu väga naljakas raamat.

Kui Frazer räägib "Euroopa soomeugri soost hõimudest" ja allpool mainib "Volga-äärseid hõime" (lk 99, ptk "Puude kummardamine") ja toob näite, kuidas "püha puu ette kogunesid usklikud ja seal luges palveid preester", siis on ilmsesti mõeldud marisid või udmurte või mõlemaid (ei kujuta ette, kui hästi inglane tundis Vene impeeriumi geograafiat). Ja siin on võimalik kyll öelda, et Frazer või tema allikas on sellest "puukultusest" natuke valesti aru saanud. Nimelt räägib ta sel puhul puude hingedest ja kuidas igal puuliigil on oma kaitsehing. Marid, kellega mina kokku olen puutunud, paluvad puude juures Oš Kugu Jumot ja muid suuri jumalaid, udmurdid aga Inmari, Keremetti ja teisi. Sealjuures näitab hiie-

puu pigem kohta, kus on kohane jumalaid paluda, on *templum* (nagu Martti Haavio ytelnud). Või on siis hiiepuu olend, kes aitab jumalatega yhendust pidada. Ei isiklike kogemuste ega kirjanduse põhjal pole ka põhjust arvata, et marid ajaloolisel ajal Frazeri kirjeldatud riitusel midagi muud oleksid teinud.

Aitab näidetest. Ehk illustreerisid need pisut raamatuga seotud riske. Jääb üle ainult loota, et kooliõpetajad või ajakirjanikud "Kuldset oksa" lugedes ei hakka kõike seda teadusliku tõe pähe võtma.

Ja kolmas kasutamisvõimalus: metoodiline ja näitlik abivahend algajale lora-jutu-rääkijale. Frazer nimelt kirjeldab täie kindlusega maastikke, kunstiteoseid, kombeid ja mida kõike veel, mida ta oma silmaga näinud pole. Sealjuures on ta veenev. Tema teooriatega tasuks samuti ettevaatlik olla: kui veerandit usud, oled poolega petta saanud. Aga seletada ta oskab. Ja peaaegu meelevaldseid seoseid rakendades leiab oma jutule toetusmaterjali. Ta loogiline meetod on peaaegu täienisti deduktiivne: tal on hüpoteesid, teooriad ja veendumused, millele ta siis mitut pidi kinnitust otsib. Kui Aafrikast enam ei saa, siis vaatame rohkem Austraalia poole. Või oli see nyd vastupidi, ei mäleta.

REIN KURESOO

Lugedes looduse raamatut

TEKST JA LOODUS. Koostanud ja toimetanud Kadri Tüür ja Timo Maran. EKS, Tartu, 2000. 170 lk. Hind 73 kr.

Olen aina imeks pannud õhtumaise kultuuriteadvuse soovimatust sulandada endasse elutähtsa osana teadmisi loodusest. Tegelikult selles midagi imelikku ei ole – kultuuri ennast määratletaksegi enamasti nii: see on oskuste, uskumuste jne kogum, mille kaudu inimene eristab ennast loodusest. Ehkki kultuur tervikuna kätkeb ka inimteadmiste summat looduse kohta, jäävad need teadmised kultuuri argipäevasest fookusest välja – läänemaise kultuuri keskmes on ikka olnud inimene, tema omand, himud ja igatsused, laulud ja luuletused, suurtükid ja lennumasinad. Selle enesekeskse nihestatuse tulemusena on inimeksistents jõudnud elukeskkonna poolt määratud turvatsooni piiridele, mille ignoreerimise ohtlikkuse eest hoivatavaid häáli ei viitsita enam eriti tähele panna, sest vaatamata üldist progressiivseku murendavale rohelinele mürale on elukeskkondki lokaalselt manipuleeritav ja nii lööb grüüne ikka veel igal kevadel haljendama, lõokased lendavad üle linnade ja konnad krookuvad lompides. Iga paadunud urbanistki võib tõdeda, et looduse vastu ei saa – st loodus kannatab välja märksa enam, kui pessimistid on väitnud. Ning lisaks kõigele on loodus määratult lai kategooria, mille kohta on raske kõige üldisemas plaanis midagi väga mõistlikku ja veelgi raskem midagi enne-

kuulmatut öelda. Loodus on kultuurist mõõtmalt suurema mahuga mõiste ja juba üksnes seetõttu ei mahu ta tervenisti mitte kuidagi kultuuri sisse.

Peaks olema igati paslik öelda, et tere- tulnud on kõik katsed, mis püüavad ees- pool mainitud fookusenihet korrigeerida. Kadri Tüüri ja Timo Marani koostatud ja toimetatud “Tekst ja loodus” on seetõt- tu meie kodunurgas igati soovitud laps. Sisult on kogumik küll nõnda kirju, et üheselt on seda raske hinnata. Siin on mitmeid lugusid, mida vist ei viitsikski rida-realt läbi lugeda, ehkki nii mõnedki neist on omal kombel vajalikud käsitlu- sed. Mitut puhku kohtab raamatu kulu- karva kaante vahel tulist rahvusromanti- kat, sedapuhku Tiit Merenäki ja Kalevi Kulli mõtteavaldustes, nagu oleks eestlas- tel vajadus ning ühtlasi ka erilisi eeldusi kohalikuloomuliseks ökofilosoofiaks. Vastukaaluna Eesti tõenäolisele saatusele – sihitult triivida globaliseeruva maailma kiiluvees – on selliste otsingute lähtekoht küll mõistetav, kuid kaugel veenvusest. Omanäolise biofilosoofia võimalikkusele leitakse tuge nii baltisaksa päritoluga mõt- lejate ideedest, Oskar Looritsa ja Uku Masingu katsetest rekonstrueerida soome- ugrilikku loodususundit, Madis Kõivu kohavaimust-vaevatusest kui ka Toomas Suti üsna küsitava algupäraga bioloogili- sest imperatiivist või Vigala Sassi tõdemu- sest, et looduses pole moode.

Kultuuris on moodside vaheldumine seaduspärane ja Eesti kultuuris on hetkel moes semiootika. Hiljutine presidendi- kandidaat Peeter Tulviste ütles kunagi *Eesti Ekspressile* antud intervjuus, et lähitulevikus saab semiootikast kõiki kul-

tuurivaldkondi integreeriv distsipliin, omamoodi teaduste teadus. See kõlas natuke sarnaselt väitele “tulevikus ei jää enam kino, teatrit ega raamatuid – jääb üksnes televisioon”, mida kasutas kuna- gises menufilmis “Moskva pisaraid ei usu” vastloodud televisiooni operaator naiivsete neidude võrgutamiseks. Aasimisi võiks Tartu uuemat semiootikapuhangut nimetada pansemiotismiks. End viimase kümnendi jooksul biosemiootikas leidnud bioteoreetilise mõtte suurelt ärgitajalt Kalevi Kullilt oodanuks selles kogumikus küll märgatavalt suuremat mõtteselgust. Tema rapsoodilised päevikumärkmed kogumiku lõppsõnana tekitavad usutavas- ti lugejas, kes kirjutajat ja ta mõtteviisi lähemalt ei tunne, üsna vastakaid tundeid. Mida peaksid näiteks bioloogid peale hakkama otse neile suunatud viitega Freu- dile ja Deleuze’ile, et “soov (*desire*) ilmu- tab ennast millegi puudumisel, ja see on seotud organiteta kehaga (*body without organs*)”?

Semiosfääri piire on siiaamaani püütud laiendada erialaväljaannetes ning nende otsingute tulemusi oleks “Tekstis ja loo- duses” olnud paslik eesti kultuuri- ja loo- dushuvilisele lugejale tutvustada, ehkki on arusaadav, et kultuurile ja loodusele pü- hendatud seminari kättesaadavaid ette- kandeid esitades ei olnud selge fokusee- rumine mingile teemale koostajate ees- märgiks. Üldistava ja kättesaadava biose- miootikakäsitluse puudumisel ei saa aga kogumikku lugedes näiteks jätta esitamata küsimust: miks õieti nimetatab Timo Maran oma märkmeid inimese ja tema- ga otseselt seotud organismide koevo- lutsioonist ökosemiootilisteks? Tegelikult

kirjeldatakse ju artiklis üsnagi empiiriliselt inimese ja tema kaaslejate kooseluvorme ja koevolutsiooni. Needki märkmed jäävad õige visandlikuks ja loos samahästi kui puudub materjal, mis puudutab inimese nahal ja inimorganismis elavaid seeni, baktereid, ainurakseid ja algloomi, kelle liikide arv on tohutult suur. Edasi tõmbab Kalevi Kull Timo Maranile viidates võrdusmärgi ökosemiootika ja ökofilosoofia vahele – tehe, mis võib vabalt Tartu *genius loci*'t kujundava Juri Lotmani vaimu minema vaevata.

Kogumik lubab biosemiootika arengusse heita õige põgusa ja pealiskaudse pilgu, kuid sellegi põhjal tundub, et sel teaduste teadusel on tõsisem eneseleidmise aeg alles ees. Kahtlemata on võimalik märki ja semioosist defineerida nõnda, et nad mahutaksid endasse märksa enam kui Lotmani primaarse ja sekundaarse modelleeriva süsteemi. Mingil moel on holistlikust maailmapildist lähtuv biosemiootika sümpaatne oma vastandumises loodusteadustes üldlevinud reduktsionismile. Ent siiski tundub mõistlik jääda käsitlustes märgi tavapärase definitsiooni juurde, mille leiab ka kogumikus Anti Randviiru artiklist: “märk on see, mis tähendab midagi, mida ta ise ei ole”. Soovi korral võime näiteks ka mälu defineerida selliselt, et mõlgi kohta auto kapotil on võimalik öelda – auto mäletab kokkupõrget, ja teksti määratlada viisil, mil keskkond, ökosüsteem või organism osutub kontekstiks. Silmaga nähtamatute abstraktsete asjade piir kulgeb just nimelt sealt, kuhu inimene selle oma tekstimängudes asetab. Kalevi Kulli käsitluse järgi on semioosise algelisemate vormide määratluses oluli-

sel kohal mõiste *vajadus*. Biosemiootikasse süvenedes tekkis mul korduvalt küsimus: kas meil on *vajadust* otsida semioosist sealt, kus sellel mõistel ei ole suu-remat seletavat jõudu?

Semiootiline terminoloogia võib asju õige segaseks teha isegi seal, kus need avanevad tunduvalt ilmekamana tavakeele lihtsuses. Anti Randviirul on artiklis “Loodus ja tekst: tähenduslikkuse tekitamine” pakkuda hea lugu nn Rootsi kuninga tammede kohta. Loo puändina on toodud näide sellest, kuidas Rootsi praeguse kuninga visiidi auks istutatud tammed maha murti, kuid nende asukohta tähistab siiamaani raidkivi. See olukord kõlab semiootikute keelepruugis kui “miinusmärk ja tähistaja muutusega kaasnenud konnotatiivne tähendusnihe”. Toredat fraasi seletatakse ka lahkelt lahti: tekstuaalsuse ehk tähenduslikkuse tekitamist “märgi abil, mida (enam) ei eksisteeri,” nimetatakse miinusvõtteks. Kuna tegemist on mitmetasandilise märgiga – kivi viitab tammedele (mida enam ei ole), mis pidanuksid viitama teatud pikemale kultuuritraditsioonile, – kipub seda fraasi mõista püüdes kõik sassi minema.

Kogumikus tekstist ja loodusest kirjutavad autorid patustavad üldse üsna sageli nii teksti kui looduse vastu – kuna selletaoliste apside kõrvaldamine on koostajate-toimetajate ülesanne, siis tasub pilku heita just nende endi lugudesse:

Timo Marani ökosemiootilisest esseest leiab vaevata tekstijuppe, mis võinuksid sündida veidi teisel kujul või jääda sündimata: “Olemata küll neodarvinistlikes evolutsioonikäsitlustes üleliia populaarne, aktsepteeritakse koevolutsiioonilist

arengumudelit siiski”; “looduslik valik lakkab (...) olemast abstraktne mõiste, temast saab kõigi võimalike koevolutsiooniliste seoste *summa summarum*”. Võib-olla peaks autoriga koos kurtma, et: “... tänu mõttetraditsioonile, mis näeb vaimu ja keha ning sellest tulenevalt kultuuri ja loodust eraldi kategooriatena, on 21. sajandi algul inimese ja looduse mittedualistlike suhete kirjeldamine raskendatud.” (Kalevi Kull ütleb selle kohta, et “kirjutustöö ajab hulluks – nii raske on tekst tulema”.)

Sõnastusraskustele lisaks leiab Timo Marani loost rohkesti nooruslikku fundamentalismi, näiteks mõne anekdootliku valdkonna ülemäärast tähtsustamist – lemmikloomade lepitav roll psühholoogilise kliima kujundajana perekonna ja kogu ühiskonna tarvis “on väga ebapiisavalt uuritud”; viide Jared Diamondi radikaalsele mõtteavaldusele (millest aimduvat mõttesuuna tugevat arengupotentiaali), et “Euraasia rahvaste juhtrolli tänapäeva maailmas ei tuleks otsida inimkultuuri iseärasustest, vaid mandrite paigutusest ning kodustamiseks kõlbulike taime- ja loomaliikide arvust”.

Kui Timo Marani auks tuleb öelda, et ta vähemalt püüab oma kirjutises piielda inimese ja looduse suhet uudse lähenemisenurga alt, ehitab Kadri Tüür oma avaartikli “Looduse vastu ei saa” suures osas triviaalsuste tsiteerimisele ja kommenteerimisele. On’s Peeter Ernits tulnud AD 1997 esimesena mõtlele, et “oma bioloogilisest päritolust pole me kõigele vaatamata pääsenud”? Kas Pekka Kuusi on alles 1990. aastal esimese inimesena jõudnud vapustava oletuseni, et “samas vai-

mus jätkates jõuame olukorrani, kus sein tuleb vastu, kus katastroofid meid enda alla matavad”?

Teadaoleva tüütut korrutamist kohtab muudiski kirjutistes. Tiiu Speek käsitleb kogumikus taas metafoorset tähendust kandvat terminit *looduslik valik*, mille tekkelugu seostatakse paljudes käsitlustes Darwini-aegse viktoriaanliku keskkonna, puritanismi, maltusianismi sotsiaalsete implikatsioonide ja Inglise koloniaalvõimu ülbusega. Kui Darwin leidnuks evolutsiooni suunaja tähistamiseks mõne samasisulise, ent vähem tuntud kreeka-keelse sõna (ladina algupäraga *selection* oli juba tõuaretajate keelepruugis naturaliseerunud), siis oleks kogu see diskussioon võib-olla olemata. Suurem osa teaduskeeles juurdunud mõisteid kannab tegelikult, kas või sünnimärgina, metafoorseid tähendusi. Neist mõnede metafoorsus (näiteks elementaarosakeste karakteristik, mis kannab nime *veidrus*) on ilmsem kui teistel. Metafoorid on enamasti mis tahes nähtuse esmaseks keeleliseks mudeliks – tundmatu seletamiseks tuntu kaudu. Bioloogia on paratamatult sunnitud tegelema väga üldiste mõistetega ja bioloogiateooriatele mõeldes tuleb sageli meelde Nietzsche näide keeleolemuslikust metafoorsusest: sõna “leht”, mis tähistab lugematuid erinevaid ja individuaalseid objekte.

On tõsi, et *loodusliku valiku* mõiste metafoorseid võimalusi on eri ringkondades erinevalt mõistetud, õnneks näeb Tiiu Speek ka seda, et neil, kes darvinlikku keelekasutust on liigagi tigidalt kritiseerinud (näiteks Uku Masing), on ikkagi vastu seada vaid omapoolsed metafoorid.

Kogumiku "Tekst ja loodus" kuivkaalu hinnates tuleb ilmselt arvesse võtta, et ainevaldkond on uudne ja tegijad on noored. Norimine jälle on arvustaja loomuses loodusest antud ja kriitiku rollis tekstuaalselt determineeritud. Oma süütumal kujul ei ole see seotud püüdega neid, kes midagi vajalikku teevad, halvustada ega alavääristada. Tsiteerigem veel Kalevi Kulli: "Millegi – kõige – ise tege mine on see, mis elu huvitavaks teeb."

PIRET KRUUSPERE **Väike tundeline helind**

KATRI KAASIK-AASLAV, VAINO VAHING. *TEATRIROMANSS. Loomingu Raamatukogu 2001, nr 1. Perioodika AS, Tallinn, 2001. 72 lk. Hind 12 kr.*

Kui Katri Kaasik-Aaslavi ja Vaino Vahingu näitemängu "Teatriromanss" (pealkirjas aimub allusioon Mihhail Bulgakovi "Teatriromaanile") lavale seadma hakataks, oleks lähtekohaks teadagi peterbrookilik tühi ruum. Eesti kultuuriruumis seevastu võiks teos komistada pigem kodusevõitu kitsikusele, sõna kõige paremas mõttes, – kultuuri- ja eluloolist ainekku ühteplettivaid dramaturgilisi tekste on juba hulganisti ees ootamas. "Teatriromansi" tegelasnimistut silmates meenuvad võrdlustaustana hoobilt Undi "Vaimude tund Jannseni tänaval", Külveti "Menning" ning Rohumaa ja Tuulingu teatrifantaasia "Ainus ja igavene elu". Ilmselt pisut vähem tuntud on Rein Põdra näidend "Kanarbik", kus sarnaselt "Teat-

riromansile" võtmekujuks Juhan Luiga. "Kanarbik" paotab ukse "Teatriromansi" eelaega, kujutades muuhulgas Luiga romanssi Aino Kallasega – seik, millele "Teatriromansiki" piisavalt tagasisivaata vaid vihjeid pillatakse. Teisalt – "Ainsa ja igavese eluga" seoses on Lea Tormis maininud, et eesti teatri alguse lugu (nagu alguste lood enamasti ikka) on keskendunud eeskätt meestele, ning Jaanus Rohumaa tunnistas toona, et just Erna Villmer vääriks eraldi käsitlust. "Ainsas ja igaveses elus" on Villmer alles oma tee hakul seisev nooruke näitlejanna, näitemäng jõuab finaalis välja "Estonia" teatri avaetenduse ni "Hamlet" anno 1913. Sellest eesti kultuuriloos mitmeti tähenduslikust daatumist käivitub omakorda "Teatriromansi" tegevustik.

Anneli Mihkelev nendib *Sirbi* arvustuses: "Teatriromanss" on rohkem naistest kui meestest, keskseks naise eneseteostuse teema. Sellega võib põhimõtteliselt nõustuda – loovnaiste Erna Villmeri ja Aino Kallase kõrvale tõuseb sümboolse taustafiguurina ka Koidula. Samas on "Teatriromanss" ikkagi (ühe? mitme?) armastuse lugu, mis avaneb-avatakse nii Naise kui ka Mehe pilgu läbi. Ja see asjaolu teeb ta põnevamaks, kui esmalugemisel suutsin aduda. Nüüd ei oska ma enam nii kindlalt väita, ons tegu rohkem Erna Villmeri või Juhan Luiga looga. Samamoodi oleks küllap üpris mõttetu võtta kaaluda kummagi autori panust kahasse kirjutet näitemängus. Kui kaks on mängu astunud, kas saabki siis üldse kõnelda *ühe* loost? Mõõta *ühe* osalust? Näidend pöörab valgusvihi ka kahele armukolmnurgale: Kallas – Luiga – Villmer ning Luiga –

Villmer – Lauter. N-ö teiselt poolt kulisse on vahel vägagi tajutav Theodor Altermanni ligidalolek. Avatus erinevate tõlgendusvõimaluste suhtes ning tekstikoe tähelepanelikumal sõrmitsemisel end aegamööda lahtikeriv tähendusmuster – siin peidab end “Teatriromansi” (lugemis)lumm.

Vastamisi on Naine ja Mees oma erootiliste ja vaimsete tõmbejõududega, mis paraku suubuvad teineteisest üle- või lahukuskasvamisse. Nagu igal jutustatud-esitatud lool, on ka “Teatriromansil” oma ajalised väljajätted. Proloog (kolm Luiga kirja Villmerile aastaist 1912 ja 1913) visandab põgusalt romansi alguse. I vaatuse tegevusajaks on aasta 1913 ja teatergi tuleb kohe mängu: Villmeri ja Lauteri kahekõnena Villmeri garderoobis “Tabamata ime” proovi ajal. Teist, esietendusejärgset stseeni kannab põhiliselt Luiga ja Aino Kallase kohtumise meeleline pingeline. Torkab silma, et Luigale ja Kallasele on antud rohkem tundesärinaga episoode (eelmainitule lisaks näiteks “Tähelennu” õhtul Helsingis), ning teisalt jagub piisavalt performatiivseid etteasteid ka tegelaspaarile Villmer ja Lauter, samas kui Luiga ja Villmeri vahekord on vermitud pigem epistolaarsesse (dialogi)vormi. Vaatuste informatiivsetes avaremarkides ilmutavad end omakorda autorite kommenteerivad hääled. Mujal tekstis on remärke üldiselt kasinalt, enamasti antakse neis napp vihje tegelassuhte või -kuju psühholoogilisele taustale. Stseenide emotsionaalseid laineharju kannavad rõhutatud pausid (Kallas “jääb Luiga selja taha seisma. Luiga ei liiguta ennast. Nii on nad vaikides tükk aega”). Paar prospek-

tiivset repliiki tegelaskõnes (Villmer hüüab Lauterit juba Antsuks, viimane vastab aga, et on esialgu veel Hans...) mõjuvad ühtaegu võõritavalt ja virgutavalt.

Villmeri ja Luiga ilusaima, igatsusliku armastuse aeg näib jäävat Esimese maailmasõja aastaisse, ja seda vahendavad II vaatuse 1. ja 3. stseenis dialoogiks kujundatud kirjakatked. Viimastes peitub erinevaid varjundeid, dünaamikat ja kontraste. Pisut “tõstetud” tundelisest toonist (Luiga: “Sul on nii palju ilu, et ma ei saa valuta su ligidal olla”) nukruse ja väsimuse nootideni (Villmer: “Rõõmu ei mäleta enam”) ning armastajate intiimselt kelmi-ka omakeeleni. Näitlejanna mäleva siseheitluse tunnismärkide vahele pikib Luiga meheliku järjekindlusega erootiliselt laetud repliike. Üle seitsmeaastase “lünga” kandunult leiavad kolmanda vaatuse sündmused aset *anno* 1924. Nüüd näeme armastuse loo lõppfaasi, mida Luiga omalt poolt toonitab varjamatu kibeka irooniaga nii iseenda kui ka “väikese Hansu” aadressil. III vaatuse viimane stseen, Luiga ja Villmeri kujutuslik-üenäoline dialoog, mõjub resignatsioonina, paiguti küll isegi agooniana.

Küllap polnud tähenduseta Villmeri ja Luiga 16aastane eavahe (abielludes oli Villmer 24- ja Luiga 40aastane), selgitades paljuski asjaolu, et Naine ühtaegu nii Meest kui ka Isa otsis (Villmer pöördub oma viimases kirjas Luiga poole mitmel korral sõnadega “Taat, taadu”). Et aga Mees samavõrd emalikku alget igatseb, sellele osutab Luiga põgus repliik romansi algusaegadest: “Teis on midagi, mis emas on, kellele oma häda kaebama lähed, et

troostiks” (lk 11). Tekstist tõukuv peeglikujund, millele põhjendatult viitab Anneli Mihkelev, toimib inimeste vahel üsna mitut pidi. Mihkelev suhestab sedakaudu Kallase ja Villmeri kui Naise eneseteostuse loo Koidulaga. Peeglitena seisavad (või tahavad seista) teineteise vastas aga ka armastajad ja nii viitab osa repliike Luiga ja Villmeri “rollide” kattumisele, milles võib näha ka Villmeri liigsõltuvust reetvat samastumissoovi.

Vaimsust ja sensuaalsust kiirgava Juhan Luiga külgetõmbevääst ja vastastikusest hingede ühtsusest kõneldes sedastab Aino Kallas ometigi: “Mu praegune mina, mu vaimne tõus on Luiga aastaid kestnud kasvatus tulemus, *nüüd olen ma valmis ja irdun temast*” (minu kursiiv – P.K.). Vaimse iseseisvumise mõttes on Villmeri vahekord Luigaga omamoodi variatsioon Aino Kallase loole, viimane otsekui ennustaks ette Villmeri käekäiku. Meheliku ja naiseliku vaatepunkti ühe võimaliku erinevuse näitab Kallas kätte I vaatus 3. stseenina esitatud pihtimuslike lühimonoloogide jadas, tunnistades valu, mida on sünnitanud n-ö *osaduse* võimatus: “ma olen sisemiselt kannatanud, et ma ei ole temale, kes mind nii täielikult mõistaks, võinud sellest kaunidusest jutustada” (lk 32). Mehele seevastu sageli omasema *omanduse* iha tunnismärgiks olgu üks Luiga repliik kirjast Villmerile: “ma tahaks midagi otsekohe sinust saada” (lk 50).

Naise jaoks õnnistavaim osadus jääb olemata, Villmeri ja Luiga laps sündimata. *Raseduse* kujund tuleb küll tekstis veelkord ette: Villmeri ja Lauteri teises n-ö garderoobidialoogis III vaatuses, kui Lau-

ter heidab Villmerile Juuditi rolli ettevalmistamisel ette mõtteredust – Lauter: “Sa käi ringi nagu rase naine ja otsi teda, otsi Juuditit, mitte rasedust” (lk 58). Eelmainitu kõrval varieeritakse näitemängu tekstimustris korduvkujunditena veel elu- ja kunstiahnuse, vaimu- ja reaalse *kulla* motiive; Villmeri fraas Altermanni kui partneri erilise soojuse kohta kordub ka aastaid hiljem täpselt samas sõnastuses. Kompositsioonis on autorid kindlakäeliselt rakendanud sümmeetriaprintsiipi, “sulgedes” oma teksti ühelt poolt kirjajavormiga (Luiga kolm kirja proloogis, Villmeri kirja ja Luiga märkmete-tekstide segunemine-ühtesulamamine viimase tegelaskõnes lõpptseenis), teisalt aga topeldades tegevuspaigana teatrit (Villmeri ja Lauteri dialoogid I vaatus 1. ja III vaatus 3. stseenis; siin korduvad ka tegevuslikud detailid nagu näiteks Villmeri paruka pähepassitamine).

ELUTEATRI ühelt poolt kulunud ja ometi igikestva metafoori laseb (enese-) iroonilise kibedusega käiku ka Luiga, jutustades Villmerile ja Lauterile nende kolme viimaseks ühiseks teatriõhtuks jääva “Juuditi” etenduse eel muuhulgas mõistukõnelise loo oma lapsepõlvest. Siin stseenis käitub Luiga ajuti otsekui Lavastaja. Tema mõju Villmerile ei lahtu nii kergesti ning näib võimsalt varjutavat ka Villmeri ja Lauteri vahekorda (vt Lauteri sellekohast repliiki Villmerile puudutusest ja aimdusest lk 59).

Romanss on nii kirjanduslik kui ka muusikaline termin. Just Luigaga seoses muutub “Teatriromansis” teatri kõrval kõnekaks muusika: vihjed viiulimängule, Villmeri võrdlemine Stradivariuse ja hil-

jem tšelloga jms. Muusikalised motiivid saadavad refräänina Luiga ja Villmeri kirjavahetust maailmasõja-aastail, seda nii viidetena Luiga tekstis kui ka remarkides ette kirjutatud lavalise helitaustana (Beethoven, Sibelius). Päris hulgaliselt on tekstikoest võimalik leida saaleplike *kuljuste* ja liiviliku *helina* motiivi variatsioon. Ka Lauteriga koosmineku ajendiks on Villmeril too müstiline helin, mida ta Luigale seletab: “ta heliseb vastu. Ma ei armasta Lauterit... aga see helin on eriline õnnetunne, südamed hakkavad vastu helisema ja saal heliseb kaasa... vastu. Ära arva, Juhan, et ma alati talle vastu helisen, aga tõsi see on, et see soojus...” (lk 54). Luiga teab. Ja lausub: “Loomisrõõmu vastu ei saa keegi, ei ükski mees...” (lk 55). Tema, kes ta teab paraku ka närvipingest, närvilisest meelelaadist sündinud helina varjatuid tagamaid. Teab sedagi, et “kaared ei saa kunagi kokku, sest tähtis on ainult, et nende vahel oleks pinge... See toidab,” nagu ütles kord väikesele Juhanile tema füüsikaõpetaja (lk 62). Eluahnust ei pruugi alati kroonida loomisrõõmu ja inimliku armastuse õnnestav kokkukõla.

“Teatriromansi” ainsad ja igavesed elud vääriavad kammerlikku teatriruumi. Kes oskaks neid sinna paremini komponeerida kui üks näidendi autoreist – lavastaja.

JAAK URMET

Posijatebande paljastamine

ARBUJAD. Koostanud Ants Oras. 2. tr. Tänapäev, Tallinn, 2001. (Eesti PEN). 250 lk. Hind 145 kr. (Esmatrükk: 1938).

*Jah, sõber, naljaasi oleks
tööd teha suu või sulega,
kui sõnu täita vaja poleks
ka sisemise tulega
(August Sang).*

1

Eesti luule on üks omadega totaalselt persses nähtus. Peamiselt sellepärast, et luule kui sellisega pole eesti värsikunstil enam ammu mingit pistmist. Ennem saavad määravaks kõik muud asjaolud (nt luuletaja asend poliitilisel maastikul ja luule väärtus propagandavahendina) kui luuletaja oskus öelda öeldamatut, talletada sõnadesse tükikest kirkast elu, kutsuda lugejas esile joovastust, julgustada teda elama edasi oma sitast, tühist elu, ja vaatama homsesse kui millessegi helgemasse – olgugi tänane päev hall ja masendav.

Vähemalt kolmandik eesti luulet seisab põlu alla panduna, kuna on omanud “vale” poliitilise leeri heakskiitu ega teeni kübekesevõrragi “õige”, sini-must-valge poliitika huve. Ülistame Eesti Vabariigi taasiseseisvumise 10. aastapäeva, kuid elame paljuskü endiselt edasi vulgaarsotsioloogilistes kultuurihindamismudelites, lähtudes kunstiteose väärtuse määramisel eelkõige selle poliitilisest värvingust. Kriitik, kes sõandab suud paotada maha-

vaikitud kirjanikke soosivalt, võib hõlpsasti külge saada stalinisti nimetuse. Ühesõnaga: meie vabas heaolühiskonnas seisab mineviku kunstipärand lahus kunsti hindamise primaarsetest kriteeriumitest.

2

Ka "Arbujad" on sel moel – ja lausa ebaradikult – ülehinnatud kultuuritoode. Maa-giline fluidum, mis seda almanahhi ümbritseb, on peaaegu 70% ulatuses tingitud kahest asjaolust:

1) see raamat sisaldab surmavas koguses segast mulinat – ja segane mulin jätab endast tihti mulje kui millestki eriti luulelisest;

2) nõukogude võimu aastatel oli see raamat ametlikult põlu all, mingil ajal koguni koos peaaegu kõigi autoritega (isegi Mart Raua elu polnud 40ndate lõpus ja 50ndate alguses liialt kerge), seega ei saanud ju omakorda ükski rahvuslikult meelestatud isik suhtuda sellesse ketserliku külmusega.

Nõnda saavutaski muidu täiesti keskpärane koguteos aja jooksul teenimatult kultusliku seisuse, mis pole tuhmunud tänini. On saanud heaks kombeks viidata "Arbujatele" kui märgile eesti luule kõrgajastust, kus ülim, enneolematu sisu ühines ülima, enneolematu vormiga ning astus maailmaklassi.

Niisugune määrang on täiesti ekslik.

Vabastagem eesti kunstilooming poliitika kütkest. Üritagem meelde tuletada kunstiloomingu hindamise ajatud põhimõtted. Esitagem kunstnikule otseselt kunsti loomist puudutavaid nõudeid ja märkusi. Ning jälgigem, kuidas nüüd särapärg "Arbujate" kohal uued toonid

omandab ja mõnegi posimishuvilise autori kohalt hoopiski ära laguneda ähvardab.

3

*Liig kaugel maast, liig külmalt särada,
sa, luuletaeva täheke.*

*Kui ometi su särast oleks
meil soojem, valgem väheke!
(August Sang).*

*"Tegelikult oli Betti Alver füüsiliselt
ja vaimselt läbini terve, aktiivne noor
naine..."
(Ants Oras, 1956).*

Mida ma ootan healt luuletuselt?

Eelkõige peab igal luuletootel leiduma idee, lõplik meeleolu, vulgaarselt väljendatuna – sõnum, point. Mingi kristalliseerunud tulem, mis eelnenud värssidemassi tajutasandil nauditavalt, võimalikult suure sisemise võimsusega ja ülitihendatult kokku võtaks.

Seejärel ootan kompaktsust, püsimist luuletuse idee, pointi rajal. Ootan, et luuletus kulgeks läbi hoolikalt valitud sõnade ja värske, tugevate mõtete, kujundite. Ootan luuletuselt seesmist kirge – tagatist, et autoris pakitseb tõesti midagi ja et pistmist pole surnult sündinud sõnadelasuga. Sugugi mitte viimases järjekorras ootan ka selgust ja arusaadavust – lihtsust. Hea luuletus on võrrand ainult ühe tundmatuga, mis peab luuletuse lõpuks saama tuntuks, tuntavaks.

Seega: point, kompaktsus, värskus, kirk, lihtsus. Pluss ajatu mõõde, mis kinnitab luuletuse kõige eelnenud ja kõige järgneva külge.

Hea luuletus on nagu tempokas, õhi-

nat, leidmiselevust täis sammumine eesmärgi suunas ja võidukas päralejõudmine.

Seda nõueterida rahuldab BETTI ALVER (29 lk, 29 luuletust) ainult kujundite värskuse poolest. Vaid neli poetessi siinsetest tekstidest võimaldavad analüüsimist ka ülejäänud nõudmiste kategooriates, sellisenagi vaevu üle keskmise küündides: “Maalija lõvipuuris”, “Teisik”, “Lepitus”, “Ants Ablas”. Ülejäänud on hingetu, kiretu ja mõttetu sõnamulin, mille sarnasus tõeliselt hea luulega on üksnes väline.

Neis luuletustes puudub ainese loogiline ülesehitus, luuletus algab eikuski ja lõpeb eimillegagi (“Tige valgus”, “Karantiin”, “Priiskaja”, “Juutide linnajaos” jpt). Sigineb mulje, et autoril polegi midagi öelda – ta on vaid väänanud üksteise kuklasse lennukaid kujundeid ja plaksuvaid riime.

Loeme luuletusi “Mitte viirastus, meeltepett...”, “Titaanid” ja teisi – kas üldse settub siit miskit ka järgmisele leheküljele ja kogu edasisse ellu kaasavõetavat? Kas ilmutab kusagil ennast ja usaldab meile oma olemust näidata see tõrges ja päeva-valgust pelgav lõplik, konkreetne meeleolu? Kas leiame vulgaarset otseütlemist põlgava Poetessi ilukõnelisist buduaarest mõne kärsaliste eest peidetud pärlikese, rāpaste rahvahulkade eest varjule pistetud altarikese, kus viimse usklikuna ümmardada valgust?

Ei. Ei. Ei.

Noo ja siis?! – sunnib iga luuletus vaid küsima. Küsima, miks on nii palju vaeva nähtud, et lõpuks ometi mitte midagi öelda?

Aktsepteerin, et “vaimueliit” vajab

spetsiaalset lugemisvara, mille raskusaste võib “massilektüürist” isegi suurem olla. Julgen endki mitte päris tohmakaks pidada. Kuid mida tahab Betti Alver öelda luuletuses “Maailma saatust alati...”, jääb mulle tabamatuks. Olukorra näitlikustamise otstarbel toon siinkohal ära selle luuletuse täisteksti ning – lugeja abiga – proovin dešifreerida selle üldideed.

*Maailma saatust alati
vaekausil määrab gramm,
kateedrist hullupalati
on ainult väike samm.*

*Ning tugipuuta, nõõrita
sind kannab kiikuv traat
vaid siis, kui pääd ei pöörita
sul kõrgus, akrobaat!*

*Hoop kaugele ei ulata,
mis kaljusse lööb praos.
Kõik oma teras sulata
ja nõtkeiks noolteks tao.*

*Toed varisevad kantsides,
kui algab kivipild,
ent kuristikel tantsides
sulgkergusest saab sild.*

Sõelale jääb, salmide kaupa:

1) tihti sõltub saatust pisiasjast, äärmusi võib lahutada üksnes nüanss;

2) võid olla kõrgel vaid siis, kui selle välja kannatad;

3) sügavutitung on parem lapitilahmisest;

4) kergus on tõhusam raskusest.

Kas “klassiku” ühe tuntuma ja krestomaatilisema värsistuse sisuks on

tõesti säherdune jampsiv sodipudi? Kuidas ühendada esimene salm loogiliselt neljandaga? Kaks viimast salmi andnuks kokku normaalse luuletuse. Esimene, kolmas ja neljas eraldivõetuna oleksid üsna vaimukad mõttetead. Kõik neli salmi üheskoos aga moodustavad teksti, mis võiks kasulikku rakendust leida ainult näidismaterjalina silbilisrõhulise värsisüsteemi õpetamisel.

Ühtlasi talitab Betti Alver ka risti vastu neljandas salmis manifesteeritavale – just (sisulist) nõtkust ja sulgkergust ei tasu siit kusagilt otsida. Küll aga raskust, kuivust, elutust ja kõike muud, millele ei oska reageerida teisiti kui tülpinud mühatusega.

“Arbujate”-väliselt on ilulembene poetess siiski saavutanud luulealal ka häid tulemusi, kirjutanud lihtsaid, üheselt mõistetavalt jutustavaid luuletusi (nt “Laulik”, “Kaks saarlast”, “Kantsler”, “Leib”, “Vabadik”). Kuid koguteoses on ta esindatud peamiselt kvaliteeditute tekstidega, lähene tagu neile siis mis mätta otsast tahes.

4

BERNARD KANGRO (33 lk, 33 luuletust) võtab lugejat südamlikumalt vastu, tema luuletused ei sunni endale kirurginstrumentaariumiga lähenema. Need on valdavalt staatilised-vaatlevad kangastused, ümbritsevat panteistlikus osasaamises kogevad. Autor justkui seisaks keset loodust ja laseks sellel endast läbi kasvada. Küll õmbleb lauluräästa vidin teda selipidi noore rohu külge (“Kevadine”), küll müksivad selgadega teda kalad nagu vennad (“Uppumise-eelne”). Valiku esimestes luuletustes on palju kaasahaaravat, uinu-

tavat, lummatavat. Fiiling on kohati lausa psühhedeelne-meditaeriv, manades kõrvade vahele vibreerima 60ndate lõpu ja 70ndate alguse Pink Floyd'i kõhedaid helindeid (nt lood “Set the Controls for the Heart of the Sun”, “A Saucerful of Secrets”) – kui neile piisava resonantsiga kaasa võnkuda, võib tunda end aeglaselt kosmosesse lahustumas.

Samas on huvitav, et põhimassi Kangro luuletustest moodustavad tuim-igavad salmipalmikud, mitmedki luuletused, peamiselt sonetid, saavad “päästetud” ainult tänu mõnele sugestiivsele kujundile või meeleolule (nt “Rabaäärne”, “Lombiäärne”, “Maadligi”, “Analoogiline I”). Pigem ei kulgegi Kangro meditatiivsuse nautimine üldjuhul luuletusi kui alguse ja lõpuga esemeid pidi, vaid mööda eredaid, müstilisi kujundeid, mis ühtlases kiretus pildistav-kirjeldavas tekstimassis aeg-ajalt esile kerkivad. Nii ei pruugi mõnesse luuletusse jaguda ühtki (nt “Soonaine”, “Maa”), samas kui mõnes särab jälle mitu.

Imetleme siinkohal veel Kangro ülike nasid kujundeid: okstelt tilgub mardikaid kui murdu (“Rabaäärne”); silmaaugust välja puhkeb väike hallroheline kummaline õis (“Analoogiline I”); rohukõrrena võid tõusta enda astest ehk juba mõnekümne aasta pärast (“Röömsad rohulibled”); kus ader pöörab sitket savimaad, üks rahvas tõuseb valgusele vastu (“Kündja”).

Valiku teises pooles kosmiline fiiling paraku hajub, asendudes väheütleva fraasitsemisega. Siin vilksatab luuletusi, mille kohta ei saa öelda muud kui: banaalne! (“Kevadine surm”). Ükskõikseks jätab “Tuulelaulude” lohepikk tsükkel, kus

Kangro kultiveerib betiaalverlikku ilutsemist ja ukumasinglikku käteringutamist läbisegi maotu primitivismiga.

Kui jätta kõrvale võimalus vaadelda Kangro loomingut kui ühtlases tekstikõrbes küütlevaid kujundioaase, siis on ainsad lõpuni õnnestunud Kangro tekstid nende kaante vahel “Vanad majad 1” ja “Mets”: tugev narratiiv, kindel, sujuv, läbimõeldud liikumine ja jõuline, lugeja meeltesse laialiplahvatav püant.

Bernard Kangro võinuks oma siinsetest luuletustest välja jätta tubli kaks kolmandikku. Teatud mõõnduste puhul õnnestub valiku algusosast leida heale luulele oma-seid tunnuseid, kuid edasine hakkab lohise-ma, kiskudes üldreitingut kõvasti alla.

Kokkuvõtvalt tohib nentida: Bernard Kangro esindub “Arbujates” omapärase poeedinatuuri omanikuna, kelle oskuslik eneseväljendus siiski veel suuresti juhusest sõltub.

5

UKU MASING (20 lk, 15 luuletust) on läbinisti religioosne autor, kelle intensiivselt sügavakujundilised tekstid malbe silmapööritamise saatel Jumala suunas küünitavad. Probleemiks on, et inimesele, kelles ei leidu religioossust (või haruldast kõrget poetikataju), ei paku need luuletused mingit naudingut. Vastupidi – mõjuvad nii, nagu keeraks keegi talle kuuma raudora kõrvade kaudu ajusse. Või litsuks pead kahe telliskivi vahele. Mõistagi pole need kogemused poeetilised.

Üldse ei pea ma vajalikuks teha pike-mat peatust Uku Masingu luule juures – minu meelest on see katastroofiliselt halb.

Või ei ole see üldse luule. Kellelgi ei tule ju pähe pidada kirikulauluraamatu tarbevõrsse kvaliteetseks poeesiaks. Aga miks siis peetakse kvaliteetseks luuleks Uku Masingu tekste – olgugi kauniskeel-semaid ja stiliseeritumaid, aga sama läm-matavaid – jääb mulle mõistetamatuks.

Ning pole usutav seegi, et kõik need Masingu luule kiitjad-ülitajad on sellega poeetilise osaduse saavutanud (võtan tõsiselt neist ainult Lauri Sommerit). Usutavam on, et peetakse kinni mingist “hea maitse” kaanonist, trendist. Mina ei pea ja lausun välja, mida arvan: 20 lehekülge tüütut mulinat. Eesti on juba küm-me aastat iseseisev. Ei tarvitse enam pii-ritundetult halleluujatada igauht, kes nõukogude okupatsiooni ajal põlu all vaevles.

6

KERSTI MERILAAS (20 lk, 18 luuletust) ja Heiti Talvik on kaks ainukest luuletajat, kes ennast nende kaante vahel küpsete poeetidena näitavad.

Merilaasi luuletustes valitseb hubane ja inimlikult soe meeleolu, rahulik, jõuline, “ilus” nukrus. Mitte kaotus, ilmaolek, vaid ootus, igatsus. Mitte väsimus, resignatsioon, vaid rõõm elamisest. Mitte üle-olev põrnitsemine, vaid kohalviibimine. Merilaas ei sumpa mõtterägastikes ega vaeva pead maailma kulgemise üle. Merilaas aktsepteerib juhuse teid ja püüab nendega kohaneda. Ehkki “Vihane sügis” lõpeb: *Ja äkki su üle / end laotavad varjud; / käed taevani tõstad – / ja karjud, ja karjud*, ei tähenda see karjumine raevukat leppimatust, sõjakuulutust, vaid puhastumist, kohanemist, harjumist. Autor

räägib õnnelikust hetkesolemisest, loodusest ja armastusest, loodusest läbi armastuse ja vastupidi. Natuke leebet maailmavalu, optimistlikus serveeringus, natuke looduses ja luules igavesti kestmise tunnetust. Merilaas on julgustav ja turvaline, naiselik ja vaoshoitud, esitades taganematuid pretensioone ainult demokraatiavastasele (“Ossietzkyle”) – vaikselt, kuid vääramatult, otsekui altkulmu ja läbi hammaste.

Siin-seal on märgata Alveri ja Masingu kahjustavaid mõjusid (“Närusus 1”, “Öö”, “St. Hélène”), kuid need ei otsusta üldkokkuvõttes midagi.

Esimeses luuletuses (“Habras õhtu”) näib autor suhtuvat umbusuga metafoorsesse eneseväljendusse, kasutades ülearu palju võrdlemist, mistõttu jääb kõlama veidi lamedalt. Aina “seadsid samme kui malekäike” ja “mets kui muinasjutt sirab”, “kõnnid kui elust välja” ja “metsa ääres kui hõbevihud”, üheksas nelikus nõnda kokku 11 kuitamist-nagutamist. Õnneks leiab hiljem poetessi silmis heakskiitu metafoornegi ütlemisviisi.

Järgnevate aastakümnete jooksul jätkab Merilaas suurepärase poetessina, kirjutades muuhulgas väga häid lasteluuletusi, ja alati jääb ta lähedaseks igas lugejas leiduvale tavalisele inimesele.

Mingit “isamaalist” luulekuju temast teha ei õnnestu – ta on selleks liiga ajatu, ning eks ole ta pealekauba ju ka kirjutanud: *Üks pilt on meie seinal, / nii kallid on mulle see. / Seal Lenin Suurel Oktoobril / kõneleb rahvale.*

“...mõned neist küll teesklejad, nagu vormiosav, kuid täiesti isiksusetu Mart Raud,”
Ants Oras (1957).

MART RAUD (17 lk, 10 luuletust) on flegmaatiline, isegi stoiiline poeet, kes loodud seisma kõigutamatult, kahe jalaga maa peal. Arusaamatu on tema osalus selles ulmlejade koondeotes.

Raud on “Arbujates” esindatud tekstidega, mis on üldmõistetavad ja ladiusad, kuid lõppkokkuvõttes pisut igavad, kuivad, hallid. Teiste autoritega kokkupassitamise eesmärgil on koostaja poolt ilmselt välja valitud ka luuletused, mis ei saagi esindada Raua tugevamat külge – realistlikku, ühetasandilist, didaktilisusehõngulist olustiku- ja pildiloomet. Point on nõrk või puudub hoopis – suuresti vist Raua olemusega sobimatu meelisklemise (õigemini selle taotlemise) tõttu. Vormisuutlikkus on märkimisväärselt heal tasemel, ent – nagu täheldasime Betti Alveri puhul – sellest ei piisa, kui napib kirge.

Raua tulemused on muidugi paremad kui Alveril, “Sarkurid” ja olukirjelduslik “Öisel jõel” on huvitavad jälgida, sonett “Künnil” lõpeb eredakujundilise puändiga: “kui enda juuri muldaksin ses vaos” (vrd huvi pärast Kangro “Kündjaga”). Kuid “Kirgastus” ja sonetitsükkel “Kauge ring 1, 2, 3” on konstrueeritud ja elamus-tevaesed, “Rahe” jääb kirjeldavaks ja väheütlevaks, muidu lobedalt neljajalgseesse trohheusse valatud “Sügisese teel” on deklaratiivne ja kipub sõnu tegema rohkem, kui aines välja kannataks.

Tegelikult on Mart Raud luuletaja, kes päästmatult kuulub eesti luule tugeva keskmise hulka – tugeva, aga ikkagi keskmise. Ta on korrapäratult edu saavutanud mitmetes eri žanrides, nt deklaratsioonis (“Surematus”), argilüürikas (“Kindakiri”), valmis (“Mesilas”, “Ohakas”, “Kaks kuuske”, “Nõmmetamm” jt) ja mujal, kuid valdav osa tema loomingust, olles küll huvitav lugeda ja mõnikord veetlevalt elamust pakkuvgi, on kaugelt tuntavalt käsitöölik.

8

AUGUST SANG (28 lk, 24 luuletust) kuulub oma hilisloominguga minu lemmikluuletajate hulka. Aga temalt “Arbujates” leiduv on kantud Alveri, Masingu mõjudest ja mingisugusest üldisest arbutamimentaliteedist ega saagi olla midagi muud kui väheväärtuslik.

Sanga sõjajärgne looming on argiselt lähedane, muhedalt vaimukas, elutihe ja särtsakas, sellele on omane elu jaatamine kõige inimvaenuliku kiuste, see on võimas, jõuline, kaasakiskuv, lummas, värisemapanev, pulbitsev, erutav, ajatu, siiras, sõbralik, julgustav, hümnilik, valitud-sõnaline.

“Arbujate”-Sang selline ei ole. Mida veel! Valik algab deklaratiivse vanderselliromantikaga (“Avalaul”), jätkub vist Talvikust (või Kangrost) inspiratsiooni ammutanud raba-temaatikaga (“Rabalaul”), lõppedes siiski originaalselt:

*Kuis oleks, kui üksteise süles
nüüd laukasse upume?
Suvel pinnale saadame üles
siis hälliva kupu me.*

*Lase juuste lõhnavas paisus
peidan õnnest hõõguva pää.
Meil kabel on üksteise kaisus
siin rabaservalgi hää.*

Sanga loomingus mõjuvad kohatuna rohked religioossed motiivid (ainsana mängitakse meisterlikult välja “Ootaja 5”, hilisem “Ootel 2”: *Me kahetuhanda aasta eest / su poja risti lõime...*), traagika ja üksiklus. Need nähtused on sündinud ümbruse kahjulikest mõjudest, mis takistasid tollal Sangal leida iseenda teed ja areneda kamraadidestki suuremaks luuletajaks. Tõtt-öelda ei jagu Sangale eraldatud 28-le leheküljele ühtki väga head luuletust. On kaks head (“Rabalaul”, “Ootaja 5”). Ülejäänud on järjekindlalt isikupäratu ja ilmetu.

Vist Alveri mõjudel baseerub ka varase Sanga kaldumus sisusegasusele. Proovitagu näiteks esimese hooga tabada mõtet luuletusest “Kahe stroofiga 4”!

*Kui mõistlik kaotab harjund süva,
ta sellest veel ei tobune.
Tast saab veel tõikadele hüva
ja hoolas koormahobune.*

*Ma pole mõistlik. Saagihaistes
ma kaasa karjaga ei löö.
Ma istun aknal ehapaistes
ja vaatan, kuidas saabub öö.*

Mis asi on “harjund süva”? Mida tähendab “tõikadele hüva”?

Siinne Sang üritab hoiduda eemale kõigest profaansest, tungida sfääridesse, vaagida esoteerilisi tõdesid. See on varajane, kergestimõjutatav, katsetuste-
ea

Sang. Mul on tõsiselt hea meel, et kogu see punt Sanga silmis küllalt kiiresti oma pädevuse minetas.

Nõnda kui Merilaas (Mart Rauast ja Paul Viidingust ma siinkohal ei räägigi) on ka Sang, peale esmajärgulise luuletaja veel teenekas tõlkija, tänase kirjandusteaduse silmis pisut plekiline, vähehinnatud – igatahes odavam kui Alver, Kangro, Masing ja Talvik. Kas põhjuseks võiks ehk olla ta lubamatult leige suhtumine sinimust-valgesse poliitikasse ja luuletused nagu “Igav õhtu 1, 2, 4” ning mitmedki teised, mis on ju vaat et puhas sotsrealism?

9

“Ta järjest kurtis ainult oma küündimatust,”

Ants Oras (1957).

Peale Kersti Merilaasi on HEITI TALVIK (39 lk, 38 luuletust) teine ja viimane luuletaja “Arbujates”, kes selles teoses valmiskujunenult ja küpselt, oma täies jõus esineb.

Heiti Talvik on eesti luules täiesti omaette nähtus. Mitte midagi sellesarnast pole olnud varem ega hiljem. Teda on jäljendatud (Kalju Lepik, vähem Indrek Hirv), aga kaugemale maha jäädes.

Vormiline rangus, sisuline selgus ja ridadetagune dekadentlik, prohvetlik, ülev-piibellik fluidum. Poolenisti lorilaul, poolenisti nostradamuslik ettekuulutus, poolenisti lõõp, irtutus, poolenisti oigamine, hala. Vähesõnaline, kasin, lakooniline, äärmuseni lihvitud ja poleeritud väljendus.

Siin pole ühtegi halba luuletust. Vastu-

pidi, siin on rodumisi vihaseid ja kauneid tekste, mida võiks surmale enesele näku röökida: “Taud”, “Pohmelus”, “Rabas 1, 3”, “Poeet”, “Magaja”, “Öö”, “Õhtulaul”, “Sügiselaul”, “Orjade koor”, “Hommik” jt. Nendes luuletustes ei näi olevat midagi tehislukku, konstrueeritud – tundub, nagu oleks Talviku stroofidesse tõesti püütud “elementide pime raev”.

Heiti Talviku kiitmiseks on sõna nõder.

Ja ta on liiga üliinimlik, et olla eesti luuletaja.

10

PAUL VIIDING (22 lk, 19 luuletust) on kirjandusteadlane ja -kriitik, kelle saavutused luules jäävad pigem käeproovi valdkonda. Temalt ei pärine ühtegi krestomaatilisemat teksti ning isegi antoloogia-tesse võtta tavatsetav osutub kahvatuks.

Kuid “Arbujate” ümbruses kerkib Viiding oma argise meeoluga sümpaatselt esile. Tema looming on küll raskepärased värsistatud ja konarlikult sõnastatud (võibolla on see värsitehniline taotlus?), kuid kõige eelnenu otsa on meeldiv lugeda luuletusi “Lüürilist vahetusraha 2”, “Rooste”, “Õine päike” ja “Kaheksa minutit” – neis on “Arbujate”-autori kohta haruldaselt palju tunda lihast ja verest poeedi olemasolu, neis jutustatakse nukker-melankoolselt elust ja asjadest, mis suudavad haarata ka lihtsat inimest. Teglane neis luuletustes ei ole niivõrd poet kui inimene. Mõned read aktiveerivad mälus Arvi Siia poeeside meeolu: *Aga varsti toibud ja uudistad salaja, istund lauda, / roosat paberitükki, millel Johnny pihib, et armastab sind* (“Lüürilist vahetusraha 2”). Paul Viiding ei ole hea luu-

letaja, aga tundub olevat hea inimene. See maksab ka midagi.

11

Tegelikult olid "Arbujad" kamp, kes käis muudkui koos, larpis Werneris kohvivet ja vehkis üksteise pealt maha nii motiive, meeolusid kui riime.

Temaatika kattuvus sunnib lausa muigama. Vaatame –

Sügis: Alver ("Sügis"), Merilaas ("Vi-hane sügis"), Raud ("Sügisel teel"), Sang ("Oli õhtu, oli sügis"), Talvik ("Oli sügis", "Sügiselaul").

Õhtu: Merilaas, ("Habras õhtu", "Õhtu", "Õhtu rannal", "Nüüd õhtu on"), Sang ("Õhtulaul", "Oli õhtu, oli sügis"), Talvik ("Õhtulaul").

Öö: Merilaas ("Öö"), Raud ("Öisel jõel"), Sang ("Öine"), Talvik ("Taliöine 1, 2", "Öö"), Viiding ("Öine päike").

Soo, raba: Kangro ("Rabäärne", "Sooäärne"), Sang ("Rabalaul"), Talvik ("Rabas 1, 2, 3, 5").

Tuul: Kangro ("Tuulelaulud 1, 2, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13"), Merilaas ("Tuul").

Hommik: Merilaas ("Hommik"), Talvik ("Hommik", "Lauliku hommik").

Surm (sh uppumine, poomine, katku-kärvamine jne): *ca* poole lehekülje jao ruumi säästmiseks olgu öeldud, et kõige surmaiham on Talvik, järgneb Kangro ("Kevadine surm", "Põllumehe surm", Uppuja", "Uppumise-eelne").

Jumal: !!!

Põllutööd: Kangro ("Kündja"), Raud ("Künnil"), Merilaas ("Lõikus").

Kas näitab see supertaset, kui seltskond, kes väidetavalt lansseeris Eestis euroopalikku kaasaegset kõrgkultuuri, ei

suuda "kõrgeid" teemasid lahates ometi hoiduda tallamast üksteise varbaid, vältida ülekoormamast kõige primitiivsemaid teemasid nagu loodus ja aastaajad?

Analüüsides arbujate luuletusi vormilisest küljest, võib jäädagi irisema.

Aga okei. Selliste pisisajade kallal naagutamine viiks tarbetu formalismini. Eks hea luuletus on hea ka siis, kui mõni silp paigast ära või ülearu, mõni riim kulunum või otsitum. Kuid meenutada tasuks, et "Arbujate" lähiaegadel kirjutati Eestis ka sellist luulet, mis oli norimatult perfektne – ja seda nii sisus kui vormis (nt Semper, Sütiste, Parve).

11

Muidugimõista ei saa ma ülaltoodud kriitiliste hinnangutega pretendeerida millelegi enneolematule. Paljuski sarnaseid määranguid on "Arbujate" kohta lange-tatud juba 30ndail, rääkimata 40–50ndatest.

Ants Oras, Alveri tulihingeline kaitsja ning ihukriitik, kes ei kõhelnud poetessi loomingut ülistamast igal võimalikul ja võimatul juhul, pareerib ("Ääremärkmeid luulest ja intellektist", 1937): "Säärane kunst ei või saada rahvapäraseks. See ei tule nautijale vastu, ei tee tööd temale kergeks, ei ole jälgitav pool-unes, ei lase hõljuda mõnusatel, aeglastel meeolulainetel, vaid nõuab kaasaalamist nii intellekti kui tunnetega. Ning sellest saadavad tundeelamused – rikkad ja intensiivsed! – jäävad alati vähemalt osaliselt kättesaamatuiks neile, kes ei viitsi süveneda nende värsside mõttelisse tuuma. Seda, kes siiski vaevub üritada seda tööd, ootab küllaltki rikkalik tasu – lõikus nii mõistusele kui

emotsioonidele. Laiska või inertset lugejat ootab sellevastu pettumus, kuigi ta võib ikka nautida briljantset vormi.”

Hää küll. Olen, näe, Orase arvates laisk ja inertne. Kuid jäägu mulle ka võimalus vastu ütelda: mina ei karda tööd. Kui olen lõhkunud päev läbi puid või kitkunud tikreid nõgestest puhtaks, siis, siis tehtud õhtul üle vaadates on mul hea. Tunnen, et olen näinud vaeva õige asja nimel. Aga kui lähen võtan riulist luule-raamatu, siis hakkab minu jaoks meelelahutus. Siis töö lõpeb. Luulel (üldse kunstil) on tööga pistmist ainult niivõrd, kui võrd peab luuletaja (kunstnik) vaeva nägema lugejale vaevatult kohale jõudva meelelahutuse loomiseks. Muidugi on erinevate inimeste vaevanägemise-lävi erinev. Ent kui luuletuse lahtimuukimine osutub üle jõu käivaks isegi humanitaarse kõrgharidusega inimesele, siis on kuri karjas küll.

Ja loetagu selle ihukriitiku enda arvustust Alveri luulekogule “Tolm ja tuli”! Kas Oras intellektuaalset sügavust ise üldse ei valda?

*

Kirjandus, mis soosib üksnes vaimsete “ülivõimetega” friikide kildkonda, teistsugusele publikule arusaadavust alamaks, “madalaks” pidades, kerigu kuradile!

PRIIT KRUISE

Naljad jäägu naljadeks

AAPO ILVES. EMA ON KAJAKA JUURES. Väike Kirjastus, Tartu, 2001. 86 lk. Hind 48 kr.

NAKi pullitegijate seltskond on teada igale Tartu inimesele ja kõikidele teistele, kes neid Tallinnas või Lõuna-Eestis näinud laval värsse räuskamas ja kadriilitamas. Jaak Urmet ütleb Ilvese koondisekaaslase Ruitlase esinemise põhjal, et tegemist on elujõu ja paueriga (vt Urmeti arvustust Ruitlase lasteraamatule eelmises *Vikerkaares*). Selle elujõu ja paueri sisu üle võiks vaielda, väline külg on igal juhul selge – visata kildu, tõmmata Etsil verbaalselt üle kurgi ja panna õltsi.

Mainitu taustal raamatut “Ema on kajaka juures” kätte võttes on märgata, et üksteise vastu mängivad kaks poolt – oma juttudes lahkab Ilves naklaste joomingute ja saunas käimiste kõrval sedagi, kui ilus on õhkav öö kuukiirtes (“Tulemine”, lk 40), ning näitab ka romantikust ilu-Eedi palet. NAKi luuleõhtutel käinud lugejal (nagu siinkirjutajal) võib olla raske loobuda eelarvamusest ning paratamatult võib tekkida tahtmine otsida anekdootlikku puanti või sürrealistlik-jaburast pointi ka juttudest, kus neid ei ole ja ei peagi olema. Kiirgav kuu ei teegi jutus “Tulemine” ettepanekut võpsikus üks poolik teha. Jutus kirjeldatakse magaja tõusmist kosmiliselt ilusal ööl, mil terve tuba on täis imelist ootusärevust, ja ei toimugi plärtsatust, mille põhjustaks ärkaja jal, mis mütsatab oksekaussi voodi

ees. Sellist ootust ei tekita mitte ainult mõned luuleõhtukogemused – suures osas on Ilvese jutud NAKi pullimentaliteedi peegeldajad, raamatut saab osaliselt võtta NAKi logiraamatuna. Armas portree on loodud kaasnaklasest (vihjed lubavad arvata, et tegemist on Jaan Pehkiga).

Ilves on igal juhul kahel rindel tegutses. Tema jutud kogumikus “Ema on kajaka juures” võib jagada kahte lahtrisse – peamiselt on raamatus küll kirjutatud jutud, kuid on ka lood, mille kirjutamisest on kirjutatud (nt “Jaan”, lk 26, ja “Üks vana peer pani kuhugi küüslauku”, lk 76). Kas teatrikriitikutel mitte polnud oma peksupoiste nahutamiseks väljatöötatud sõnavaras sellist väljendit nagu “näitlemise näitlemine”? Raamatus kipub esiplaanile n-ö halva kirjandi sündroom – üheks suurimaks veaks peavad pedagoogid teema käsitlemise asemel jahvatamist sellest, kui põnev on kirjandit kirjutada. Ei, kirjand ei ole sama mis Ilvese hüper-postmodernistlik stiil, kuid mõningane printsipiibipojuke peaks siingi kehtima. Kirjutamisest on ju võimalik ka hästi kirjutada, nii et kui seda juba teha, siis tuleks valida, kas keskenduda enda emotsioonide kirjeldamisele või anda edasi pähe torganud ideed. Sest – nende kahe kombineerimisest kujuneb pila nii enda kui lugeja pihta. Samas on nali muidugi maitse asi.

Õnneks ei lase Ilves vähemalt igavusel tekkida, ja seda mitte teksti voolavaks silumisega, vaid pigem hüplikuks hakkimisega. Ilves laseb ennast kiiresti lugeda, eriti seetõttu, et uudishimu piisutab tagant – justkui kuulaks anekdooti, mille lõppu ei jõua ära oodata. Siiski on hak-

kimisel “kääre” liiga palju laksutatud – kui raamatu terviklikumad jutud (“Kiri väljast”, “Mõrkjad tolmukad” ja mõni veel) kõrvale jätta, on lugude üheks läbivaks tunnusooneks teatav pooliklikkus. Autor justkui kehitab tagasihoidlikult õlgu, kõhatab, et “heh, mul oli selline mõte nagu?”, ja räägib lugu täpselt niikaua, kuni arvab heaks käega rehmata – “noh, oli küll siuke mõte, aga mis ma nüüd ikka?”. Mõni inimene tõesti ei oska lugusid esitada, puudust on aga jutustajal võimalik kompenseerida enda klouniks tegemisega ja lõpptulemusel pole väga vigagi. Seda muidugi juhul, kui eesmärk on pelga muheluse tekitamine. Muheleda ja muhelema panna oskab Ilves väga hästi, lausa hüsteeriliselt muhe on episood juttus “Jaan” lk-l 32.

Tegemist on küll beavis-ja-butthead'-liku nõmetsemisega, mis igale maitsele ei pruugi vastata – minategelane katsub bussis enda ees istuva tüdruku kauneid kiharaid – *kiharad tundusid sõrmede all siidjad, kuid tugevad* (kursiivis tsitaat) – ja imiteerib seejärel tüdruku juustesse ejakuleerimist. Kõrval istuv sõber muheleb ka. Ülalmainitud idee ja teostuse kahevahel olekut (teostada või mitte) iseloomustab hästi raamatu avajutt “Mailekese saaga”. Lugu on vormilt kondikava tasemel. Nii hea süžeeega lugu sellise piinliku täpsusega piki kontuurjooni edasi anda – pea sama halvasti on see välja tulnud ainult Kaur Kenderil raamatus “Yuppiejumal”, kus tal on analoogne kõikide maailma inimeste tegude ja saatusete omavahelise seotuse idee – *à la* Jüri aevastab, Juhan saab temalt nakkuse, annab selle edasi oma pojale Jaanile ja

Eesti presidendil (poeg Jaan) aastal 2040 on tuberkuloosist räsitud tervis. Jah, muidugi on võimalik kolme lausega kõik ära öelda. Punktualism võib lõöv olla, kuid kahjuks mitte alati.

“Ema on kajaka juures” on küll lõbus ja kiire lugemine, Aapo Ilvese kummar-dus iseendale ja oma jutupliiatsile, kuid ma ei tahaks kuulda mitte mingisuguseid hõiskeid, et tegemist on “löövalt poh-huistliku ja pauerit sisaldava teosega”. Naljad jäägu naljadeks.

ILONA MARTSON **Tühjus Viktor Pelevini moodi**

VIKTOR PELEVIN. TŠAPAJEV JA PUSTOTA. *Vene k tlk Maiga Varik. Varrak, Tallinn, 2001. (Moodne aeg). 352 lk. Hind 186 kr.*

*“Ja mida muud Venemaa endast
kujutabki
kui südametunnistuse unenägusid”
(Viktor Jerofejev).*

Lõpuks ometi esimene Viktor Pelevini raamat ka eesti keeles! Sel puhul võiks nüüd küll seinale suure risti tõmmata. Tõtt-öelda oligi viimane aeg vene kirjanduse vastasest lastehaigusest üle saada ja uuemaid vene autoreid avaldama hakata. Muidu jääb koolilastele mulje, nagu koos-nekski see kirjandus ainult Tolstoist, Dostojevskist, Tšehhovist ja Bulgakovist, sest teisi ju ei õpetata. Veel müüakse poes Larissa Vassiljeva, Viktor Suvorovi ja

Eduard Radzinski ajalooramatuid, aga praegu on jutt ju ilukirjandusest. Joodi-kud Sergei Dovlatov ja Venedikt Jerofejev olid samuti vahvad mehed, aga nende kirjutatu jälle kuulub pigem vene kirjanduse lähiajalukku, mitte tänapäeva. Sin-nasamasse kuuluvad ka nobelist Alek-sandr Solženitsõni teosed, mis kirjastuse Ersen välja antuna nagu maa alt ilmuvad meie raamatulettidele.

Kirjandus ent ei koosne üksnes klassi-kutest, elavatest ja surnutest, kuigi mõni vanameelne kirjanduskriitik nii arvata võib. Kirjandus on eelkõige elav orga-nism, mille eksistentsivormiks on raamat. Läbi aja on vene kirjandus olnud üks põnevamaid ja saladuslikumaid sedasorti elusvormidest. Eriti saladuslik tundub aga 1990. aastate vene kirjandus. Sisuliselt on Pelevini teos esimene n-ö uue aja Vene ilukirjanduslik *mainstream*-raamat, mis peaaegu kümne aasta jooksul on meieni jõudnud (*sorry*, krimiemm Aleksandra Marinina ja Mihhail Velleri toodang ehk välja arvata).

Liiasi pole Pelevin juba ammu venesi-sene nähtus. Tema looming on saadaval pea kõigis Euroopa keeltes, autorist endast on saanud rahvusvahelise kirjandus-elu staar, kes aeg-ajalt saab mõne eriti moodsa kirjanduse preemia ja sel puhul ajakirjanikega paar sõna juttu puhuda suvatseb. Lükates ümber tema kodumaal käivad kõlakad, nagu keelduks ta kate-gooriliselt kõigist intervjuudest, kuid esi-nedes jäärpäise järjekindlusega peaaegu kõigil fotodel päikesepriillidega. Mis teha, kuulsuse kapriisid.

Neist viimastest, Pelevini kapriisidest nimelt, on Eesti meedias ka piisavalt palju

räägitud (ei ole vist ühtegi artiklit, mis jätkaks mainimata anekdoodi, kuidas Pelevin sai ülikoolist läbi ainuüksi Arkadi Gaidarist pajatades). Tänu Jüri Kallase artiklile (*Looming* 2001, nr 4) on õnneks eesti keeles olemas ka üks põhjalik Pelevini-käsitus, sestap pole vist mõtet kogu üldist juttu uuesti üle rääkima hakata.

Tõlkija Maiga Varik märgib, et "Tšapajevit ja Pustotat" on peetud esimeseks vene zen-budistlikuks romaaniks (huvitav, mida arvaks sellest näiteks Jaan Kaplinski või Linnart Mäll?). Ent laiem austajaskond tema kodumaal ei loe Pelevinit teips mitte huvist budismi vastu. Pigem töötab ikkagi seesama autorimüüt – salapärane kuju, kellest keegi midagi õieti ei tea. Ühe versiooni kohaselt olnudki Pelevin variisik, kelle nime taga varjas end mitu autorit. See sundis üht kriitikut kunagi ajakirjas *Ogonjok* tõestama vastupidist.

Pluss muidugi asjaolu, et Pelevini 90ndatel ilmunud romaanid on nähtavasti mingil müstilisel, täiesti talle iseomasel kombel suutnud ära tabada tänase vene elu olemuse.

Ma ei tea, on see juhus või mitte, aga igas Pelevini tekstis, mis siiani on näppu juhtunud, esitavad tegelased endale kohutavaid küsimusi elu saladuste kohta (väga venelik küsimine, kas pole?). Lisaks teisenemistele siseilmas, mida toosinane küsimine esile kutsub, tekitavad painajaid ka muutused välisilmas, s.o ühiskonnas tervikuna. Ei saa väita, et kangelase ümbrus põhjustaks siseilma muutumist. Inimene ei ole sotsiaalse keskkonna produkt ega ohver; need suhted on Pelevinil alati palju keerulisemad, eksistentsi-hirm oleks selle

vahekorra iseloomustamiseks ehk õige sõna. Lõppkokkuvõttes jõuab tegelase psüühika totaalse ebakindluse staadiumi, teatud piirimaale reaalsuse ja irrealaalsuse vahel. (See, et mõnikord kasutatakse sellesse punkti jõudmiseks ka alkoholi ja kokaïni abi, ei puutu hetkel asjasse.) Ja sellel piirimaal, punktis, kus valitseb olematus, on ühtäkki võimalik kõik.

Tegelased on Pelevinil muidugi veidrad – Lunatšarski-nimelise linnuvabriku kanad ("Erak ja Kuuevarbane"), Moskva kesklinnas töötav peldikumutt ("Veera Pavlovna üheksas unenägu"), anekdooditegelane Petka ("Tšapajev ja Pustota") või reklaamiagentuuris töötav vene intelligent Vavilon Tatarski ("Generation P"). Ka sündmustik kisub kiiva – kord ilmuvad välja Schwarzenegger ja "lihtsalt Maria", kord ilmutab ennast revolutsionäär Che Guevara vaim. Miks mitte, kõik on ju võimalik! Lugejal tuleb ilmutada vaid kannatust, läbida vahepalana paar-kolm lehekülge nende poolt esitatud teksti – ja korras kõik, asi liigub jälle hoogsalt edasi.

Ehkki Vene Booker'i sai Pelevin juba enne, olevat just "Tšapajev ja Pustota" väidetavalt läbilõõgiromaan. Enne seda oli ta lihtsalt kuulus, pärast juba väga-väga kuulus. Lisaks kaasaegsele müügitoõle tagas raamatule lugejaskonna nähtavasti ka õnnestunult valitud mütoloogiline kultuurikiht.

Tšapajevi isik seostub postsovetide ajalooteadvuses ühelt poolt nomenklatuurse punaväelasega Stalini-aegsest filmist, teiselt poolt vahva anekdoodikangelasega. Pelevini pakutud versioon tõestab seda, mida kahtlustati juba ammu: tegelikult Vassili Ivanõtšit ei olnudki. Ehkki,

mööna autor, mitte ainult teda pole olnud olemas. Tegelikult ei ole olemas mitte midagi. On vaid olematus, tühjus, eimiski. Reaalsus on niisama fiktiivne kui fiktsioon, raamatus kirjeldatud lugu võrdväärne tõsielus sündinuga. Kõik on üks. Ja sestap ei ole mingit vahet hiina revolutsionääril, kes näeb unes, et on liblikas, ja liblikal, kes näeb unes, et on hiina revolutsionäär.

Vähemasti jõuab selle järelduseni mees, kelle nimi on Tühjus, ehk siis luuletaja Pjotr Pustota, Pelevini romaani peategelane.

Tegevus toimub Venemaal korraga kahes ajas – rahutul 1918. aastal ja pea-aegu niisama rahutul postperestroika-ajal. Ühes elus saab Pustotast legendaarse Tšapajevi komissar Petka, kes mõistagi armub kuulipildur Ankasse. Teises elus on ta õnnetu katsejänes Timur Timurovitši hullumajas, kelle muutuste tuules sassiläanud psüühikat koheldakse kaunis kummaliste meetoditega – talle hüпноosi abil kaaspatientside luulusid sisendades. Need kaks elu on lugematute olmedetailide kaudu teineteisega läbi põimunud, romaani faabulas vahetub üks aeg teisega, minetamata sellegipoolest põhjuste ja tagajärgede loogilisi seoseid. Ning kõigi nende kummaliste sündmuste taga aimub too tüüpiliselt pelevinlik müstilis-maagiline Ajatus – niinimetatud Sise-Mongoolia, nirvaana, õndsuse ja eneseleidmise paik. Sinna, st iseendasse, liigub läbi kogu romaani peategelase hing.

Juba esimene artikkel, mis eesti keeles Pelevini kohta ilmus (*Eesti Ekspress* 04.02.1999), tituleeris mehe Bulgakovi mantlipärijaks. Ilmselt oligi seejuures sil-

mas peetud romaani “Tšapajev ja Pustota”, kuna sellel on tõesti palju paralleele “Meister ja Margaritaga”. Mõlemad romaanid kulgevad kahes ajas korraga, mõlema üheks tegevuspaigaks on Moskva. Bulgakovi tegelaste kolmnurgale Woland–Meister–Margarita vastab Pelevinil kolmnurk Tšapajev–Pjotr–Anna. Tšapajevi värvikas ümbruskond meenutab Wolandi kaaskonda, mõlema repliigid on meelde jäävad ja värvikad (Woland: Inimesed on ikka endised. Ainult korteriküsimus on nad ära rikkunud; Tšapajev: Teate, Pjotr, kui tuleb rääkida massiga, siis pole üldse oluline, kas sa öeldud sõnadest ka ise aru saad. Oluline on, et teised neist aru saaksid).

Või siis Pelevini romaani episood, üks raamatu vaimukamaid kohti, kus kolm vene uusrikast sõidavad džiiibiga metsa, et süüa kärbseseeni ja arutleda jumala olemasolu üle, ning korraga sekkub nende arutlustesse Kõrgem Vägi: tramm on teel, Annuška oma õli juba ümber ajanud, tuli lõõmab, miski pole endine – ühesõnaga, paratamatult meenub “Meister ja Margarita” algusstseen.

Ješuat ja Pontius Pilatust romaanis pole (nagu mainitud, asendab Pelevinil kristlust zen-budism). Jumala saadiku rolli täidab Sise-Mongoolia valitseja parun Jungern-Sternberg – meie oma Hiiumaa mees ja Olev Remsu vana tuttav, kellest Pelevini raamatus on saanud mungariides Toonela-valitseja. (Lugesin reklaamikuu-lutusest, et Remsu korraldabki juba reise Pelevini kangelastega seotud paikadesse.) Tema teisik Timur Timurovitš valitseb hullumaja, mille patsiendiks on Petka teine mina.

Muidugi sarnaneb väga Bulgakovi romaaniga ka "Tšapajevi ja Pustota" lõpp – kirjanikust peategelane saavutab kauaoodatud rahu. Romaani lõpulauses sahi-sevad liivad Pjotri südamele armsas Sise-Mongoolias samamoodi, nagu Margarita voolavate sõnade rütmis kustub meistri rahutu, nõeltega torgitud mälu.

Muidugi on kogu see võrdlus meelevaldne. Sama hästi võiks tõmmata paralleele näiteks Dostojevski "Kuritöö ja karistusega" – viiteid sellelegi on raamatusse puistatud küllaldaselt, justkui uurijate õrritamiseks. Peatusin ühel võrdlusvõim-lusel nii pikalt lihtsalt selleks, et näidata: kriitikutele on Pelevini raamat suurepä-rane materjal, millele rajada oma speku-latsioonide kaardimajakesi. Pean oma kohuseks mainida, et ehkki teised Pelevini romaanid Bulgakovi loominguga ei sar-nane, on nad see-eest suurepäraselt mu-gandatavad näiteks postmodernismi pos-tulaatidele või arvutimängu reeglitele. Mõlemat on edukalt ka tehtud.

Pelevini loomingut saaks võrrelda ka hoopis vene televisiooniga – kumbki on postmodernistlik kokteil reaalsusest ja fantaasiast, objektiivsusest ja subjektiiv-susest, minevikust ja tänapäevast, krimi-naalkroonikatest ja mehhiko teleseriaali-dest. Ühes stuudios diskuteeritakse äge-dalt selle üle, mis ühiskonnas toimub. Teisel kanalil näidatakse samasuguse jär-jekindlusega Stalini-aegseid filme. Laulab Grebenštšikov, lõõritab väriline reklaam lõunamere saartest. Ja kõige selle üle aina äratuntavam fiktiivsuse vari: vaid tele-klõpsu kaugusel suubub kõik eikuhugi – tühjusse.

Pelevinist on vene kriitikas juttu olnud

palju ja paljusõnaliselt (avastasin huvitava võrgulehekülje <http://ok.novgorod.net/pelevin>). Valdavad on kaks tooni – kas jumaldamine või kriitiku üleoleku demon-stratsioon. Niikuinii on Pelevini loo-muses midagi tabamatut, nendes sõnavõt-tudes aga kipub autor hoopis ära lahus-tuma. Siingi on jutt pelevinlikust tühjusest täiesti omal kohal.

Mis puutub lugejatesse, siis minu mee-lest on Pelevini raamatud toonud nad teatud mõttes kirjandusele lähemale. Kui te mõistate, mis ma sellega öelda tahan.

BORIS BURACINSCHI **Venemaa kui hüljatud armuke**

*БОРИС КРУМИНГ-СУХАРЕВ. РУССКИЕ
В ПРИБАЛТИКЕ: РУБЕЖ XXI ВЕКА.
Санкт-Петербург, 2001. 110 lk.*

On tavaks arvata, et Vladimir Putini või-muletulekuga on Venemaal alanud restau-ratsioon. Enamik arvab, et restaureerida püütakse nõukogude minevikku. Tuuakse arvukalt näiteid – stalinliku hümni taga-situlek, imperiaalse retoorika vohamine riigipeade, esmajärjekorras presidendi enda sõnavõttudes, endiste KGB ohvitse-ride positsioonide tugevdamine, pöördu-mise "seltsimees" säilitamine armees ja politseis ja nii edasi.

Hoolimata nendest esmapilgul tõsiste-na näivatest argumentidest ei ole asi nii-sama lihtne. Kui ka toimub mingisugune restauratsioon, siis mitte brežnevlik (sta-linlikust ei saa juttugi olla), vaid pigem

aleksandrilik. See tähendab: Moskvast ei üritata reanimeerida mitte kurikuulsat “kommunistlikku moraalkoodeksit”, vaid Romanovite dünastia *slogan*’it “Keiser, Usk ja Isamaa”. Teiste sõnadega, “punaste” järeltulijad lähevad massiliselt üle teisele, juba ammu enam mitte eksistee-rivale “valgete” poolele. Venemaal lõövad üha enam õitsele Aleksander III ajastu konservatism ja üleüldised “truualam-likud meeleolud”. Seega muudab vene maastik oma värve isegi kiiremini kui revolutsioonilisel Jeltsini-ajal.

Ja siiski ei saa neid muutusi nimetada põhimõttelisteks. Kõigest hoolimata on vene mõtlemine paljuski jäänud müüdi-liseks. Venelased elavad jätkuvalt müto-logeemides.

Eriti selgelt on seda näha endise met-ropoli suhtumises oma kolooniatesse, sealjuures mitte ainult endistesse Nõuko-gude liiduvabariikidesse.

Boriss Kruming-Suhharevi 2001. aastal ilmunud raamat “Venelased Baltikumis: 21. sajandi künnis” on sellele heaks tões-tuseks. Ehkki pealkirjas kasutatakse topo-nüümi *Pribaltika*, käib jutt peaasjalikult Lätist ja Eestist, see tähendab Eestimaast, Liivimaast ja Kuramaast, mis enne 1918. aastat moodustasidki niinimetatud Pribaltika või siis, saksamõjulise nimetu-sega, Ostseeland’i. Leedule pööratakse teisejärgulist tähelepanu.

Loomulikult räägitakse raamatus suhe-test eestlaste (mõnikord tundub, et autor tahaks kangesti öelda “estid” või isegi “tšuhnaad”) ja lätlaste ning teiselt poolt venelaste vahel. Kogu diskursus on esita-tud süsteemis “armastus-vihkamine”, mis vene traditsioonis mõningate harvade

eranditega domineeribki.

Eestlane või lätlane on – nii nagu tsaa-ri- ja nõukogude ajalgi – kas “usaldusväär-ne seltsimees”, “arukas”, “kultuurne” inimene (peaaegu et kõige arukam ja kul-tuursem kogu impeeriumi territooriumil) või siis “laisk talupoeg”, “fašist”, “reetur” vms.

Keskmine võimalus puudub ega ole seda praegugi ette näha.

Riigiduuma välisasjade komisjoni esi-mees Dmitri Rogozin väljendus Eesti-muljetest rääkides lühidalt: nagu maa ja taevas.

Ja nii nad visklevadki taeva ja maa, Erosee ja Thanatose vahel.

Sellest dihhotoomiast esimese valisid näiteks nn kuuekümnendlased, kes nii väga armastasid juua Tallinna kohvikutes ja restoranides, või Aleksandr Solženitsõn oma nõukogude minevikus. Kuid see on üldteada. Vahelduse mõttes võiks pigem meenutada üht teist ja mitte vähem kul-tuslikku kuju vene kirjanduses, Nikolai Leskovi. Elades Narva lähedal asuvas suvemajas, näitas ta sageli lausa versta täpsusega, kus lõpeb “inimene-lurjus” ja algab “aus tšuhnaa”. “Siinpool seda eeti-lis-etnograafilist piiri,” kirjutas ta, “petet-akse teid mõõduga ja kaaluga, petetak-se raha tagasi andes; kaotasid oma kepi – tagasi seda ei anta, teid lihtsalt petetakse tuhandel moel. Hoopis teisel pool seda piiri aga on “tšuhnaa”, kes mõistab ise vaevu selle sõna tähendust, räägib halvasti vene keelt, peab kinni Jumala käskudest, ei küsi midagi liigset, ei sega rämpsu toidu sisse, ja kui kogemata petabki teid, siis leiab puuduva üles ja annab tagasi.”

Umbes samasuguses viktoriaanlikus

stiilis kirjutab ka Kruming-Suhharev. Ja pole tähtis, et tema on valinud teise elemendi – “vere”, vihkamise, Thanatose.

Venelased ja eestlased näevad sellel autoril välja nagu Dostojevski kangelased – head (venelased) on vaesed, kõhnad, kannatavad, naiivsed ja tugevalt väljenduvate hingeliste vajadustega, halvad aga (eestlased) on paksud, materiaalsete huvidega, südametud. Tõsi küll, Dostojevski on geenius, talle võib paljudki “kringlid” andeks anda.

Kruming-Suhharev aga on lihtne ja läbipaistev nagu aknaklaas: “Nõukogude Liidu kokkuvarisemine ja uute riikide teke oli seotud veel ühe globaalse protsessiga: ideoloogia ja arhetüüpse baasi lagunemisega teadvuse tasandil. Vene inimese jaoks on see alati olnud moraal-religioossek “tõe ja õigluse” dominandiks. Selle eneseteadvuse tüübi kõigutamine ja allasurumine, mis on domineerivate rahvaste (st eestlaste – B.B.) eesmärgiks, saavutati keeleühitsuse ja etnotsentrismi baasil, juurutades massiteadvusesse ideid rikastumisest, järeleaimamisest ja edevusest.” Venelased aga, kes soovivad integreeruda, peavad “kodakondsuse saamiseks läbi tegema vaimse hävingu”.

Üldse võib selliseid sõnu nagu “vaimne”, “vaimsus” leida igalt leheküljelt. Venelaste peamise ülesandena näeb autor “vaimset enesekaitset”, tõmmet “vaimse ja sakraalse poole”, “vaimse rikkuse kaitset”. “Soovitud väärtuste saavutamiseks tuleb orientiiriks võtta vaimne baas, milleks on teadus, kultuur, religioon (õigeusk), tavad... Vaimsete komponentide mõjujõud sõltub ajast.”

Ja kui autori arvates on venelasedki

pärast NSV Liidu lagunemist muutunud vähem vaimseks, ehkki vene intelligendi peamiseks iseloomujooneks on ikka rahu- tu südametunnistus ja teravnenud õiglustunne, siis eestlaste ja lätlastega on asi veel hullem.

“Jääb üle jõuda lohutule tõdemusele, et Baltikumis puudub intelligents vene mõistes, mis tähendab erilist vaimset seisundit.” Ja edasi: “Baltikumis tõelist intelligentsi oma olemuselt ei eksisteeri, on vaid üks teatud kihistus inimesi kultuurilise suhtluse oskustega.”

Lugenud lehekülgede kaupa sellist teksti, mis oma mõningates formuleeringutes, nagu kas või see viimane, ei olegi ju reaalsusest kaugel, jäin ma mõttesse: aga milline on autori sõnum, nii-öelda messidž? Kas tõesti see, et eestlased on halvemad ja venelased paremad? Seda enam et raamat lõpeb tsitaadiga, “suur vene hajumine” jätkub? Ei, ütlesin ma endale, kogu sellest halamisest tuleb otsida varjatud, kuid ehedat sõnumit vene alateadvusest. Isegi mitte sõnumit, vaid üleskutset, appihüüdu. Veelgi täpsemalt öeldes võiks seda kõike nimetada “karjeks armastuse järele”.

Kuidas seletada sellise inimese käitumist, kes kõneleb närviliselt, sirutab käsi taeva poole, rabeleb söögilaua taga ja pillub taldrikuid ning kandikuid? Ei kuidagi teisiti kui mahajäetud abikaasa sündroomina. Ja kogu see sõnadevool pole muud kui reaktsioon ükskõiksusele. Kõik need etteheited ebaintelligentsuses ja vaimsuse puudumises – kui tõlgime nad tavalisse inimlikku keelde – kõik see pole midagi muud kui armastuse avaldamine, soov suulduse järele, tahe naasta “rahu-

likku perekonnaellu”, sellesama Aleksandr III või Leonid Brežnevi aegadesse.

Suudlus on siin mõistagi metafüüsiline.

Mulle võib muidugi õigusega vastu väita, et midagi uut nendes spekulatsioonides ju pole. Et Venemaa võrdlemine vägistatud baabaga, kes igatseb tõelise helge armastuse järele, ei ole tekkinud eile. Ja et üleüldse on mehelik alge hakanud domineerima naiseliku üle, st “vene baaba” hakkab tasapisi muutuma “vene *macho*’ks”. Et lõppude lõpuks tuli Venemaal Oblomovi asemel võimule Stolz.

Mitte ilmaasjata ei kannaks saksa-vene poliitoloogi Alexander Rahri viimane raamat Putinist pealkirja “Sakslane Kremli”.

Ja seesama Stolz-Putin on näidanud, et ta oskab rääkida ja võibolla isegi töötada mittel-euroopalikult.

Kõik ongi nii. Kõik on õige. Kuid leian, et muutused puudutavad ainult Moskva poliitilist ja majanduslikku eliiti. Muus osas on kõik jäänud samamoodi, nagu oli Puškini ajal. Aleksandr Sergejevitš teatavasi ütles, et ainus eurooplane Venemaal on valitsus.

KALEIDOSKOOP

BERNARD LEWIS

Luba tappa

23. veebruaril 1998. aastal avaldas Londonis ilmuv araabia ajaleht *Al-Quds al-Arabi* "täielikul kujul Ülemaailmse Islami-rinde üleskutse pühaks sõjaks juutide ja ristisõdijate vastu". Ajalehe väitel oli see poliitiline avaldus saabunud neile faksi teel ja sellele olid alla kirjutanud Usama bin Ladin – Saudi Araabia rahamees, keda Ühendriigid on süüdistanud pommiplahvatuste organiseerimises oma Ida-Aafrika saatkondades 1998. aasta augustis, – ning Egiptuse, Pakistani ja Bangladeshhi islamistlike relvarühmituste juhid. See avaldus – hunnitu palake sõnaosavat, paiguti isegi poeetilist araabia proosat – toob päevavalgele ajalooversiooni, mis on enamikule Lääne inimestest harjumatu. Bin Ladini rahulolematuse põhjused pole paljude jaoks kaugeltki ootuspärased.

Avaldus algab sissejuhatusega, kus tsiteeritakse mõnd sõjakamat lõiku Koraanist ja prohvet Muhamedilt. Ja jätkub siis:

"Sestsaadik kui Jumal pani paika Araabia poolsaare, lõi kõrbe ja ümbritses selle meredega, pole sellele eales osaks saanud niisugust häda nagu nüüd need ristisõdijate väehulgad, mis on seal laiali levinud nagu rohutirtsuparv, tunglevad selle pinnal, õgivad selle vilju ja hävitavad selle

haljast taimestikku; nii sünnib ajal, mil uskmatud rahvad ründavad muslimeid nagu näljased lõunastajad toiduliuda."

Edasi räägitakse vajadusest niisugust olukorda enesele teadvustada ja asuda tegetsema selle parandamiseks. Tõsiasi, seisab avalduses, on igapäev teada ja need võib jaotada kolme rühma:

"Esiteks – juba rohkem kui seitse aastat okupeerivad Ühendriigid islamimaade pühimaid paiku, Araabiat, röövivad selle rikkusi, kamandavad selle valitsejaid, alandavad selle rahvast, ohustavad selle naabreid ja on muutnud oma baasid Poolsaarel löögirusikaks naabruses elavate islamirahvaste vastu.

Kui varem ongi mõned kahelnud selle okupatsiooni tõelises olemuses, siis nüüd on kogu araabia rahvas sellest aru saanud.

Selle kohta polegi vaja paremat tõendust kui Ameerika jätkuv agressioon Iraagi rahva vastu, mis lähtub Araabiast, ehkki siinsed valitsejad vastustavad oma territooriumi ärakasutamist niisugustel eesmärkidel, kuid nad on jõuetud.

Teiseks – hoolimata määratust hävitus-tööst, mis Iraagi rahvale on ristisõdijate-juutide liidu käe läbi osaks saanud, ja kohutavast hukkunute hulgast, keda on juba üle miljoni, kõigest sellest hoolimata püüavad ameeriklased oma õudset tapa-

Bernard Lewis, License to kill. *Foreign Affairs* november-detsember 1998.

tööd korrata. Näib, et pikast blokaadist, mis järgnes raevukale sõjale, lõhestus- ja purustustööst neile ei piisa. Ja nii on nad tulnud nüüd taas, et hävitada lõplikult seda, mis on sellest rahvast veel järele jäänud, ning alandada tema muslimeist naabreid.

Kolmandaks – ameeriklaste eesmärgid neis sõjus on usulised ja majanduslikud, kuid nende sihiks on ka aidata juutide riigikesel juhtida tähelepanu eemale sellelt, et juudid okupeerivad Jeruusalemma ja tapavad seal muslimeid.

Ei ole paremat tõendust kõige selle kohta kui nende himu purustada Iraak, kõige võimsam naabruskonna araabia riikidest, ja nende püüe tükeldada kõik regiooni riigid – Iraak, Saudi Araabia, Egiptus, Sudaan – tähtsusetuiks riigikesteks, et siis nende lõhestatuse ja nõrkuse kaudu tagada Iisraeli ellujäämine ja ristisõdijate hukatusttoova okupatsiooni jätkumine araabia mais.”

Tegelikult tähendavad need kuritööd, öeldakse avalduses, “ameeriklaste selget sõjakuulutust Jumalale, tema Prohvetile ja muslimeile”. Läbi sajandite olevat *ulama* – vaimulikkond, kellele islami teoloogia ja seaduste (šariaadi) vallas kuulub kõrgeim autoriteet – säärases olukorras üksmeelselt otsustanud, et kui vaenlased ründavad muslimite maid, saab džihaadist iga muslimi isiklik kohus.

Ulama mõistetekeeles võivad usust tulenevad kohustused olla kas kollektiivsed, olles mõeldud täitmiseks kogukonnale kui tervikule, või siis isiklikud, lasudes igal üksikul muslimil. Ründesõjas on džihaadi-kohustus kollektiivne ning selle võivad täita vabatahtlikud ja elukutseli-

sed sõdalased. Ent kui muslimi kogukond on sunnitud end kaitsma, saab džihaadist igapähe individuaalne kohustus.

Viidanud veel mitmele islamiautoriteedile, asuvad allakirjutanud oma deklaratsiooni viimase ja kõige tähtsama osa, *fatwa* ehk otsuse juurde. See määrab, et:

“Iga muslim, kel vähegi võimalik, on isiklikult kohustatud tapma ameeriklasi ja nende liitlasi, nii eraisikuid kui sõjaväelasi, igal maal, kus see võimalik, kuni Aqsa mošee [Jeruusalemmas] ja Harami mošee [Mekas] on vabastatud nende haardest ja kuni nende puruks löödud ja murtud tiibadega sõjaväed pagevad kõigilt islami-mailt ega ole enam suutelised ühtegi muslimit ohustama.”

Tsiteerinud paari asjakohast värssi Koraanist, jätkab dokument:

“Jumala looga kutsume üles iga muslimit, kes usub Jumalat ja soovib tasumist, võtma kuulda Jumala käsku ja tapma ameeriklasi ja rõövima nende vara, kus iganes ta neid leiab ja kus iganes saab. Samamoodi kutsume muslimite *ulama*’t ja valitsejaid ja noorsugu ja sõdureid alustama rünnakuid Ameerika saatanavägede ja nendega liitunud Saatana abiliste vastu.”

Avaldus lõpeb veel mõne islami pühakirjatsitaadiga.

Uskmatud

Bin Ladini arusaam, et Lahesõda oli Ameerika agressioon Iraagi vastu, võib paista pisut veider, kuid on islamimaailmas laialt levinud – ehkki mitte üldiselt omaks võetud. Ükskõik mis usku ususõ-

dalaste jaoks on õigus ikka omausuliste poolel ja uskmatud on alati eksiteel, olgu asjaosalised ja nende kokkupõrkega seonduvad seigad millised tahes.

Kolm avalduses loetletud tülipiirkonda – Araabia poolsaar, Iraak ja Jeruusalemm –, on tuttavad igaühele, kes Lähis-Ida sündmusi silmas on pidanud. Ootamatult võib aga olla nende tähtsusjärjekord ja tunderõhk.

On üks asjaolu, mida me siin Läänes vahel unustama kipume, kuid mis on üldteada neile, kes on tuttavad islami ajaloo ja kirjasõnaga: Araabia on muslimitele püha maa *par excellence* – Meka, kus Prohvet sündis; Mediina, kus ta esimese islamiriigi rajas; ja Hedžas, mille rahvas oli esimene, kes uue usu ümber koondus ja selle peamiseks kandjaks sai. Muhamed elas ja suri Araabias, nagu ka neli esimest kaliifi, tema otsest järeltulijat islamikogukonna juhi kohal.

Pärast lühikest vahepala Süürias sai seejärel islamimaailma keskuseks ja tema suursündmuste toimumiskohaks Iraak, kalifaadi keskus poole aastatuhande jooksul. Muslimite seisukohalt ei saa kunagi lõplikult loobuda ühestki tükikesest maast, mis eales islami valdustele liidetud, aga Araabia ja Iraak pole oma tähenduselt ses suhtes üldse mitte millegagi võrreldavad. Klassikalised araabia ajaloolased jutustavad, et aastal 20 pärast *hidžrat* (Muhamedi minekut Mekast Mediinasse), s.o 641. aastal kristliku ajaarvamise järgi, otsustas kaliif Umar, et juudid ja kristlased tuleb Araabiast eemaldada, täitmaks nii korraldust, mille Prohvet oli toonud kuuldavale oma surivoodil: “Ärgu olgu Araabias kaht usku.” Küsimus puudutas

Khaybari oasi juute põhjas ja Najrani kristlasi lõunas. Mõlemad olid põlised ja sügavalt juurdunud kogukonnad, araablased nii oma keelelt, kultuurilt kui eluviisidelt, erinedes ülejäänuid üksnes usu poolest.

Mõned varasemad autoriteetidid olid selle ütluse omistamist Prohvetile vaidlustanud. Kuid üldiselt peeti seda autentseks ja Umar viis selle ellu. Selline usuvähemuste väljaajamine on islami ajaloos väga harukordne juhtum – erinevalt keskaja ristiusumaadest, kus juutide ja (Hispaania tagasivallutamise järel) muslimite minemakihutamised olid tavalised ja sagedad. Võrreldes vastavate nähtustega Euroopas sisaldas Umari otsus piiranguid ja osutas kaastunnet. See ei käinud Lõuna- ja Kagu-Araabia kohta, sest neid ei peetud islami püha maa osaks.

Ja erinevalt Hispaaniast ja teistest Euroopa maadest pagendatud juutidest ja muslimeid, kes olid sunnitud otsima varjupaika kust iganes, loovutati Araabia juutidele ja kristlastele teatud kindlad maa-alad, kuhu ümber asuda: juutidele Süürias ja kristlastele Iraagis. Ümberasustamine ise ei olnud järsk, vaid pigem järkjärguline, ning on teateid juutide ja kristlaste viibimisest Khaybaris ja Najranis ka veel mõnda aega pärast Umari edikti.

Kuid Umari otsus oli lõplik ja pöördumatu ning sellest ajast peale on Al-Hijāzi püha maa olnud mittemuslimitele keelatud. Vastavalt islami juriidika Hanbali koolkonnale, millest lähtuvad nii saudid kui ka nüüdse sõjakuulutuse autorid, on ränk süütegu juba seegi, kui mittemuslim oma jala pühitsetud pinnale tõstab. Kuningriigi ülejäänudki osades salliti mitte-

*Al-Idrisi maailmakaart
(põhi on all, lõuna üleval)*

muslimeid üksnes kui ajutisi külalisi ning neil ei olnud seal lubatud alalist elamist sisse seada ega oma usukombeid harrastada.

Ristisõdade ajalugu pakub ilmeka näite, kui erinev tähtsus oli islami arusaamades Araabial võrreldes muude paikadega. Jeruusalemma vallutamine ristisõdijate poolt 1099. aastal tähendas ristiusumaade triumfi ja katastroofi linna juutidele. Aga araabia historiograafia järgi otsustades äratas see sündmus regioonis üpris kasinat huvi. Kohalike muslimite abipalved Damaskusesse ja Bagdadi jäid vastuseta ning vastrajatud ristisõdijate riigikesed Antiookiast Jeruusalemmi sobitusid peagi Levandi poliitilistesse mängudesse, mille kristlike ja muslimi valitsejate vahel kujunesid välja keerukad liitlas- ja rivaaliteedisuhted.

Suur vastu-ristiretk, mis lõpuks ristisõdijad merre paiskas, algas alles ligi sajand hiljem. Selle otseseks ajendiks sai röövimisega tegeleva ristisõdijatepealiku Renaud de Châtilloni tegevus, kelle valduses oli aastail 1176–1187 Keraki kindlus Lõuna-Jordaanias ning kes kasutas seda reaks rüüsteretkedeks muslimite karavanide ja kaubandusliku läbikäimise vastu naaberregioonides, kaasa arvatud Hedžases. Ristisõdade ajaloo uurijatel on ilmselt õigus, kui nad arvavad, et Renaud' motiivid olid peamiselt majanduslikku laadi – saagiiha. Aga muslimid nägid tema röövkäikudes provokatsiooni, islami pühapaikade vastu suunatud väljakutset. Rikkudes kokkuleppet Jeruusalemma ristisõdijast kuninga ja islamiusuliste juhi Saladini vahel, ründas ja rüüstas Renaud de Châtillon 1182. aastal taas muslimi

karavane, sealhulgas üht Mekasse suunduvate palverändurite oma. Muslimite vaatekohast aga isegi nurjatum oli see, et ta ohustas ka Araabiat ja sooritas kuri-kuulsa piraatretke Punasele merele, millega käisid kaasas ründed muslimite laevaliikluse ja Hedžase sadamate vastu, mis teenindasid Mekat ja Mediinat. Raevunud Saladin kuulutas ristisõdijate vastu välja džihaadi.

Õigusega ülistati ja imetleti Saladini isegi kristlikus Euroopas tema rüütellikuse ja suuremeelse ümberkäimise pärast võidetud vaenlastega. Renaud de Châtillonile tema suuremeelsus ei laienenud. Suur araabia ajaloolane Ibn al-Asir kirjutab, et Saladin öelnud: "Kaks korda olen andnud pühaliku töotuse ta tappa, kui ta minu kätte peaks sattuma; ükskord siis, kui ta püüdis marssida Meka ja Mediina peale, ja uuesti siis, kui ta äraandlikult karavani hõivas." Pärast oma suurvõitu, kui vangi oli langenud palju ristisõdijate valitsejaid ja pealikuid, eraldas Saladin Renaud de Châtilloni teistest ja raius tal omaenese käega pea maha.

Pärast džihaadi edu ja Jeruusalemma tagasivõitmist paistsid Saladin ja ta järeltulijad linna vastu huvi kaotavat. 1229. aastal isegi loovutas üks neist Jeruusalemma keiser Friedrich II-le osana üldisest kompromisskokkuleppes islamiusuliste valitseja ja ristisõdijate vahel. Muslimid võtsid Jeruusalemm uuesti tagasi 1244. aastal, pärast seda kui ristisõdijad olid püüdnud teha sellest ainuüksi kristlaste linna. Lõpptulemusena sai sellest väike provintsilinn. Laiem huvi Jeruusalemma vastu tärkas taas alles 19. sajandil, kõigepealt seoses Euroopa suurvõimude nääk-

lustega selle üle, kellele peaks kuuluma õigus hooldada ja hallata ristiisu pühapai-ku, ning seejärel juutide uute sisserännula-nete tõttu alates 1882. aastast.

Araabias tajuti taas uskmatute-ohtu 18. sajandil, kui Euroopa suurvõimud kinni-tasid kanda Lõuna-Aasias ja poolsaare rannikule ilmusid taas kristlaste laevad. Sellest tingitud pahameel oli vähemalt üks algeid usulises uuestisünnis, mida Araa-bias innustas puritaanlik vahhabiitide lii-kumine ja mille eesotsas seisis Saudide valitsejasugu, nüüdisaegse Saudi Araabia riigi rajajad. Ajal, mil Kesk-Idas valitsesid Inglismaa ja Prantsusmaa, kehtis nende impeeriumide võim Iraagis, Süürias, Pa-lestiinas, Egiptuses ja Sudaanis. Nad nä-kitsesid Araabia servaalade kallal, Ade-nis ja Pärsia lahe "lepingulistest" šeiğiri-i-kides, kuid olid küllalt targad, et hoiduda sõjaliselt sekkumast poolsaare asjadesse ja teha seda poliitiliseltki võimalikult vähesel määral.

Nafta muutis selle sekkumisastme täiesti teistsuguseks ja Lääne, eeskätt ameeriklaste suurenev kohalolu hakkas ümber kujundama Araabia elu kõiki as-pekte. Kaua aega oli omamoodi usulise karantiini-ala otstarvet täitnud Punase mere äärne sadamalinn Jiddah, kus välis-maa diplomaatidel, konsulaar- ja kauban-dusesindajatel oli lubatud elada. Nafta avastamine ja kasutuselevõtt – ning selle tagajärjel Saudide pealinna Ar-Riyâdi paisumine väikesest oasilinnakesest suu-reks metropoliks – tõi kaasa välismaalaste märkimisväärse sissevoolu. Nende seal-olek, mida paljud siiaamaani võtavad kui pühaduseteotust, pani mulda kasvavate vimmameeleolude seemned.

Niikaua kui välismaine sekkumine oli ainuüksi majanduslik ja hüvitus selle eest enam kui küllaldane, leevendamaks iga nurinat, võis tulnukate kohalolu taluda. Aga viimastel aastatel on mõlemas asjas aset leidnud muutus. Seoses naftahindade langusega ning rahvaarvu ja väljamineku-te kasvuga pole hüvitus enam piisav ning rahulolematuid on rohkem ja nad on hää-lekamad. Ega ole ka sekkumine piirdunud enam majandustegevusega. Iraani revolutsioon ja Saddam Husseini sõjad on lisa-nud välismaalaste sekkumisele poliitilise ja sõjalise mõõtmega ning on andnud mõ-ningat usutavust ikka sagedamini kostva-tele hüüetele: "Imperialism!" Kui asjasse on segatud nende püha maa, kalduvad paljud muslimid määratlema võitlust – ja vahel ka vaenlast – usumõistete keeles, ning näevad Ameerika vägedes, mis saa-deti vabastama Kuveiti ja kaitsma Saudi Araabiat Saddam Husseini eest, uskma-tuid sissetungijaid ja okupante. Säärast et-tekujutust tugevdab see, et Ameerikale kuulub konkurentsitu esikoht uskmatu maailma jõudude seas.

Travestiad

Enamiku ameeriklaste silmis on see sõja-kuulutus travestia, mis Ameerika kohalolu Araabias jämedalt moonutab. Neil tuleks teada, et paljude – võib-olla enamiku – muslimite silmis on see avaldus samuti travestia, mis groteskselt moonutab islami olemust ja isegi selle džihaadi-õpetust. Koraan ei räägi üksnes sõjast, vaid ka rahust. Sajad tuhanded traditsioonid ja üt-lused, mida erisuguse usaldusväärsus-

määraga on Prohvetile omistatud ja mida *ulama* on mitmel eri viisil tõlgendanud, jätavad avatuks laia võimalustevälja. Sõjakas ja vägivaldne kutsuv tõlgendus on üks paljude seas. Traktaadid šariaadi õigusnormidest sisaldavad tavaliselt peatüki džihaadi kohta, kus viimast käsitatakse sõjalises tähenduses regulaarse sõjategevusena uskmata ja usutaganejate vastu. Kuid need traktaadid nõuavad korra kohast käitumist ja austust sõjapidamisreeglite vastu näiteks selliseis asjus nagu vaenutegevuse alustamine ja lõpetamine või siis selles, kuidas kohelda neid, kes lahingutegevusest osa ei võta, ja vange, rääkimata diplomaatilistest sõnumitoojatest. Samuti arutlevad juristid neis – mõnikord omavahel lahkarvamusele jäädes – parajasti päevakorral olevate sõjapidamisvi-

side üle. Mõned lubavad, mõned piiravad ja mõned taunivad heitemasinat ja mürginoolte kasutamist ning vaenlase veevarude mürgitamist – keskaja raket- ja keemiarelvi –, pidades silmas valimatuid inimohvreid, mida need sõjapidamisviisid paratamatult põhjustavad. Ühelgi puhul aga isegi ei võeta kaalumisele huupi-tapetööd asjasse segamata kõrvalseisjate kallal.

Ometi on mõned muslimid valmis heaks kiitma ja vähesed ka ellu viima oma usu niisugust äärmuslikku tõlgendust, nagu see kõnealus avalduses ilmneb. Terrorismiks ongi vaja vaid väheseid. Ilmselt tuleb Läänel kaitsta end kõigi vahenditega, mis tõhusaks osutuvad. Aga kavandades strateegiaid võitluseks terroristidega, oleks kindlasti kasulik mõista ka jõude, mis neid tagant tõukavad.

Inglise keelest tõlkinud Kajar Pruul

BERNARD LEWIS *õpetas 1938–1974 islami ajalugu jm Londoni Ülikooli Oriendi- ja Aafrika-instituudis, seejärel USAs Princetoni ülikoolis. Alates 1986. aastast on Princetonis emeriitprofessor Lähis-Ida uuringute alal. Oma teadlasteed kirjeldab ta ise järgmiselt: "Mu kõige varasemaks huviaineks oli islami ajalugu keskajal, eriti sellised usuliikumised nagu ismailiidid ja assassiimid. [Teise maailma] sõja aastad äratasid ja ergutasid huvi kaasaegse Lähis-Ida vastu, mille olen säilitanud tänini. Veidi hiljem sai mu peamiseks uurimisobjektiks Osmanite impeeriumi ajalugu. Praegu püüan kõiki kolme omavahel siduda, uurides Euroopa ja islamimaailma vaheliste suhete ajalugu Osmanitest kuni nüüdisajani."*

Lewis olulisemaid teoseid: The Arabs in

History (1950), The Emergence of Modern Turkey (1961), The Assassins (1967), The Muslim Discovery of Europe (1982), The Political Language of Islam (1988), Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry (1990), Islam and the West (1993), Islam in History (2. tr 1993), The Shaping of the Modern Middle East (1994), Cultures in Conflict (1994), The Middle East: A Brief History of the Last 2,000 Years (1995), The Future of the Middle East (1997), The Multiple Identities of the Middle East (1998), A Middle East Mosaic: Fragments of life, letters and history (2000). Vikerkaares (1995, nr 3) on varem ilmunud tõlge Lewise artiklist "Jumala vaenlased", mis vaatleb üht motiivi Iraani islamirevolutsiooni keelekasutuses ja selle ajaloolisi juuri.

LUULE

Adonis. Minarett; Kuldajastu; Ettekuulutus; Laulud; Psalm; Seitse päeva; Peegel kahekümnendale sajandile; Pärl; Uus Noa / Araabia k tlk ja järels. A. Annus // 11–12, 48.

Auden, W. H. Orpheus / Inglise k tlk M. Väljataga // 10, 1.

Beier, P. Mere üksindus randadel; Süütud jalad II; Karude kaitseks // 1, 10; Kauksi Ülle; Hukutav kaunitar; Mis võiks olla kaunim?; * kes on leidnud ...; Teele!; Annabel Lee // 10, 51.

Cage, J. Kommunikatsioon / Inglise k tlk ja järels. H. Krull // 5–6, 20.

Celan, P. * SA, HAAVAPUU...; Mälestus Prantsusmaast; Aastad sinust minuni; Surmafuuga; Aja silm; Kõnevõre; Silm, lahtine; Zürich, "Toonekure" kohvik; Psalm; *NIITPÄIKESED...; *MAOVANKRIS...; *MAASTIK urnidega...; Prahast; *KÖMIN...; ÜKS HAMBALJÄLG...; *KAHINAIS...; *TEINE nõgese teade...; *TEIE oma pimeduspeeglis...; *SEE, MIS MEID...; *LÕIKA PALVEKÄSI...; *MA KUULEN...; *LEHT, mitte puu küljest... / Saksa k tlk ja järels. A. Kaalep // 8–9, 37.

Contra. *ema viis...; *SAUNA TAGA...; Zappa Tapal; Tillukene Deutsche Wellekene; Kord ja Kohus; Noorsooluuletus // 5–6, 40.

Dib, M. Kui ta jäätus; Koer; Peegel; Uni; Uksed; Õhupall; Asi; Tüdruk; Ingel; Panther; Lask; Söömine; Kuu; Pime / Prantsuse k tlk ja järels. H. Krull // 11–12, 20.

Fet, A. Serenaad / Vene k tlk L. Pilter // 4, 1.

Fortini, F. Tagasivaade / Itaalia k tlk M.V. // 2–3, 1.

Grinberg, U. Z. Nende adra hamba all / Heebrea k tlk ja järels K. Ross // 8–9, 24.

Hughes, T. Vikerkaare sünd / Inglise k tlk M. Väljataga // 1, 1.

Jiménez, J. R. Muusika / Hispaania k tlk M.V. // 5–6, 1.

Kivisildnik, S. Päike, mida sa õhtul teed; Eesti majanduses, poliitikas ja kultuuris olulisi tekste // 2–3, 22.

Kovner, A. * Mu öde istub... / Heebrea k tlk ja järels. K. Ross // 8–9, 26.

Krull, H. Hexakümnendad // 2–3, 2.

Kruusa, K. Fotona; *the only unbearable thing...; Luettavaksi Viron väkivaldlasta; Ülekäigurajal; *ohtlikem on...; *kell on vist üle ühe; Negana // 2–3, 33.

Leopardi, G. Kuule; Pidupäeva õhtu; Iseendale; Lõpmatus; Silviale / Tlk ja järels. M. Väljataga // 5–6, 2.

Luuk, E. Ornitolooži jälg; Mehe hoolitsus lummas tantsijannat; Prääst ja Endil // 4, 15.

Merca. Ballaadid: Vampiir; Sümfonia Luciale; Don Ramon // 7, 36.

Mikita, V. Inimesed; Mehed sõitsid rongiga; Saladused; Lisa // 10, 2.

Montale, E. *Kaamena ja mõtteis...; Angerjas; Rannavahi maja / Tlk ja järels. M. Väljataga // 5–6, 122.

Nyri, I. *Tulisilmne kala...; *Mehed tulid ytesid...; *Yks laps käib aias...; *Mu ysas elab...; *Minu vaarema... // 1, 14.

Oidekivi, K. *tuul kandis merelt...;

*karavan sõidab...; See, mille palusin; *ja kui nad siis...; *viirpuu veider mälestus; *aitasin täna püsti...; Paranoia 1–18; *a...; *@... // 2–3, 16.

Ora, P. Röövlisilmad // 1, 31.

Pascoli, G. Viimane unenägu / Tlk ja järels. M. Väljataga // 5–6, 7.

Pilinszky, J. Saladuse marginaaliks; KZ-laagri seinapeale; Kolmandal päeval; Agonia christiana; KZ-oratoorium; *Näen unes...; Pärast pihtimist; Auschwitz; Purunemine; Kadunud pojad; Õnnetus / Ungari k tlk K. Mesipuu // 8–9, 64.

Qabbani, N. Morfium / Tlk P. Hämar // 11–12, 1; Leib, hašiš ja kuu / Araabia k tlk ja järels. A. Annus // 69.

Rooste, J. “Taas tuhat korda tahtsin olla uus ja parem”; Lapse pea on pott // 1, 5; Täna looderannikul; Täna looderannikul II; Naine // 10, 21.

Ruitlane, O. Suitsiid; Puccini; Oli // 1, 8.

Saba, U. Talvekeskpäev; Kits; Odüsseus / Tlk ja järels. M. Väljataga // 5–6, 8.

Sahl, H. Abitud / Saksa k tlk A. Kaalep // 8–9, 7.

Serpent, F. *suurte autodega ...; *need pole Sinu käed; *reliktid jääs; *kusagil soolased tydrukud; *vaba nagu prygi tuule käes; *nyyd kõik kohad ja ajad...; *suurte autodega veetakse surma; *Eestimaa; *päikeses põlenud põllud...; Eestimaa kohal on armastus; *SUURTE AUTODEGA... // 2–3, 40.

Sinijärv, K. M. Kell 1 kell; *Maniakist maniikipõllul; *Mu küsimused pole enam need; *Valges ahastuses leevendad...; *Tere, tahmaste nägudeta poolpankurid...; *Sina, seal kanali taga...; *Oras, va roheline... // 2–3, 27; *Kui sa oled

ema...; *Panin telefoni laadima...; Kuidas Ma Sveniga ei Maganud; *Jumalad jätvasid jäätisekokteili...; *Ükskord hommikul...; *Kesköö. Kauged jutud... // 7, 54.

Smart, Ch. Jubilate agno : (Katkend) / Inglise k tlk M. Väljataga // 7, 1.

Sommer, L. Internetyksindus; “Pello Nõidmine”; *ta räägib mobiiliga...; *kes metsa eksib...; *Ingel vehib oma mõõga... // 10, 29.

Soomets, T. *Viin on valge...; *– Oled sa ylevall?; Soomets; *kõigil on sinu nägu // 7, 31.

Sova, P. *puudutab...; *rütmi puudumine...; *Luuletused on luuletused...; *linnud kalad teravad noad... // 1, 41.

Traat, M. Harala elulood; Juuro Leht; Illimar Seib; Luule Uuden; Raigo Uuden; Palvo Sammal; Lorene Laos // 2–3, 49.

Ungaretti, G. Raskuse kadumine; Sa purunesid / Tlk ja järels. M. Väljataga // 5–6, 10.

Utt, V. Eesti inimarengu aruanne 2001. aasta seisuga – olulist; Valikud // 2–3, 2.

Vaher, I. Jumalaema // 1, 3.

Vallik, A. Võim; Tüvi; Vapper tinasõdur; Metsarahvas; Ma mõtlen tast (sellest / endast) // 1, 36.

Valme, V. *mida pikemaks päevad...; *omased tuumad...; *kuulikindla kastani kodu... // 1, 32.

Viiding, E. Mina olen Moraal; Temaatiline luulekogumik; *Olin sel õhtul üks // 7, 3.

Wimberg. suhkruvesi; vikerkaar; Prilli ajakirjad; kull!; ‘kategooriliselt’; raketid; unenägu õöl vastu neljandat maid 2001; unenägu õöl vastu seitsmendat septembrit 2001 // 10, 45.

PROOSA

- Barker, M. Kasvaja // 1, 16.
- Ben Jelloun, T. Salakaubavedajast eesel / Prantsuse k tlk L. Hone, järels. L. Sillaste // 11–12, 55.
- Burroughs, W. Viis kirja Allen Ginsbergile / Inglise k tlk ja järels. H. Krull // 1, 45.
- Ehlvest, J. Kutsub // 2–3, 5; Grafomaa-ni tee // 7, 44.
- Hiram. Tuhkhall // 10, 5.
- Idris, Y. Lihakarn / Araabia k tlk ja järels. K. Jõgi // 11–12, 61.
- Kaus, J. Maailm ja mõni : (Katkend romaanist) // 5–6, 44.
- Klemperer, V. Päevikud 1942 : (Katkendid) / Saksa k tlk T. Lias, järels. // 8–9, 69.
- Levi, P. Tseerium / Itaalia k tlk H. Sahkai, järels. M.T. // 8–9, 28.
- Märka, V. Arbujad // 2–3, 54.
- Mölder, B. Käigust keele veerele // 5–6, 59.
- Peets, E. Ohvrilammas // 11–12, 29.
- Pilter, L. Tund // 4, 53.
- Rooste, J. Amokijooks: suvi 2001 // 4, 40.
- Semprun, J. Kirjutamine või elu / Prantsuse k tlk T. Tamm, järels. M. T. // 8–9, 51.
- Taagepera, R. Arhitekt Latoni kivike-sed // 11–12, 41.
- Teder, T. Luuletaja sünd // 7, 9.
- Trinity, A. Seaduste maja // 10, 33.
- Tuhat üks ööd : (Katkend) / Araabia k tlk ja järels. A. Annus // 11–12, 2.
- Wiesel, E. Öö / Prantsuse k tlk M. Amon, järels. M.T. // 8–9, 9.
- Õunapuu, E. Pimestav pimedus. Esi-mene ajaraamat // 4, 20.

ARTIKLID, ESSEED, INTERVJUUD

- Aleksejev, T. Möödunud talvede mik-rokoopiline lumi ehk lagu möldrist ja tema prohvetist : [Carlo Ginzburgist] // 4, 68.
- Arujärvi, E. Üheksakümnendad eesti muusikas: tühja vormi uus täitmine // 2–3, 91; Muusika väärtusteljel: “Püha” al-likad ja mänguväljad // 5–6, 109.
- Eller, K., Isotamm, J. B., Kaplinski, J. Taas “y” küsimus // 10, 87.
- Garton Ash, T. Euroopa orkester / Inglise k tlk M. Väljataga // 5–6, 143.
- Grünberga, M. Läti kirjandus 90ndatel: metafooride pitsid ja süzeede varjud // 2–3, 130.
- Hennoste, T. Armastusest abieluni: eesti ajakirjanduse viimased kümmekond aastat // 2–3, 140; Rakvere raibe // 7, 66.
- Hiio, T. Eesti üksused *Kolmanda Reich*’i relvajõududes // 8–9, 156.
- Hilberg, R. Auschwitz ja lõpplahendus / Inglise k tlk Kaisa Kaer // 7–8, 124.
- Isotamm, J. B. vt Eller, K., Isotamm, J. B., Kaplinski, J.
- Kaalep, T. Pilte ja hääli 1990ndatest // 2–3, 72.
- Kaplinski, J. Lähis-Ida kilde // 11–12, 117; vt ka Eller, K., Isotamm, J. B., Kap-linski, J.
- Kasemaa, K. Koraan islamis // 11–12, 89.
- Kirss, T. Lõhestatud reaalsus, nihesta-tud ajalugu: naised ja holokaust // 8–9, 195.
- Laaban, I. Häälutusest / Järels. J. Malin // 5–6, 88.
- Laaniste, M. Lühiülevaade eesti koo-miksi ajaloost I–III // 1, 77; 4, 75; 7, 83.

Lester, T. Mis on koraan? / Inglise k tlk M.V. // 11–12, 95.

Maimets, K. Filmimuusikast – Eestis peaaegu esimest korda // 5–6, 101.

Maran, T., Tüür, K. Lühikene eesti looduskirjanduse lugu // 10, 60.

Maripuu, M. Eesti juutide holokaust ja eestlased // 8–9, 135.

Masso, I. Eesti sotsiaalpoliitilisest arengust 90-ndatel // 2–3, 161; Hannah Arendt totalitarismi põhjustest ja olemusest // 8–9, 188.

Mimouni, R. Tangeri päevakaja / Prantsuse k tlk ja järels. H. Krull // 11–12, 126.

Neljas, A. Ameerika uus sõda // 10, 89.

Netšajev, S. Revolutsioonääri katekismus / Vene k tlk M. Mikli // 1, 68.

Ojamaa, T. Kõne ja muusika piirimaal : [Ilmar Laabani häälutustest] // 5–6, 92.

Pilv, A. Olevikumälestusi üheksakümnendatest. Kriitikast ja unetusest // 2–3, 113; Naisluule – üks mõiste eesti luulekriitikas // 10, 67.

Rosen, Ch. Sa pead kuulama pingsalt! / Intervjuu *Vikerkaarele* ja J. Rossile // 5–6, 132.

Ross, J. Muusikast, teadusest ja pisut muustki // 5–6, 116.

Semprun, J. Kunstiga unustuse vastu : Intervjuu / Vestelnud M.-L. Delorme ja G. Herzlich, prantsuse k tlk I. Koff // 8–9, 205.

Sobolev, M. Kolm eksiarvamust, millest olen kriitiku- ja kuraatorikarjääri jooksul vabanenud // 2–3, 60.

Sommer, L. Haaknõela vari // 2–3, 81.

Zach-Blonska, Luule ja teadmatus. Jaan Kaplinski luuletustest / Inglise k tlk M. Väljataga // 4, 61.

Taagepera, R. Demokraatia võimalikusest islamimais // 11–12, 108.

Tammet, T. Rehkendus üheksakümnendatel // 2–3, 154.

Torop, P. Vene terrorismi lätetel // 1, 68.

Tüür, K. Joonatani iseäralikud maastikud : [T. Önnepalu romaanist “Hind”] // 2–3, 118; vt ka Maran, T., Tüür, K.

Udam, H. Araablased ja islam. Tee prohveti ajast tänapäevani // 11–12, 76.

Velsker, M. Y eesti kirjanduses // 10, 78.

Võsu, E. “Wallenbergi” mütologiseerimiskatsed eesti meedias // 7, 74.

Västriik, R. Klooga koonduslaager – Vaivara süsteemi koletu lõpp // 8–9, 147.

Weiss-Wendt, A. Mida tähendab meile holokaust? // 8–9, 112.

Wilhelmson, K. Alfred Rosenberg ja Eesti // 8–9, 180.

ARVUSTUSED

Annuk, E. Feministliku kunstikriitika esiletulek (Pandora laegas. Tln., 2000) // 1, 104.

Annus, A. Orientalisti teekond (H. Udam. Orienditeekond. Trt., 2001) // 11–12, 137.

Annus, E. Otsesõnu (M. Heinsaar. Vanameeste näppaja. Tln., 2001) // 7, 99.

Beyer, J. Uus vana raamat keskajast (J. Le Goff. Keskaja Euroopa kultuur. Tln., 2000) // 7, 103.

Buracinschi, B. Venemaa kui hüljatud armuke (Б. Круминг-Сухарев. Русские в Прибалтике: рубеж XXI века. S.-Peterburg, 2001) // 11–12, 172.

Gross, T. Mõtiskledes läbi nukraks-tegeva maailma (C. Lévi-Strauss. Nukker troopika. Tln., 2001) // 11–12, 140.

Habicht, J. Ka ulme on kirjandus (I. Hargla. Nad tulevad täna öösel. Tln., 2000) // 1, 101.

Heinapuu, O. Eakas telliskivi metslaste elust (J. G. Frazer. Kuldne oks. Tln., 2001) // 11–12, 146.

Joons, S. Kauplemisest vaba muusika (J. A. Sloboda. Muusikaline meel – kog-nitiivne muusikapsühholoogia. Tln., 2000) // 5–6, 188.

Kaldjärv, K. Uut ja vana Borgesest (J. L. Borges. Fiktsioonid. Tln., 2000) // 7, 101.

Kaus, J. Sissejuhatus vägivalda (A. Corbain. Kannibalide küla. Tln., 2000) // 5–6, 179.

Kivirähk, A. Killukesed Atlantisest (T. Toomet. Vana aja koolilood. Tln., 2001) // 7, 92.

Kivisildnik, S. Õ ehk loovtöötaja kottimine (K. M. Sinijärv. Towntown. Tln., 1999; K. M. Sinijärv. Sobimus. Tln., 1999; A. Künnap, J. Rooste, K. M. Sini-järv. Neid vigu me ei korda. Tln., 2000) // 1, 95.

Konstabel, K. Psühholoogist vabane-mine (A. Kidron, V. Kolga. Isiksuse käsit-lusi Läänes ja Idas. Tln., 2000) // 10, 107.

Krull, H. Auraalne Contra (Contra. Sususamütsi tutt. Urvaste-Trt., 2001; Contra on õhk. 2000) // 5–6, 158.

Kruus, P. Väikese vanainimese “tee” ja “küpsis” (A. Vallik. Kuidas elad, Ann? Tln., 2001) // 7, 97; Naljad jäägu nalja-deks (A. Ilves. Ema on kajaka juures. Trt., 2001) // 11–12, 167.

Kruuspere, P. Väike tundeline helind

(K. Kaasik-Aaslav, V. Vahing. Teatriro-manss. LR 2001, nr 1) // 11–12, 155.

Kuresoo, R. Lugesdes looduse raama-tut (Tekst ja loodus. Trt., 2000) // 11–12, 151.

Künstler, P. Toomas Vint: küünistab küünilisuseta (T. Vint. Elamise sulnis õudus. Tln., 2000) // 2–3, 188.

Leete, A. Midagi Eesti etnoloogilise mõtte ajaloost (G. Ränk. Müüt ja ajalugu. Trt., 2000) // 1, 109.

Liivrand, H. Värsked mälestused, vi-gade parandused (Ülbed üheksakümnen-dad. Tln., 2001) // 2–3, 170.

Lukas, L. Romaan saksa saatusest (B. Schlink. Ettelugeja. Tln., 2000) // 4, 98.

Luks, L. Poseeriv luule (Trubetsky. Tln., 2000) // 1, 100; Pungi lõpp on metapungi algus (Tagasi prügimäele. Tln., 2000) // 2–3, 178; Kas on hea olla hea? (A. Burgess. Kellavärgiga apelsin. Tln., 2001) // 4, 96; Surma kutse (M. Barker. Haripunkt. Tln., 2000) // 10, 106.

Luuk, E. Äpardumise kunst (V. Mikita. Äparduse rööm. [s.l.] 2000) // 1, 98.

Malin, J. Arne Merilai “Tolmu tort” (A. Merilai. Tolmu tort. Tln., 2001) // 7, 105.

Maran, T. Teaduskriminalisti päevikud (S. J. Gould. Vääriti mõõdetud inimene. Tln., 2001) // 5–6, 182.

Martson, I. Tühjus Viktor Pelevini moodi (V. Pelevin. Tšapajev ja Pustota. Tln., 2001) // 11–12, 169.

Märka, V. Kurb tuleb mu jutustus (A. Kivirähk, E. Õunapuu, T. Hussar, M. Kivastik, T. Saarepera. Novellid armastu-sest. Tln., 2000) // 4, 94.

Porila, J. (B. Vian, Päevade vaht. Tln., 2001) // 10, 102.

Rooste, J. Kuuldused Albert Trapeežist ei vasta tõele: ta pole ikkagi kirjanik (A. Trapeež. Kaunimad laulud. Tln., 2000). // 10, 109.

Ross, K. Reiner Brockmann – vaimulik tõlkija või Lasnamäe lambur (R. Brockmann. Teosed. Tln., 2000) // 4, 86; Tõlkija meelevald (Laozi. Daodejing. Tln., 2001) // 10, 101.

Rummo, P.-E. Kõva koputus Baudelaire'i uksele (Ch. Baudelaire. Kurja õied. Tln., 2000) // 2–3, 175.

Samarüütel, M. Märkmeid Jan Kausi raamatust (J. Kaus. Üle ja ümber. Tln., 2000) // 2–3, 182; Märkmeid Tarmo Tederi raamatust (T. Teder. Jutte kambri-rist 27-1. Tln., 2000) // 5–6, 166.

Serpent, F. Rehepapp ehk Eesti kyla esimesest viimase novembrini (A. Kivirähk. Rehepapp ehk November. Tln., 2000) // 5–6, 168.

Sommer, L. Heietusi (minu) õpetaja luule taastulemise juurde (U. Masing. Luule, 1. Trt., 2000) // 4, 91; Õpetaja (khm-khm) Pound (E. Pound. Lugemise aabits. Tln., 2000) // 5–6, 173.

Soovik, E.-R. Lõngaots möödunud sajandisse (T. Hughes. Luuletused. Tln., 2001) // 10, 94.

Unt, M. Kas Giraudoux on vanaaegne? (J. Giraudoux. Näidendid. Tln., 2000) // 10, 99.

Urmet, J. Kolm debüüti (V. Afanasjev. Kandiline maailm. Trt., 2000; Kristiina Ehin. Kevad Astrahanis. Tln., 2000; J. Kaldmaa. Passioon. Tln., 2000) // 1, 92; Raamat lastele ja teistele (O. Ruitlane. Kail. Trt., 2000) // 7, 94; Posijatebande paljastamine (Arbujad. Tln., 2001) // 11–12, 158.

Vahter, T. On teil mõnda seksiga raamatut kah? (Ch. Bukowski. Naised; Ch. Bukowski. Postkontor; V. Jerofejev. Moskva–Petuški; V. Jerofejev. Pühhopaadi märkmed. [Kõik:] Tln., 2001) // 10, 103.

Valgemäe, M. Kivastiku kiviktaimla (M. Kivastik. Näidendid. Tln., 2000) // 2–3, 186.

Valper, V. Kompuse raamat-raamat (M. Rebu. Naiste pesu. 2000) // 5–6, 177.

Volt, M. Sajand moderntantsu (H. Einasto. 100 aastat moderntantsu. Tln., 2000) // 5–6, 185.

KUNSTIKOMMENTAARID

Avangard valib väitluse [Vastuseks A. Härmsi ja H. Soansi artiklile] // 10, 58.

Härms, A., Soans, H. Edu ettemaksuga ehk kohtumine tagumise pissuaari juures : [Projektist “Avangard”] // 10, 55.

Kivimaa, K. Kunstnik videokaamera : [Kai Kaljo videokunstist] // 1, 60; Ja sõna saab lihaks. Elin Kardi ja Helena Hagi näitus “Anna andeks” // 4, 58.

Lapin, L. Muinasjutt Raul Meelest ja tema kirjutusmasinast // 5–6, 77; Soosteri alkeemia // 11–12, 73.

Meel, R. Poesia ja kujutava kunsti vahel : [Konkreetsest luulest] // 5–6, 81.

Soans, H. vt Härms, A., Soans, H.

DIXI, KALEIDOSKOOP, FOORUM, VIKERGALLUP

Buracinschi, B. Kivikamakad / Rumeenia k tlk J. Porila // 1, 86.

Hiio, T. [Vastuseks A. Weiss-Wendtile] // 8–9, 222.

Kaalep, A. Veel kord Karl Marxist ja tsensuurist // 1, 111.

Kahu, T. Heli efektid // 5–6, 128.

Kaplinski, J. Mida need juudid ometi tahavad? // 8–9, 214.

Lagerspetz, M. Ärge tulistage klaverimängijat! Tõnis Kahule muusikatradiisioonist ja distsiplineerumisest // 5–6, 191.

Lewis, B. Luba tappa /Inglise k tlk K. Pruul // 11–12, 177.

Tamm, M. Ma mäletan 90ndaid: mõtteloolisi märkmeid // 2–3, 167.

Tüür, K. Isamaaluule. Tulevikuloodus : [Isamaaluulekonkursist noortele] // 7, 108.

Vikergallup: Eesti kirjandus 2000 / Vastavad E. Annus, A. Aule, V. Belials, J. Kaus, A. Kivirähk, L. Luks, H. Maurer, A. Mihkelev, M. Mägi, A. Pily, J. Rooste, A. Ruben, M. Samarüütel, F. Serpent, I. Sild, K. M. Sinijärv, J. Urmet, B. Vaher, A. Walden // 4, 100.

Weiss-Wendt, A. Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvahelise Komisjoni tööst // 8–9, 220.

ILLUSTRATSIOONID

Ader, A. Alice [Koomiks] // 7, 85.

Alber, V. Lehekülg koomiksist “Parandaja” // 7, 89.

Al-Idrisi maailmakaart [Foto] // 11–12, 179.

Auschwitz-Birkenau [Foto] // 8–9, 126.

Avangard. Avangard or death : Part Four: Hirst // 10, esi- ja tagakaas; Part One: Beuys // 34, 35; Part Two: Warhol

// 38, 39; Part Three: Kulik // 42, 43; Part Five: Semper and Toomik 46, 47.

Tahar Ben Jelloun [Foto] // 11–12, 57.

Busch, W. Lehekülg värssloost “Max und Moritz” // 1, 79.

Paul Celan [Foto] // 8–9, 39.

Disney, W. Miki-Hiir [Koomiks] // 1, 83.

Gori. Peremees ja sulane [Koomiks] // 1, 81.

Hage, H. vt Kard, E., Hage, H.

Hindrey, K. A. Lehekülg värssloost “Jaunart Jauram” // 1, 79.

Josing, I. vt Üheksakümnendad.

Juurak, A. vt Üheksakümnendad.

Järvi, R. vt Vaisma, M., Järvi, R.

Kaaba mošee Mekas [Foto] // 11–12, 97.

Kaljo, K. [Kaadrid videost] And Nevertheless // 1, esikaas; Languages // 33, 34; Pathetique // 38, 39; One way to see America // 42, 43, 47; Love letter to myself // 46; A. Loser // tagakaas; vt ka Üheksakümnendad.

Kallas, O. Sarjast “Eedu ja Aadu” [Koomiks] // 4, 79; Illustratsioon raamatust “Kiviküla lood” // 79.

Kard, E., Hage, H. Andeks anna, Merca // 4, esikaas; Andeks anna, Hando Runnel // 34; Andeks anna, Jaan Paavle // 35; Andeks anna, Arvi Siig // 38; Andeks anna, Bernhard Kangro // 39; Andeks anna, Aime Hansen // 42; Andeks anna, Betty Alver / / 43; Andeks anna, Doris Kareva // 46; Andeks anna, Jaan Kross // 47; Andeks anna, Hannes Varblane // tagakaas.

Kelomees, R. vt Üheksakümnendad.

Kiwa. vt Üheksakümnendad.

Eva ja Victor Klemperer [Foto] // 8–9, 70.

Klooga, september 1944 [Fotod] // 8–

9, esikaas, 1–6, tagakaas.

Koraani lehekülg [Foto] // 11–12, 81.

Kupits, M. SuperJulius ja pangaröövlid [Katke koomiksist] // 7, 85.

Kurwitz, R. vt Üheksakümnendad.

Kuusma, T. Illustratsioonid raamatust "Pontu ja Priidu" // 4, 81.

Laaban, I. Fragment häälutuse *Des dalles et des dés* üleskirjutusest [Foto] // 5–6, 97.

Laimre, M. vt Üheksakümnendad.

Laurits, P. M. [Digitaaltrükk paberil] Taevaatlas 1 // 7, esikaas; Taevaatlas 4 // 34; Taevaatlas 11 // 35; Taevaatlas 20 // 38; Taevaatlas 18 // 39; Taevaatlas 15 // 42; Taevaatlas 16 // 43; Taevaatlas 8 // 46; Taevaatlas 7 // 47; Taevaatlas 2 // tagakaas; vt ka Üheksakümnendad.

Lestberg, L. vt Üheksakümnendad.

Primo Levi [Foto] // 8–9, 31.

Meel, R. [Konkreetne luule] Konkretiseerimine // 5–6, esikaas; Kiir-riik // 66; Oi! // 67; Hei hoi! // 70; Ülesalla // 71; Ükskord // 74; Veel // 75; Dramatism // 78; Noorus // 79; Progress-regress // tagakaas.

Pärn, P. Illustratsioon raamatust "Kilplased" // 4, 83.

Randel, F. Pariisi kool [Koomiks] // 1, 83.

Saldre, A. Kaval-Ants ja Vanapagan [Koomiks] // 4, 79.

Sarnet, R., Pakk, R. Ekspressioon [Koomiks] // 7, 87.

Semper, E.-L. vt Üheksakümnendad.

Sooster, Ü. Mõranenud muna. (Õli,

papp) // 11–12, esikaas; Torso (Õli, lõuend) // 34; Huuled (Õli, vineer) // 35; Valge muna (Õli, pasta, papp) // 38; Silm munas (Õli, paber) // 39; Kala (Õli, papp) // 42; Vormid (Õli, pasta, kollaaž, papp) // 43; Kadakad (Õli, lõuend) // 46; Kadakad (Õli, pasta, papp) // 47; Autoportree (Õli, papp) // tagakaas.

Zildre. Lehekülg koomiksist "A Hard Day's Life" // 7, 85.

Tammjärv, V. Lehekülg koomiksist "Tüdruk punase mütsiga" // 7, 87.

Tiitus, R. Toslem [Koomiks] // 1, 81.

Tallinn, oktoober-november 1942. Saksa sõjaväkke värvatud Eesti leegionärid ülevaatusel enne Saksamaale ärasaatomist [Foto] // 8–9, 175.

Toomik, J. vt Üheksakümnendad.

Tralla, M. vt Üheksakümnendad.

Vaisma, M., Järvi, R. Muinasjutt Tulipoisist [Koomiks] // 4, 77.

Valter, E. Illustratsioon raamatust "Jahikoera memuaarid" // 4, 81.

Viljus, M. vt Üheksakümnendad.

Väljavõte Salomon Epsteini juurdlustoimikust – töökaaslaste palvekiri [Foto] // 8–9, 145.

Üheksakümnendad : [Näiteid 90-ndate eesti kunstist] / E.-L. Semper, L. Siib, A. Juurak, J. Toomik, R. Kelomees, L. Lestberg, M. Viljus, M. Tralla, P. M. Laurits, R. Kurwitz, U. Muru, Kiwa, P. Linnap, M. Pedanik, I. Josing, K. Kaljo, M. Laimre, J. Ojaver // 2–3, esikaas, 66, 67, 70, 71, 74, 75, 78, 79, tagakaas.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059

Marika Mikli 646 4054

Kajar Pruul

Marek Tamm 646 4054

Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 627 7592

Toimetuse aadress:

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Fax: 644-24 84.

E-mail:

vikerkaar@vikerkaar.ee

Väljaandja:

kirjastus "Perioodika",
Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Trükk:

"Akadeemia Trükk", Türi 6a,
Tallinn, tel. 651 2444

"Vikerkaar" nr. 8-9/2001

NB!
Meie uus elektronposti
aadress on
vikerkaar@vikerkaar.ee

Vikerkaar

11-12/2001

ISSN 0234-8160

78245